

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra historie

**FILANTROPICKÁ ČINNOST V RODĚ BERCHTOLDŮ V KONTEXTU
DOBY**

(druhé poloviny 18. století a 19. století)

Disertační práce

Studijní obor: Obecné dějiny

Autor: Mgr. Jitka Bartošová

Školitel: doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.

OLOMOUC 2022

Prohlašuji, že jsem tuto dizertační práci zpracovala zcela samostatně a že jsem všechny použité zdroje řádně ocitovala a uvedla v seznamu pramenů a literatury.

V Olomouci dne 31. srpna 2022

Jitka Bartošová

„Lateat scintilulla forsan.“

Poděkování

„Naše místo není v úspěších a v dosažených vítězstvích, ale v lodi na moři, na otevřeném moři, kde se dříve nebo později během plavby zvednou vlny a začne vát protivítr. Skutečná formace nespočívá ve vyučování pravidlům plavby, ale v předání vášně pro otevřené moře, touhy plout dál a dál, vášně pro širé moře.“ Slova v této myšlence, mi připomínají, dvě skutečnosti, a to, že čas je důležitější než prostor. Dát prostor času, je cestou a znamená to přinejmenším alespoň tušit, že některé věci v životě dozrávají právě v onom čase, ve kterém jsou často živeny skrytou nadějí vyjádřenou povzbuzením, laskavostí, a jednoduchým, ale za to účinným slovem. Druhou skutečností je ten obraz lodi, která pluje vpřed i přes bouře, nepřízeň a problémy jen díky tomu, že její veslař neopustí vesla.

Touto cestou chci vyjádřit poděkování všem, kteří mi na této dlouhé cestě jakkoliv pomohli. Jejich pomoc působila často skrytě, ale za to přinášela zmíněnou naději, povzbuzení, které mě motivovalo a nechtěly mě nechat pustit ony vesla.

Vřele děkuji své školitelce doc. Radmile Švaříčkové Slabákové, Ph.D. za to že mi stále „otevírala dveře“, dávala čas a věřila. Poděkování patří i pracovníkům správy hradu Buchlova za zapůjčení materiálů a pracovišti Zemského archivu v Brně, kde jsem se setkávala a dobrým a vstřícným přístupem.

V neposlední řadě srdečně děkuji své rodině, která mi po celou dobu byla velkou oporou a projevovala pochopení, které se někdy mohlo jevit jako malé bláznovství.

Obsah

1. Úvod	7
<i>Literatura, struktura práce, metodologie</i>	10
1.1 Literatura a metodologie	10
1.2 Struktura práce.....	12
1.3 Prameny.....	14
2. Stav dosavadního bádání	17
2.1 Šlechta druhé poloviny 18. a 19. století v české historiografii.....	17
2.2 Berchtoldové v historiografii.....	26
2.3 Berchtoldové pohledem transformačních procesů 2. poloviny 18. a 19. století ..	30
3. Koncepty filantropie	37
3.1 Vyjadřování motivů filantropie	37
3.2 Podoby evropské filantropie v myšlenkách a praxi od 2. poloviny 18. století a 19. století.....	41
3.3 Šlechtická identita a dobročinnost	48
4. Cesty filantropie v rodě Berchtoldů doby druhé poloviny 18. století a 19. století	59
4.1 Filantropické postoje jednotlivých členů rodu	59
5. Filantropická činnost hrabat Leopolda a Bedřicha Berchtoldových	64
5.1 <i>Filantropie Leopolda Berchtolda (1759–1809)</i>	64
Studijní cesty hraběte Leopolda jako počátek jeho filantropických aktivit	67
Itálie	74
Španělsko a Portugalsko	76
Alžíríe, Tunis, Egypt, Svatá Země	79
Anglie.....	85
Francie	92
Německo	95
Filantropické přesvědčení v praxi	98
Berchtoldova nemocnice.....	99

Další filantropické úsilí na veřejnosti	105
5.2 <i>Filantropie Bedřicha Všemíra Berchtolda (1781–1876)</i>	115
Bedřichovy zájmy a cestování	118
Cesta po severu Afriky a Orientu	119
Cesta do Brazílie	124
Sen o Vlasteneckém muzeu	125
Odborná vědecká činnost	131
Hradní muzeum a regionální vlastenectví	133
6. Závěr	139
7. Seznam použitých pramenů a literatury	143
Literatura	146
8. Resumé	155

1. Úvod

„Gedanke ohne Empfindung ist selten wirksam.“ Georg Joachim Zollikofer

V některých šlechtických knihovnách bychom našli díla tohoto německého osvíceného teologa.¹ Význam jeho slov zní tak, jako by si navzájem protirečily. V kontextu doby druhé poloviny 18. století naopak vyjadřují právě paradox této doby, o které mnozí mluví spíše jako o době převládajícího silného racionalismu a úpadku duchovního života. Osvícenci však též věřili, že lidská přirozenost se skládá nejen z racionální složky, ale i z fyzické citlivosti a paměti, která by uchovávala tyto podněty jako vzpomínky. Výsledkem jednání člověka na základě práce obou složek měla být citlivost vůči hledání štěstí ukrývajícího se v mysli, ve vztahu k sobě a ve vztahu k druhému. Osvícenské štěstí bylo spatřováno v hledání rovnováhy mezi těmito principy. Mnozí nejen osvícení aristokraté, jimž je věnována tato práce, se tomuto vyvažování myšlenek i citění snažili přiblížit. Vizi štěstí spatřovalo 18. století nejen ve věčném štěstí, ale i v pozemském. Oproti předcházejícímu století nastává obrat myšlení, které má otevírat oči každému jedinci vůči skutečnosti takové, jaká je. Nelze nyní před ní zavřít oči, ale hledat způsob, jak pomocí štěstí pozvednout život svůj i společnosti a tím zmírnit utrpení za pomocí nejen dostupných prostředků, ale též vlastním úsilím a zvnitřněným morálkou ve formě ctnosti objevit prostředky nové.

Cesta k hledání štěstí později napomohla ke vzniku sentimentalismu, který se snažil o zvnitřnění osvícenské morálky a pobízel ke zkoumání nitra.² Vycházel z předpokladu ctnosti jako jedné z podmínek šťastného života ve společnosti. Ctnost mnozí filozofové definovali například jako dobročinnost vůči druhému. Tedy vykonané činy mají hodnotu jen tehdy, jsou-li vykonány pro druhé. Sentimentalismus a jeho myšlenky se staly alespoň z určité části motorem pro vznik mnoha iniciativ, které se zaměřovaly na podporu důstojnosti člověka trpícího, chudého, nemocného a mimo jiné „bojem“ za to, aby nebyly pošlapávány jeho práva. Takové jednání si mnozí

¹ Georg Joachim Zollikofer (1730–1788) byl švýcarsko-německý protestantský teolog, který psal vlastní spisy a překládal díla anglického, francouzského osvícenství do němčiny. Kromě psaní se věnoval hudbě a je znám jako autor hymnů. Prosazoval náboženskou toleranci vůči jiným náboženským proudům, než byli protestanté. To nebylo v 18. století běžné.

² Srov. KROUPA, Jiří: *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810* (dále jen *Alchymie štěstí*). Era. 2. vyd. Brno 2006.

odůvodňovali prostřednictvím filozofických děl, která odvracela pozornost teologie jakožto převládající vědy zkoumající Boží bytí.³ Například Wiliam Godwin (1756–1836) svým smýšlením dokládal, že pomoc druhým je primárně projevem lidského nitra a že represivní opatření sociálních institucí popírají princip všelidské lásky. Vyjádřil tím skutečnost, že podporovat tuto bohulibou činnost nebylo chápáno pouze jako povinnost, plnění závazků či módní záležitost, ale i jako odpověď na volání lidského nitra.

Je to však ideál a cesty k jeho naplňování nebylo plně možné uchopit po celý čas nazývaný jako doba osvícenství. I přes tuto skutečnost měli mnozí snahu tomuto ideálu se přibližovat. Často se jednalo o osoby pocházející z vyšších vrstev společnosti, zejména šlechtu. Šlechta v tomto období vstupuje do nové role, její vrstvy se stávají propustnějšími a také její existence přestává být samozřejmostí. Obraz společnosti se mění a odvíjí od ekonomických vztahů či profesní dráhy. Pro šlechtu se tímto pomalu nabíraným diskurzem smýšlení mění například ekonomické a právní vztahy s poddanými. Ty jsou nahrazovány vazbami emočními, respektem, uznáním a vděčností.⁴ Tyto vnější změny projevené skutky přinášela vnitřní proměna identity, kterou si šlechta ve 2. polovině 18. století procházela. Také ve střetu s postupným institucionálním vývojem šlechta rozvíjela specifickou kulturu. Díky tomu můžeme sledovat poměrně rozmanitý rozsah činnosti, které se dokázala a měla zájem se věnovat. Tento trend nazírání na utváření a vývoj šlechtické kultury v duchu myšlenek osvícenství se vymaňuje z dřívějšího marxisticko-leninistického pohledu na šlechtu jako na vrstvu společnosti vedoucí třídní boj, jejíž identita se shlukla pouze na hospodářské aspekty s tím, že má podíl na vykořisťování poddaných. Ke všemu jí byl přidělen statut pasivního příjemce myšlenek. Z tohoto spíše negativního úskalí šlechtu vyvádí snaha o rekonstrukci založenou na výzkumu dobových textů a obrazů, kterou zmiňuje Ivo Cerman v článku *Česká šlechta v době osvícenství*.⁵

Tato studie si klade za cíl představit šlechtu na pomezí 18. a 19. století jako aktivní článek společnosti v utváření filantropického projektu. V 18. století filantropii často vidíme jako

³ Srov. MESSINA, Rosario: *Dějiny charitativní činnosti*. Karmelitánské nakladatelství. Kostelní Vydří 2005, s. 118–119.

⁴ TÖNSMEYER, Tatjana: *Adelige Moderne: Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918*. Böhlau 2012, s. 193–194.

⁵ CERMAN, Ivo: *Česká šlechta v době osvícenství*. In: *Šlechta v proměnách věků*. Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura. Brno 2011, s. 118.

jednu z cest oživení tradičních křesťanských postojů především v duchu osvícenských ctností v péči o poddané, potřebné a osvětové činnosti. V následujícím století se filantropie také více projevuje formou poskytování finančních, materiálních a ideálních zdrojů kulturním, společenským a vzdělávacím institucím. S tím je často spojena i občanská angažovanost projevující se v naplňování cílů prostřednictvím nadací, členských organizací nebo prostřednictvím odkazů a darů. Oproti minulému století se tedy filantropie rozbíhá i dalšími směry, což souvisí jednak s proměnou kulturní společnosti a jejich rysů, které převládají nebo se ustupují do pozadí. Například chudoba a sociální blaho se v 19. století postupně vtělily do zákona „národních států“. Motivace potřeby vyvíjet individuální aktivity a udržovat jejich chod tím spíše poklesnul.

Protagonisty této studie jsou šlechticové, v jejichž životě měla filantropie ať už ve smyslu sociální péče nebo ve smyslu veřejné angažovanosti velký význam. Na jednu stranu byla pro ně filantropie formou sebe prezentace v rámci základních obrysů šlechtictví, na druhou stranu každé chování i zvyky odkazují ke skrytým důvodům, na něco hlubšího. Hlubší může být chápáno jako proměnlivý kulturní model do jisté míry ovlivněn prostředím, které mu poskytuje materiál, z něhož si vytváří vlastní život a postoje.

Studie nevnímá šlechtu pouze jako společenskou kategorii, které náležela práva i povinnosti, jimiž si budovala svoji prestiž, a žila si pouze ve svém „nedotknutelném“ světě, ale rozmanitou společenskou kategorii, jejíž cesty zájmu a konání filantropie můžeme též považovat za rozmanité. Šlechta si totiž nejenom držela svůj habitus, dbala na svoji tradici, ale též utvářela kulturu, ve které na sebe navazuje široké spektrum zájmů vyplývajících ze života, ze zkušeností, činnosti, ze životního prostředí. Utváří se tím jedinečný osobitý zájem, který svým způsobem a možnostmi inicioval a podporoval též tehdejší rozvoj věd a kultury, které pro samotnou filantropii měly nezanedbatelný význam.⁶

Jádro práce tvoří kapitoly filantropického „příběhu“ bratří Berchtoldů, kteří již ve své době byli považováni za velké lidumily. Jejich filantropická praxe měla poměrně velký vliv na život svých poddaných, alespoň tedy v určitém časovém období, poněvadž i o filantropické činnosti Berchtoldů platilo, že zanikla s jejich iniciátorem a donátorem zároveň.

⁶ GEREMEK, Bronislaw: *Slitování a šibenice: dějiny chudoby a milosrdenství*. Argo. Praha 1999, s. 240.

Na druhou stranu jejich aktivní činnost pomohla v plynutí času posunout vpřed určitý úsek vědy a kultury. Tento příběh je rozdělen na část zaobírající se zahraničními cestami, kterých se Berchtoldové účastnili jako aktivní činitelé. Vykonané cesty je svým způsobem obohatily nejen kontakty, ale otevřely jim širší pole možností i civilizačních střetů, ze kterých dovedli čerpat užitečné nápady pro praktické uskutečnění myšlenek filantropie i osobních postojů.

U Leopolda Berchtolda zároveň můžeme sledovat i proměnu tradiční kavalírské cesty v duchu osvícenských myšlenek na cestu studijní. V další části práce vstupuje do popředí jejich vědecká činnost. V poslední části jádra práce jde o praktický dopad nasbíraných zkušeností.

Zpracování tématu šlechty a filantropie v rámci konkrétního příkladu je přínosem, který v určité míře představuje šlechtu jako tu, která hledala způsob, jak nově naplňovat svoji společenskou roli – být užitečná a zároveň zakoušet osobním způsobem a poznáním, jak správně žít a jednat v souladu se svým rozumem ku prospěchu společnosti. V její činnosti se promítá kousek svobody, o kterou usiloval osvícený věk, jehož jednotícím prvkem byla filozofie, která hrála ve společnosti šlechty i intelektuálů doby velkou roli. Působila jako měřítko správného života. Immanuel Kant je ve svém díle *Kritika čistého rozumu* přesvědčen, že pouze ve společnosti, která připouští co možná největší svobodu člověka, je možné uskutečnit „nejvyšší záměr přírody“ – lidství.⁷

Literatura, struktura práce, metodologie

1.1 Literatura a metodologie

Stěžejním tématem práce je představit filantropickou činnost šlechty v kontextu doby přelomu 18. a 19. století. Práce si obecně všímá proměny šlechtické identity ve vztahu k dobročinnosti a rovin filantropie, na jejímž základě staví svůj vztah a praxi k ní. Z této obecné části práce vyvstává potvrzení, že šlechta prokazuje schopnost adaptace na nové podmínky, které vytvářely ideje, myšlenkové směry. Plodem následování těchto idejí,

⁷ KRASNODEBSKI, Zdislaw: *Zánik myšlenky v pokrok*. Pavel Mervart. Červený Kostelec 2006, s. 64.

myšlenkových směrů je vytváření nových strategií, které zapustily kořeny i ve filantropické činnosti.

Jádro této práce tvoří filantropická činnost rodu Berchtoldů, a to zejména jeho nevýraznějších osob hrabat Leopolda I. a Bedřicha Berchtolda. Popisované životní okamžiky, a to zahraniční cesty, vědecká a literární činnost spojené s filantropií, jsou uváděny v kontextu dobových událostí a praktickým dopadem na blízké i širší okolí v perspektivě času.

Práce z určité části využívá individuální biografickou metodu, jejíž smysl je zde využít při objasňování historických linií, příčinných souvislostí a snahu o kontextualizaci. Jedná se o zkoumání života jednotlivce v širších souvislostech. V rámci této práce je nasnadě usilovat o vyložení kontextu, který představují jednak sami autoři, v tomto případě hrabata Leopold a Bedřich Berchtoldovi, a prostředí, které je formovalo. V dílčích částech práce nám biografická metoda umožňuje vysvětlit fakt, že určité události, akce, postoje, uvědomělé činnosti byly dílem několika lidí, nikoliv jen jedince. Metoda biografie směřuje i k formě sondy, s jejíž pomocí se snažíme lépe poznat a pochopit hlubší společenské vztahy či rozpory. Otevírá možnosti propojení analýzy života jednotlivců s životem institucí a organizací a rovněž uveřejnit méně známé informace u popisované osobnosti nebo skupiny. Může však jít i paradoxně o překážku v případě, že neexistuje dostatek kvalitních archivních materiálů, které by byly schopny utvořit hlubší provázanost nebo je jejich existence zmítána roztržitostí.

V práci je využita i analytická metoda, jejíž obecný smysl spočívá v rozdělení jevů, procesů s cílem odhalit vzájemné vztahy a jejich poznání jako dílků složitých celků. Rámcově se tato metoda dotýká kapitoly o vyjadřování motivů filantropie. Pomocí ní jsou zde rozebírány zákonitosti spojené s aktem darování ve společnostech a výměny darů, které přináší pohled na širokou škálu sociálního chování, kterými je filantropie v pozadí nesena.

Tato práce není koncipována jako chronologicky uspořádaný život hlavních aktérů, ale jde o formu biografie, ve které se hlavní postavy představují v jednotlivých rolích. Práce se snaží o přiblížení projekce zájmů do jejich života s analýzou širšího dobového kontextu v okamžicích, kdy jsou jimi zasaženi.

Vzhledem ke zvolené koncepci předkládané práce zahrnuje využití poměrně široké škály sekundární literatury i dobových tištěných pramenů. Sekundární literatura domácí

i zahraniční slouží jako most pro pochopení sociální interakce týkající se veřejného působení nebo soukromého života osob, které jsou v popředí této práce.

1.2 Struktura práce

Samotná práce je rozčleněna na čtyři kapitoly. V první části práce je představen koncept filantropie jako myšlenkový konstrukt, jehož hranice jsou identifikovatelné jako základní a pozitivní lidské vlastnosti, které se rozvíjejí přes širokou škálu sociálního chování – od neformálního vyjádření laskavosti až k legislativní kampani za sociální spravedlnost. Na základě této myšlenky byly lidmi v průběhu času tvořeny různé motivy dávání a z nich vyplývající sociální interakce. Někdy se v tom filantropie jevila jako systematické úsilí o šíření dobra skrze dostupné nástroje, nebo se tyto nástroje hledaly ve spleti filozofických myšlenek a politických názorů provázených možnostmi výdobytků. Jindy byla filantropie považována za způsob kalkulace, jehož výsledkem byla míra užitku pro jednotlivce i osoby, nebo byla morální volbou a povinností. Filantropie však v sobě skrývá i náklonnost k vyšším skutečnostem života vyplývající z náboženského přesvědčení či objevením jeho náhrady ve formě altruismu. V této části jde o představení těchto myšlenkových konstruktů filantropie, které se prolínaly i v životech skutečných lidí, o čemž pojednávají další odstavce, jejichž předmětem je nastínění filantropických myšlenek a praktického ukotvení, zejména v průběhu druhé poloviny 18. a 19. století. V centru pozornosti stojí filantropické myšlenky, jejichž význam v kontextu zkoumaného období můžeme přinejmenším rozdělit na dvě roviny. V celku jde o filantropii a její smysl mezi koncem 18. století a 19. století pohlížet jako na podporu práva člověka z jakékoli společenské třídy a posílení zodpovědnost za problémy světa, neboť jedině úsilím o zlepšení stavu světa může člověk zakoušet zkušenost nedotknutelné osobní důstojnosti a jedinečnosti bez ohledu na sociální postavení.

V další části této kapitoly je nastíněna role šlechty, pro kterou byla filantropická činnost zprvu zásadní povinností vůči poddaným a znakem jedné z ctností. Vlivem šíření osvícenských myšlenek dochází k přeměně obrazu šlechty, která, chtěla-li si udržet postavení, hledala nové způsoby, jak toto naplnit. Cestou k tomuto dlouhodobému a možná nedohlednému cíli bylo nové naplňování role užitečnosti. Samotná filantropie, její možnosti i šíře se jevila jako vhodné prostředí k dosažení onoho cíle. Tento „nový

diskurz“ šlechtické identity je možné vnímat prostřednictvím myšlenkového světa, na který poukazují zejména prameny písemné a tištěné povahy. Myšlenka, která je obrazně řečeno nejsilnější energií na světě, byla i v tomto prostředí přirozeným hybatelem na cestě vedoucím k „ideálnímu stavu“.

V této kapitole jsou tak zahrnuty příklady šlechtické praxe napříč hranicemi několika panství a přístupů k dobročinnosti mezi druhou polovinou 18. století a 19. století. Je zde zařazena reprezentativní směsice, která poukazuje na znaky dozrívající barokní dobročinnosti, někde přítomné ještě na sklonku josefínských reforem, ale i snahy ovlivněné osobním postojem ústící do podpory aktivního občanského spolkového života.

Šíření a praxe filantropie však neprobíhala v rámci evropského kontinentu souměrně zejména v důsledku státního zřízení či konfesíh hranic. Zatímco na konci 18. století je v Británii rozvoj filantropie popoháněn průmyslovou revolucí a sociálními důsledky této revoluce, tak habsburská monarchie silněji řeší otázku přílivu osvícenských myšlenek a způsob, jak je konkrétně zapojit do uskutečnění zamýšlených reforem. Tyto kroky navíc mnohdy stát sám ztěžoval cenzurou nebo svými centralistickými zájmy, kterým se tyto myšlenky měly spíše podřizovat. Snad nejsvobodnější a nejpreferovanější oblastí, kde se filantropie mohla realizovat, byla sociální a zdravotní oblast. Preference těchto oblastí byly považovány jednak za strategický bod, ale byly i zdrojem šíření „obecného blaha“ ke kterému panovník habsburské monarchie nejvíce přimknul.

Na takto nastíněném diskurzu můžeme nejenom poznat dobové možnosti a směřování, inspiraci ze zahraničí, ale i prolínání předchozích témat – otázku významu filantropie a identity šlechty.

Třetí kapitola práce pohlíží na rod Berchtoldů vlivem transformačních procesů a na základě vývoje filantropických postojů a tradice. Berchtoldové patřili mezi aristokracii a nezůstávali mimo společenské dění. Svědčí o tom jejich aktivní činnost a výsledky, kterými ohromovaly tehdejší svět. Pohledem na dějiny rodu skrze osoby můžeme utvořit detailnější obraz života šlechty, snažící se uchovat si svoji prestiž a adaptovat se na nové podmínky vytvářené dobovými idejemi jako například myšlenek osvícenství či nacionálního cítění.

Poslední kapitola je věnována hrabatům Leopoldovi a Bedřichovi Všemírovi, kteří patří k nevýraznějším osobám rodu ve smyslu šíření dobročinnosti. O jejich životě

se ví už leccos, přesto mnohé jejich roviny života zůstávají i nadále skryté. Tato kapitola je pojata v širším okruhu životních okolností, kde se nejvíce projevoval jejich postoj k filantropii, ať už ve formě myšlenek, nebo i konkrétních druhů činnosti. U Leopolda Berchtolda jsou důležité zahraniční cesty, kde jeho filantropická činnost začala. Díky myšlenkovému ovzduší doby, kontaktům, i na základě poznání nerovnosti poměrů napsal mnoho vynikajících děl, která inspirovala tehdejší svět. Prostřednictvím jejich obsahu se snažil systematicky šířit osvětu na různá témata pro jakékoliv sociální kategorie lidí. Spisy tisknul většinou na vlastní náklady a rozdával je zdarma. Velmi důležitým bodem jeho života se stalo zřízení vlastní nemocnice, do které vtisknul osobní zkušenosti i ideál filantropie na přelomu 18. a 19. století. Mimo nemocnici reagoval na výzvy, jejichž účelem měla být obecná prospěšnost.

Jeho nevlastní bratr Bedřich Všemír Berchtold vyzařoval podobné rysy a postoje, přesto byla jeho životní filantropická cesta poněkud jiná. Předmětem Bedřichovy filantropie se stala lékařská praxe, kterou provozoval pro nemajetné i zdravotně postižené zdarma, a snaha zapojit se do procesu národního obrození. Bedřich Berchtold se zapojoval velmi osobně – finančními dary, věnovanými sbírkami, hlavně pak i osobními myšlenkami, které měl zájem vtisknout například do vznikajícího „národního musea“ a vědecké činnosti, která prozařovala značné období jeho života.

1.3 Prameny

Předkládaná práce je založena na pramenech pocházejících z fondu rodinného archivu Berchtoldů uložených v Moravském zemském archivu Brno.⁸ Zde se nachází převážná část archivních materiálů jednotlivých členů rodu. Jsou zde zastoupeny prameny osobní povahy rodinných příslušníků, kteří vlastnili buchlovské panství, později velkostatek. Sem patří dokumenty, které se dochovaly na jednom místě (Buchlov, Buchlovice) anebo byly později do archivu přeneseny, získány koupí nebo spřízněním rodin se dostaly zpět do původního buchlovského archivu.⁹ Využívány byly zejména dokumenty vztahující

⁸ Moravský zemský archiv Brno, fond G 138, Rodinný archiv Berchtoldů (dále jen MZA.)

⁹ BRÄUNER, Vilém – HAMERNÍKOVÁ, Anna: *Rodinný archiv* (dále jen *Rodinný archiv*), Státní archiv. Brno 1970, s. 16.

se k Leopoldu Berchtoldovi a Bedřichu Všemíru Berchtoldovi, jejichž vztah k filantropii je nosníkem této práce.

Pro výzkum kapitoly vztahující se k osobě Leopolda Berchtolda byly využity prameny podle témat. K poznámkám vztahující se k jeho zahraničním cestám byl využit osobní cestovní deník, který je archivován jako jedna samostatná položka.¹⁰ Deník je datován k roku 1780, kdy odjel ze své rodné země. Tento deník obsahuje neúplný cestovní itinerář cesty a různé diskontinuální poznámky týkající se například zdraví, architektury, zákonodárství zemí. Přesto obsah jeho deníku poměrně dobře, ale ve skromnější podobě, ilustruje osobní zájem upřený o věci a skutečnosti uvedené výše.

V drobnějším rozsahu je zastoupena písemná korespondence, a to zejména s jeho otcem Prosperem, kterou mu odesílal ze Španělska, v níž se zmiňuje o tamějších manufakturách na výrobu barviva z mořeny barvířské.¹¹

Pro další obraz jeho postoje k filantropické činnosti jsou využity prameny různé povahy. Jedná se spíše o střípky, které však jsou dílem jeho zaujatosti a pečlivosti pro šíření filantropie. Jsou to písemné tisky k filantropii, kde se nacházejí například varovné tabulky a koncepty vypisovaných soutěží na Berchtoldovy otázky a korespondence s Královskou lidumilnou společností ohledně léčení moru olivovým olejem.¹² Dále byly využity příspěvky k dobročinnosti, které sám sepsal. Jedná se o vlastní rukopis věnovaný myšlenkám filantropie, které posbíral, a jeho drobné úvahy na toto téma.¹³ V neposlední řadě sem patří inventář jeho osobní příruční knihovny, který dokládá zájem o témata jemu blízká, nebo předestírá témata dobového všeobecného rozhledu a základu vzdělanosti.¹⁴

Poznámky vztahující se k založení nemocnice a jejím fungování představuje klíčový materiál uložený pouze v mobiliárním fondu hradu Buchlova s názvem *Reglament für das Buchlowitzer Krankenhaus*.¹⁵ Jedná se o vnitřní řád nemocnice, který podává pravidla a informace k péči o pacienty, ustanovuje také pokyny pro nemocniční

¹⁰ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 53, inv. č. 296, *Reisen*.

¹¹ MZA Brno, G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 60, inv. č. 312, *Rodinná korespondence otce Prospera a jiné písemnosti*.

¹² MZA Brno, G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 51, inv. č. 289, *Písemnosti a tisky k filantropické činnosti*.

¹³ MZA Brno, G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 51, inv. č. 251, *O dobročinnosti*.

¹⁴ MZA Brno, G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 58, inv. č. 308, *Seznamy příruční knihovny a archiválií na radě Buchtově a z pozůstalosti Leopolda Berchtolda*.

¹⁵ Dokument je datovaný k roku 1807. Hrad Buchlov, inv.č. BU4346 – BU4368, *Reglament für das Buchlowitzer Krankenhaus 1807*.

personál. Pro ilustraci nemocničních neschopenek a protokolů je zde uložen dokument s názvem *Krankenaufnahme, Krankenschein*.¹⁶

Důležitou základnou práce tvoří tištěné prameny, které obsahují například Berchtoldovy spisy, které jsou v práci citovány.¹⁷ Kromě jeho osobních prací jsou užité dobové tisky v podobě časopisů a novin nebo beletrie a komentářů v německém a anglickém jazyce. Pomáhají ilustrovat dobu, podtrhují některé informace, ale odkrývají i zcela nové informace.¹⁸

Pro zkoumání filantropické a s tím související vědecké činnosti Bedřicha Všemíra Berchtolda jsou zde využity prameny osobní povahy, a to zejména jeho osobní doklady, kde jsou uspořádány cestovní doklady, výpisy z matriky, diplomy.¹⁹

Bedřichovy cestovatelské podniky jsou uloženy v dokumentu s názvem *Zápisky z cest*.²⁰ Další částí pramenů osobní povahy je zde citována soukromá korespondence s jeho matkou, které psal z cest, a také korespondence s předními představiteli národního obrození a rodinnými příslušníky.²¹

Práce zahrnuje také sekundární literaturu české a zahraniční provenience. Její funkce spočívá v osvětlování dobového kontextu a nabízí zařazení vybraných životních okruhů do širší perspektivy dění a percepcí. Použitá literatura ve vztahu k Leopoldovi Berchtoldovi otevírá prostor pro nahlédnutí do hlubšího obsahu uskutečněných cest a provázanosti s dobovými myšlenkami, kterou potvrzují sepsané spisy. Mnohé z nich

¹⁶ Hrad Buchlov, inv.č. 1564/659 – *Krankenaufnahme, Krankenschein 1808*.

¹⁷ BERCHTOLD, Leopold: *Kurzgefaßte Methode alle Arten von Scheinbartodten wieder zu beleben, und der allergrauensamsten Mordthat, Lebendige in das Grab zu legen, vorzubeugen*, 1798.; TÝŽ: *Projet pour prévenir les dangers très-fréquens des inhumations précipitées; présenté a l'Assemblée Nationale*, Paris 1791.; TÝŽ: *Zweite Nachricht an das Publikum der böhmischen prager humanitätsgesellschaft über ihre im Jahre 1799 und 1800 gemachten Fortschritte*. Prag 1801.; TÝŽ: *Beschreibung einiger, in England erfundenen Maschinen, um verschiedene Arbeiten*, Gillet. London 1798.; TÝŽ: *Preface*. In: *An Essay to Direct and Extend the Inquiries of Patriotic Travellers*. London 1789.; TÝŽ: *Nachricht von dem im Sanct Antons-Spitale in Smirna mit dem allerbesten Erfolg gebrauchten einfachen Mittel, die Pest zu heilen, und sich vor selbiger zu bewahren*. Fr. Ant. Schrämbl. Wien 1797.; TÝŽ: *Versuch die Grenzen der Wohlthätigkeit gegen Menschen und Thiere zu erweitern*. J. Alberti's Witwe, Wien 1800.

¹⁸ MZA Brno, G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 61, inv. č. 321, *Pisemné a tištěné ohlasy o činnosti Leopolda Berchtolda*.

¹⁹ MZA Brno, G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 39, inv. č. 274, *Osobní doklady*.

²⁰ MZA Brno, G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 47, inv. č. 278, *Zápisky z cest po vlasti, severských zemí, Jižní Americe a Egyptě*.

²¹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 49, inv. č. 284, *Dopisy Bedřicha Všemíra matce 1841–1842*, f. 362–367.; MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 377, inv. č. 94, *Korespondence s Ludmilou Berchtoldovou 1830–1866*.; MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 377, inv. č. 94, *Korespondence s Václavem Hankou 1830–1866*.; MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 49, inv. č. 286, *Jan Svatopluk Presl a Karel Bořivoj Presl*.

vydal právě přímo na cestách. V případě Bedřicha Všemíra Berchtolda se spíše jedná především o domácí literaturu vztahující se k období národního obrození a vzniku budoucího Národního muzea.

V práci jsou zahrnuty i poznámky z filozofické literatury od vybraných autorů poukazující na problematiku tématu v dobovém pojetí. Musíme si také přiznat, že ideje nesoucí se na křídlech filozofie šlechty hodně sledovala, diskutovala a snažila se na tomto základě hledat nebo činit optimální rozhodnutí pro sebe a v osvícenském diskurzu i pro ostatní.

2. Stav dosavadního bádání

2.1 Šlechta druhé poloviny 18. a 19. století v české historiografii

Zájem o výzkum dějin šlechty 19. století u nás zůstával až do 90. let 20. století spíše okrajovým tématem. Pokusy o syntézu výzkumu dějin šlechty se ve 20. století promítly většinou do jednotlivých děl na základě zájmu. Nebylo výjimečné, že psaná témata odrážela v sobě i znamení aktuální společenské atmosféry. Problémem zájmu o život šlechty 19. století byl ahistorický přístup, který kmital mezi obdivem a kritikou. Další skutečností, která ztěžovala apriorní výzkum, bylo nedostatečně zapojené bádání do širšího rámce evropského výzkumu a soustředěné sledování proměn této společenské vrstvy, ke které docházelo.

Mezi první pokusy, které se snažily o jakousi charakteristiku šlechty, můžeme zařadit rodopisnou a heraldickou literaturu, jejichž autory bývali často příslušníci onoho rodu.²² Navazovali na starší práce či využívali rodinné dokumenty, aby zaplnili nejasná či prázdná místa. Tímto způsobem vznikala poměrně hodnotná díla, ovšem většinou bez dějinné provázanosti. Tato literatura tvořila spíše paměť rodu, nikoliv vědecké dílo. Dá se říci, že první smělé dílo, které se svým způsobem z určité perspektivy dotýkalo vlivu i hodnocení šlechtictví v 19. století, byl spis Josefa Hanuše z roku 1921 s názvem *Národní muzeum a naše obrození*. Dílo se zabývá okolnostmi vzniku Národního muzea

²² BERCHTOLD, Leopold: *Vergangenheit und Gegenwart der Herrenburg Buchlau im mährischen Masgebirge*. Druck von Rudolf M. Rohrer, Brünn 1892.

jako místa, které bylo „založeno podnětem, úsilím, i dary naší vlastenecké šlechty.“²³ V tomto spisu líčí autor šlechtu jako nositele myšlení, které se projevilo ve snaze podporovat obrození. Josef Hanuš uvádí výčet uměleckých a vědeckých aktivit českých aristokratů, kteří se podle něj zasloužili o vznik Národního muzea. Hanuš vděčen vyzývá další generace, aby svou badatelskou činností věnovali více pozornosti šlechticům buditelům a „splatili jim tak dluh.“ V závěru píše, že „aktivity jednotlivých šlechticů měly epochální a dalekosáhlé účinky pro obrození české.“²⁴ Jeho spis se však potýkal s mnoha nedostatky, které vyplynuly z přílišného zobecňování,²⁵ nicméně přinesl inspiraci pro Josefa Pekaře a jeho dva články uveřejněné v *Národních listech*²⁶. V těchto článcích uveřejnil myšlenku politického významu šlechty pro udržení historické kontinuity. V obsahu Pekařova článku dostala šlechta roli nositelky státoprávní ideje. Jeho statě jsou hodnoceny jako polemika ovlivňovaná veřejným míněním.

Další důležitou prací, která reflektuje obraz šlechty zasazené do předbřeznové doby, je kniha *Rakouský problém a list Vaterland 1860–1871* od Antonína Okáče. Kniha vyšla až v roce 1970 a je cenná pro svou širokou heuristickou základnu. Vykresluje podstatné rysy šlechtického konzervatismu v širších souvislostech v habsburské monarchii. Šlechta je líčena jako ta, které revoluční události sice vzaly vedení věcí, ale autor dokazuje, že u této části šlechty stále existovala aktivita s důrazem na popularizaci svých názorů širší veřejnosti. K tomuto účelu také sloužil deník *Vaterland* reprezentující konzervativní a katolickou rakouskou publicistiku vydržovaný českou zemskou šlechtou.²⁷ O sondu do společnosti 19. století se snažila kniha *Česká společnost 1848–1918*, vydaná v roce 1982. Kniha představuje vývoj společnosti v daném období, které má podle autora Otty Urbana „své zvláštní místo“. Autor v knize popisuje 19. století jako období, kdy se utvářely podmínky pro produktivní rozvoj, který otevírá cestu k technickému a vědeckému pokroku. Na druhou stranu ukazuje, že nárůst bohatství jde ve své podstatě proti společnosti. Takto jeho formulované myšlenky často odráží schémata marxistických tezí, které zatěžovaly práce historiků. Aristokracii popisuje Otto

²³ HANUŠ, Jiří: *Národní museum a naše obrození: k stoletému jubileu založení musea*. Národní museum. Praha 1921–1923, s. 3.

²⁴ Tamtéž, s. 15.

²⁵ Srov. KUBEŠ, Jiří – LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ Zdeněk: *Proměny elit v moderní době* (dále jen *Proměny elit*). Historický ústav Jihočeské univerzity. České Budějovice 2003, s. 20.

²⁶ *Národní listy*: 62, 1922.; 63, 1923.

²⁷ GEORGIEV, Jiří: *Až do těch hrdel a statků?*. NLN. Praha 2011, s. 19.

Urban jako třídu, která v rámci přeměn v habsburské monarchii „ztratila sice formálně svá privilegia a na nich založenou společenskou výlučnost, ale nadále si uchovala i silný společenský vliv a nebyla nijak krácena majetkově.“²⁸ Podle tohoto autora přežívaly také vliv na formování moderní české společnosti, již pro svoji vypěstovanou společenskou výlučnost a jen několik málo jedinců se podle něj dokázalo zbavit tradičních předsudků.²⁹ To mělo za následek špatné reintegrace šlechty jako moderní sociální vrstvy společnosti, což neslo s sebou další výtky i boje. Přesto však šlechtu Otto Urban vnímal jako společenskou vrstvu, která se vědomě snažila o zařazení do procesu utváření společnosti. Urbanova publikace je hutným vhladem do společnosti 19. století, je jakousi syntézou, která se snažila pozitivněji zformovat karikaturní podobu šlechty vytvořené negativistickou náladou první republiky. Avšak nelze popřít, že kniha místy dává do popředí partikularismus, kterým se snaží vyzdvihnout sílu a smysl neprivilegovaných vrstev, které rozkládalo „*pronikání kapitalistických výrobních vztahů*“.³⁰

Časový posun přinesl prostor pro svobodné bádání. Po roce 1989 se objevují o poznání metodologicky zdařilejší práce,³¹ které jsou založené na pramenech, ale rovněž zasazené do širšího kontextu vývoje události i trendů zkoumaného období. Tímto příkladem může být například kniha *Století dědiců a zakladatelů*³² Jindřicha Vybírala. Jeho kniha poukázala všeobecně na rodící se zájem o kulturní aktivity šlechty v 90. letech. Mimo jiné se zaměřila i na politický rozměr architektury u vybraných šlechtických rodů z jižních Čech, která vznikla z pocitu ohrožení ve snaze ospravedlnit těmito argumenty existenci šlechty. Pro naši práci jsou podnětnější spíše takové studie, které se zabývaly výzkumem životního stylu a sociálního vývoje šlechty, rovněž i její proměnou.

Sondu do kulturního období počátků 19. století provedl Josef Haubelt v knize *České osvícenství*. Zabýval se vznikem i další organizovaným vývojem počátků českých věd s přihlédnutím k otázce problematiky osvícenství jakožto „mimořádně závažného

²⁸ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848–1918*. Svoboda. Praha 1982, s. 289.

²⁹ Tamtéž, s. 291.

³⁰ Tamtéž, s. 16.

³¹ Šlechta byla vtěsnána do jejího konzervativního myšlení a její životní styl byl viděn spíše z pohledu dějinných katastrof. Tento přístup pevně stál na metodologicky zakotveném výzkumu založeném na zevrubném studiu pramenů uložených v rodových archivech. Srov. KUBEŠ, Jiří – LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ Zdeněk: *Proměny elit v moderní době*. Historický ústav Jihočeské univerzity. České Budějovice 2003, s. 27.

³² VYBÍRAL, Jindřich: *Století dědiců a zakladatelů: architektura jižních Čech v období historismu*. Argo. Praha 1999.

období našich národních dějin“. Statě, které jsou v knize obsaženy, přibližují medailony významných (nejen šlechtických) osobností, které se tvůrčím způsobem podílely na formování české vědy a sdílely osvícenské ideje. Kniha se dočkala druhého revidovaného vydání, přičemž první vydání oplývalo frazeologií marxisticko-leninistické éry operující se sociální diferenciací. Druhé rozšířené a revidované vydání se již oprostilo od kategorických pojmů a na závěr přináší svou úvahu pro další kladení otázek, které toto období přináší, protože podle něj jednou z možností, jak toto období pojímat, bude „nutné neustále soustřeďovat pozornost na kvalitu poznatků a idejí. Toto zaměření má své meze, které bude potřeba překročit“. ³³ Tuto knihu však nelze považovat za ukazatele nového přístupu v české historiografii, dá se však považovat v určité míře za vyplnění mezery, kterou česká kulturní historiografie zkoumající 18. a 19. století má. Po roce 2000 se výzkum šlechty přesunul na univerzity, kde začaly vznikat studie zabývající se různými, avšak spíše konkrétními tématy života šlechty a společnosti v souvislosti s přerodem společnosti v novou moderní občanskou společnost.

Mimo následující přehled citovaných děl se v roce 2001 v Olomouci uskutečnila vůbec první celostátní konference, jejíž předmětem byla šlechta v 19. století. ³⁴ Dá se říci, že odstartovala výzkum života šlechty v detailnějších pohledech prezentace šlechty. Sborník *Proměny elit v moderní době* nabízí pohled na proměnu elit a její konstituování, přenos vzorců chování na konkrétních příkladech. V tomto sborníku jsou zahrnuty také příspěvky týkající se šlechty v 19. století, neboť často byla za elitu považována právě ona. ³⁵

Velmi významným autorem, jehož příspěvky zkoumající sociální vývoj šlechty obohatily též výzkumy její mentality a strategií chování, je Zdeněk Bezecný. Jeho výzkumy byly shrnuty například v monografii *Příliš uzavřená společnost, Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a počátku 20. století*. ³⁶ V této práci definuje sociální a ekonomické aspekty života šlechty na příkladu jednoho z nejvýznamnějších šlechtických rodů.

³³ HAUBELT, Jiří: *České osvícenství*. 2. vyd. Praha 2004, s. 566.

³⁴ Příspěvky vyšly v monotematickém sborníku *Les noblesses de Boheme et de Moravie aux XIXe siecle. Actes du Colloque International d'Olomouc (Novembre 2001). Etudes Danubiennes XIX., 1-2., 2003.*

³⁵ LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jiří: *Proměny elit*, 2003.

³⁶ BEZECNÝ, Zdeněk: *Příliš uzavřená společnost, Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a počátku 20. století*. Jihočeská univerzita. České Budějovice 2005.

Dále sem patří například zdařilá práci Jiřího Kroupy věnovaná šlechtě na Moravě v době pozdního osvícenství a době romantismu, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*.³⁷ Kniha vyšla již v 80. letech 20. století a pro mnohé zájemce o šlechtickou kulturu znamenala průlom ve všestranném zájmu o kulturu moravské šlechty na sklonku 18. století a počátku 19. století. Druhé upravené vydání bez marxistických schémat umožňovalo jasnější vhled na úlohu aristokracie v tehdejší době. I přesto kniha nese stopy doby, ve které prvně vyšla. Odrážejí se například v přístupu interpretace zvolených filozofů.³⁸

Přínosnou knihou, která se věnuje otázce šlechtictví, její prestiže i proměně, je *Nová šlechta rakouského císařství* Jana Županiče.³⁹ Kniha se uceleněji zabývá proměnou šlechtictví v bouřlivých dobách i přerodem samotné struktury tzv. šlechtické monarchie. V knize je zachycena problematika složení rakouské šlechty v druhé polovině 19. století do počátků 20. století. Z obsahu této knihy velmi vyznívá podstatná otázka, jak bylo možné dosáhnout šlechtického titulu. Šlechta disponovala různými privilegii, zejména v rovině správní, i v politice, které mezi lety 1848–1849 poztrácela a měnila se na „obyčejné občany“, což znamenalo to, že tímto okamžikem ztrácela tradici kontinuity a dědičných práv, které pro tehdejší populaci ztrácely význam. Autor pracuje s myšlenkou, že pro zásadní roli nobilitovaných nehrál její růst nýbrž hluboká proměna společnosti a kritický přístup ke šlechtě.⁴⁰

V roce 2008 vyšel velký soubor studií představující významné sociální typy lidí i profesí dlouhého 19. století pod vedením L. Fasory, J. Hanuše a J. Malíře *Člověk na Moravě 19. století*.⁴¹ Metodu, kterou pro tento soubor studií autoři zvolili, kombinuje obecnou charakteristiku a biografii zasazenou do sociálně-kulturních dějin. Jako příklad reprezentující aristokracii je zde uveden hrabě Alfons Mensdorff-Pouilly, který byl vychován stejně jako další šlechtici na Moravě v první polovině 19. století, tedy soukromým vychovatelem, a ani on neušel rodinné strategii, kterou vyžadoval šlechtický

³⁷ KROUPA, Jiří: *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*. Era. 2. vyd. Brno 2006.

³⁸ Přední zájem v socialistických zemích byl velmi často proječován o protomaterialisty.

³⁹ ŽUPANIČ, Jan: *Nová šlechta rakouského císařství* (dále jen *Nová šlechta*). Agentura Pankrác. Praha, 2006.

⁴⁰ ŽUPANIČ, Jan: *Inflace titulů? Rakouské nobilitace v 19. století*. Český časopis historický, Praha 2015, 113, č. 2, 773–774.

⁴¹ Tamtéž, s. 354.

ideál. Nicméně v jeho životě nalezneme místa, kdy mírně vybočil z tradiční strategie, jako například u výchovy synů.⁴²

Přínosem prací, zabývajících se problematikou a vývojem šlechtictví, jsou výzkumy rodinných strategií a vzájemných vztahů, kterým se podrobněji věnuje například Radmila Švaříčková-Slabáková. V knížce *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*⁴³ ilustruje proměny chování aristokracie v habsburské monarchii v 18. a 19. století na pozadí osudů tří generací členů této aristokratické rodiny.

Významnou studii, která sleduje adaptaci i proměnu aristokratické rodiny v 18. a 19. století, sepsal Ivo Cerman. Vyšla v roce 2008 pod názvem *Chotkové: příběh úřednické šlechty*.⁴⁴ Tato práce si z části bere za vzor metodologický přístup německého historika Heinze Reifa,⁴⁵ který na příkladu kolektivní biografie 25 rodin z vestfálského regionu sleduje dlouhodobý společenský vývoj a vyrovnávání se začleněním jejich země do Pruska se změnami sociálního i industriálního rázu. Sledování vývoje probíhalo v průsečíku hospodářství, politiky, kultury, rodinných vztahů. Na příběhu úřednické šlechty Chotků sleduje Cerman životní svět, metodologický přístup zahrnující snahu blíže rekonstruovat život úřednické šlechty v různých životních sférách na základě poznání vybraných historických textů (čtení knihy, deníky, korespondence...). Cerman je také autorem řady knih⁴⁶ i studií věnovaných výzkumu vztahu šlechty a osvícenství. Příkladem je biografie *Šlechtická kultura v 18. století*, ve které se svojí koncepcí snaží registrovat široký rejstřík otázek, kam všude přispívali šlechticové a šlechtičny k postupu osvícenské filozofie v pozitivním světle. Smyslem knihy je zprostředkovat vhled do intelektuální kultury šlechty, která nebyla pouze pasivním příjemce, ale sama tuto kulturu vytvářela. Autor zvolil metodologický přístup, prostřednictvím kterého se snaží rekonstruovat podobu, obsah a strukturu objevených děl, které mají umožnit zjistit odpověď na otázku,

⁴² FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří: *Člověk na Moravě 19. století*. Centrum demokracie a kultury. Brno 2008. s. 354.

⁴³ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*. Praha 2007.

⁴⁴ CERMAN, Ivo: *Chotkové: příběh úřednické šlechty*. NLN. Praha 2008.

⁴⁵ REIF, Heinz: *Westfälischer Adel 1770–1860: vom Herrschaftsstand zur regionalen Elite*. Verlag: Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen 1979.

⁴⁶ Zajímavým počinem je jeho kniha *Habsburgischer Adel und Aufklärung*, která řeší osvícení jako časově specifický systém, jehož zájmem bylo náboženství rozvíjet nikoliv se od něj odvrátit. Tento model změny, ukazuje na vybraných dvorních vídeňských šlechtických rodech, u nichž je možné najít změnu intelektuálního klimatu. CERMAN, Ivo: *Habsburgischer Adel und Aufklärung: Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert*. Franz Steiner Verlag. Stuttgart 2010.

jaká byla česká šlechta v době osvícenství a co se svým čtenářům snažila sdělit. Tento Cermanův přístup umožňuje další možnost, jak pracovat s dějinami idejí, které mohou zprostředkovávat obraz života šlechty 18. a 19. století.⁴⁷

Výzkum šlechty 19. století obohatily také monografie osobností nebo rodů. Pro toto období má česká historiografie díla věnované osobnostem jako je Vilma hraběnka Lanjus z Wellenburgu, Terezie Dalbergová, František ze Schwarzenbergu, Paulina ze Schwarzerbergu, Sidonie Nádherná z Borutína, František Thun.⁴⁸ Mimo monografie vznikly články, které se zabývají životem šlechty a událostmi, které ji potkaly a jsou zasazené do širšího mezioborového kontextu.⁴⁹

V roce 2011 vychází kolektivní monografická práci autorů Jiřího Matějčka a Jany Macháčové *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1789–1914*. Obsah této monografie přináší další podněty ke zkoumání šlechtictví v rámci sociálního vývoje. Ve strukturovaném přehledu autoři tvrdí, že se šlechta snažila udržovat si svou prestiž také dobročinností a vztah mezi šlechtou a podanými nebyl často jen na jednostranné úrovni. Tato společná práce posouvá výzkum šlechty 19. století od pouhého konstatování ke konkrétním příkladům. Šlechta zde vyloženě není líčena jen z hlediska, jakým se snažila řídit společnost, ale ukazuje na fakt, že často přispívala k rozvoji osvěty i inovací v hospodářství a souběžně se snažila uplatnit svoji prestiž pomocí nových přístupů na poli kultury i dobročinnosti.⁵⁰

⁴⁷ CERMAN, Ivo: *Šlechtická kultura v 18. století*. NLN. Praha 2011.

⁴⁸ ŠKUTINA, Vladimír: *Český šlechtic František Schwarzenberg*. Rozmluvy. Praha 1990.; LENDEROVÁ, Milena: *Tragický bál. Život a smrt Pavliny ze Schwarzenbergu*. Paseka. Praha 2004.; GALANDAUER, Jan: *František kníže Thun. Místodržící českého království*. 1. vydání. Praha 2007.; WAGNEROVÁ, Alena: *Sidonie Nádherná a konec střední Evropy*. Praha 2010; SAK, Robert – BEZECNÝ, Zdeněk: *Dáma z rajskeho ostrova. Sidonie Nádherná a její svět*. Mladá fronta. Praha 2000.; DEMETER, Peter – MAREŠOVÁ, Dagmar: *Život a dílo Terezie Dalbergové: urozená básnička z dačického zámku*. Jihočeská univerzita. České Budějovice 2017.; PAVLÍK, Lukáš: *Vilma hraběnka Lanjus z Wellenburgu*, Benešov 2019.

⁴⁹ BEZECNÝ, Zdeněk: *Myšlenkový svět šlechtičny na přelomu 19. a 20. století*. Česko-slovenská historická ročenka. Brno 2001, s. 247–251.; MAREŠOVÁ, Dagmar: *Šlechtičny z rodu Dalbergů a silva rerum 2. poloviny 19. století*. Theatrum historiae, 2017, č. 20, s. 175–191.; ŽÁKOVÁ, Michaela: *K úloze a významu filantropie ve šlechtickém prostředí. Nadace pro šlechtičny v habsburské monarchii*. In: *Časopis Národního muzea. Řada historická*, 186, 2017, č. 1–2, s. 7–28.; KOUBA, Jan: *Dva příběhy jedné Alexandriny: život a pozůstalost písecké šlechtičny Aranky Alexandriny Regner von Bleyleben*. In: *Prácheňské muzeum v Písku*, 2000, 8 s. 72–80.

MAREŠOVÁ, Dagmar – DEMETER, Peter: *Životní cesta Terezie Dalbergové (1866–1893) za uzdravením. Zbožná pouť do francouzských Lurd*. Theatrum historiae, 24, 2019, s. 191–204.

⁵⁰ MATĚJČEK, J. – MACHÁČOVÁ, J.: *Nástin*, s. 290–317.

Matice Moravská vydává roku 2011 odbornou knížku zabývající se proměnami středoevropské šlechty ve středověku, raném novověku, v 19. a 20. století s názvem *Šlechta v proměnách věků*; jejími autory jsou Jan Dvořák a Tomáš Knoz.⁵¹

Jedním z dílčích aspektů sociálních dějin šlechty, kterému se v posledních letech dostalo více pozornosti, jsou dějiny mentalit. Mentality jsou charakterizovány jako způsoby myšlení určité sociální skupiny závislé na tradici, náboženských hodnotách, výchově, politických i sociálních podmínkách. Tyto projevy pak vycházejí z hodnotových žebříčků dané sociální skupiny.⁵² Dějiny tzv. mentalit se prolínají s dějinami každodennosti. Bádání zaměřené na tento typ dějin představuje u nás například Milena Lenderová, Zdeněk Bezecný, Ludmila Pavlátová, Radmila Švaříčková-Slabáková, Marcela Aubrechtová,⁵³ Magdaléna Pokorná⁵⁴.

Oblíbeným tématem výzkumů je cestování šlechty, zejména však v raném novověku. Přesto si toto téma našlo prostup i do období druhé poloviny 18. století

⁵¹ DVOŘÁK, Jan – KNOZ, Tomáš: *Šlechta v proměnách věků*. Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura. Brno 2011.

⁵² SPĚVÁČEK, Jiří: *Mentalita a dějiny mentalit v proměnách evropského myšlení*. In: Sborník Společnosti přátel starožitostí, sv. 4, (Praha) 1996, s. 59–70.; LENDEROVÁ, Milena: *Kulturní dějiny? Kulturní dějiny!*. In: *Theatrum historiae: sborník prací Katedry historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice*. Pardubice 2007, č. 2, s. 7–26.

⁵³ LENDEROVÁ, Milena: *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782–1936*. Univerzita Pardubice, Pardubice 2017.; LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*, Univerzita Karlova. Karolinum. 2. vyd. Praha 2017.; LENDEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan: *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. NLN. Praha 2014.; LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století.*, 2. vyd. Karolinum. Praha 2016.; BEZECNÝ, Zdeněk: *Šlechta v české společnosti druhé poloviny 19. a počátku 20. století*. In: JUDr. Václav Kounic a jeho doba. Matice moravská. Brno 2009. s. 157–163.; BEZECNÝ, Zdeněk: *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*. Jihočeská univerzita. Historický ústav. České Budějovice 2005.; PAVLATOVÁ, Ludmila: *Pravidla šlechtické výchovy na konci 18. a na začátku 19. století*. In: *Studie k sociálním dějinám 19. století. = Studien zur Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts*. Slezský ústav Slezského zemského muz. v Opavě. Opava 1997, č. 7/1., LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jiří: *Proměny elit*. Historický ústav České Budějovice 2003.; ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*. Argo. Praha 2007.; SLABÁKOVÁ, Radmila: *Emoce, city a výchova v rodině Mensdorff-Pouilly: od "zburžoazňování" k "aristokratizaci" u rakousko-české aristokracie v 19. století*. In: *Studie k sociálním dějinám. = Studien zur Sozialgeschichte*. Opava 2001, č. 7, s. 29–41.; SLABÁKOVÁ, Radmila: *Žal a umírání v denících a soukromé korespondenci rakousko-české šlechty 19. století*. *Studia historica Nitriensia*. Nitra 2001, č. 9, s. 153–163.; BEZECNÝ, Zdeněk: *Die Welt in den Augen des letzten Landsknechts Friedrich zu Schwarzenberg (1799–1870) und seine geistigen Nachfahren*. In: *Sozial-reformatorisches Denken in den böhmischen Ländern 1848–1914*. Meidenbauer. München 2010. s. 55–65.; OUBRECHTOVÁ, Marcela: *Duchovní orientace děčinských Thun-Hohensteinů v době předbřeznové*. In: *Variety české religiozity v "dlouhém" 19. století (1780–1918)*. Albis International. Ústí nad Labem 2010, s. 254–269.; ZEMANOVÁ-OUBRECHTOVÁ, Marcela: *Hrabě František Thun-Hohenstein a jeho reflexe rodinné cesty po západní Evropě v letech 1833 až 1835*. In: *Theatrum historiae*. Univerzita Pardubice. Pardubice 2013, č. 12, s. 47–68.

⁵⁴ POKORNÁ, Magdaléna: *Život na lužanském zámku*. In: *Hlávkovy Lužany*. Praha 2014. s. 121–146.

a 19. století.⁵⁵ Z nejnovějších příspěvků je nasnadě jmenovat práci Filipa Bindera *Po stopách kultury, přírody i poznání*.⁵⁶

I v zahraničních publikacích najdeme české autory, kteří se věnují otázce šlechty, sociálním nebo kulturním dějinám. Z autorů je to například Luboš Velek, který je spolueditorem studie *Adel und Politik in der Habsburgermonarchie und den Nachbarländern zwischen Absolutismus und Demokratie*.⁵⁷ Tato studie obsahuje devatenáct příspěvků zabývajících se vztahem středoevropské šlechty k politice 19. a 20. století. Kniha je rozdělena na tři části, z nichž se první věnuje politickému a sociálnímu myšlení šlechty, druhá část se zabývá centry politické moci šlechty (například panství, úřady...) a poslední část příspěvků tvoří analýzy o ušlechtilém chování v modernizačních strukturách státu. Luboš Velek se také podílel na knize *Adelsgeschichte als Elitenforschung*⁵⁸ z roku 2012, ve které se snaží autoři šířeji pojímat téma aristokracie od 18. do 20. století v rámci habsburské monarchie. Diskutována jsou základní témata (vzdělání, elita, socializace), na druhou stranu je zde prostor pro rozvíjení debaty skrze metodicko-konceptuální historiografii.

Inspirací pro českou historiografii mohou být také zahraniční autoři, kteří se věnují životu a proměně šlechty v 19. století a rovněž přinášející zapojení do širšího rámce evropského výzkumu. Významným historikem, jenž se nechal inspirovat francouzským strukturalismem, jehož zájmem byly sociální dějiny, je Heinz Reif. Již o něm bylo psáno výše, ale je třeba ještě sdělit, že je tvůrcem encyklopedické řady *Enzyklopädie deutscher Geschichte*, zabývajících se shrnutím bádání o šlechtě v 19. a 20. století. Nesmí být opomenut ani Ralph Melville⁵⁹ soustřeďující zájem na poznání šlechty v revolučním období kolem roku 1848. Z dalších zahraničních autorů je to Tatjana Tönsmejerová,⁶⁰

⁵⁵ CERMAN, Ivo: Zrození osvícenského kavalíra: (vzdělání a cestování Jana Karla z Dietrichsteina). In: Časopis Národního muzea. Řada historická 173, 2004, č. 3–4, s. 157–190.; KUBEŠ, Jiří: Šlechtic na cestách v 16. – 18. století. Sborník příspěvků (nejen) ze 3. adventního kulatého stolu, který se soustřeďuje na téma "Prameny k dějinám šlechtického cestování, 1550–1800". Praha 2007.

⁵⁶ BINDER, Filip: *Po stopách kultury, přírody i poznání*. NLN. Praha 2020.

⁵⁷ TÖNSMEYER, Tatjana – VELEK, Luboš: *Adel und Politik in der Habsburgermonarchie und den Nachbarländern zwischen Absolutismus und Demokratie*. München 2011.

⁵⁸ ŘEZNÍK, Miloš – VELEK, Luboš: *Adelsgeschichte als Elitenforschung*. München 2012.

⁵⁹ MELVILLE, Ralph: *Der böhmische Adel und der Konstitutionalismus: Franz Stadions Konzept einer postfeudalen Neuordnung Österreichs*. In: Die Chance der Verständigung: Absichten und Ansätze zu übernationaler Zusammenarbeit in den böhmischen Ländern 1848–1918. Oldenburg Verlag. München 1987, s. 135–145.

⁶⁰ TÖNSMEYER, Tatjana: *Adelige Moderne: Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918*. Böhlau 2012.; TÖNSMEYER, Tatjana: *Adel und Armenfürsorge in Böhmen (1848–*

jejíž zájem spadá do sociální a kulturní historie 19. a 20. století. Ve své práci postihující 19. století porovnávala hospodaření aristokratických velkostatků v Čechách a Anglii. V rámci jejího výzkumu 20. století se zabývala historií paměťových kultur.

Výzkum šlechty v 19. století se zdá být stále na postupu vpřed a ukazuje se několik stále tradičních oblíbených metodologických přístupů k uvedeným tématům, ale i nových, ke kterým si historikové sami hledají cestu. Podle názorů historiků Milana Hlavačky a Milana Řepy nehraje úlohu mezioborová spolupráce, ale spíše ohleduplnost, úcta a pokora historiků k badatelským výsledkům příbuzných společenských disciplín, které pomáhají prohloubit plastičnost historického obrazu a obohatit metodologické nástroje historické vědy.⁶¹

2.2 Berchtoldové v historiografii

Na bratry Leopolda (1759–1809) a Bedřicha Všemíra (1781–1876) je z pohledu historiografie nahlíženo především skrze jejich filantropické zásluhy, kterými velmi prosluli. Již poměrně za krátkou dobu se začaly objevovat spisy, které pojednávaly o životě zejména hraběte Leopolda. Tyto spisy se vyznačovaly poměrně velkou dávkou heroizace, která se však v celkovém vyznění práce jevila jako nepropracovaný přístup, z něhož navíc plynuly dobové tendence, v nichž se například hledali hrdinové nebo vzory pro jednotlivé činnosti, které si daná doba přála vyzdvihovat.

První ucelené dílo věnované osobnosti hraběte Leopolda Berchtolda sepsal v německém jazyce již v roce 1816 hodnostní vrchní Cajetan Haschke, který byl správcem hradu Buchlova. Tento životopis v jednoduše psané vyprávěcí formě obsahoval poměrně důležitá data ze života hraběte Leopolda Berchtolda, o která se pak opírali další pisatelé biografí hraběte. Osudy rodu Berchtoldů k sepsání rodopisu využil Josef Müller.⁶² Z autorova úvodu se dozvídáme, že svoji práci bral jako malý příspěvek k dějinám této země a tohoto vznešeného rodu, v němž obsírněji popisuje život hraběte Leopolda

1914). In: *Bohemia-Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*. München 2008, č. 2, s. 480–491.; TÖNSMEYER, Tatjana: *Der böhmische Adel zwischen Revolution und Reform, 1848–1918. Ein Forschungsbericht*. In: *Geschichte und Gesellschaft*, Berlin, 32, 2006, č. 3, s. 364–384.

⁶¹ Srov. ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Nakladatelství Lidové noviny. Praha 2014, s. 31.

⁶² MÜLLER, Johann: *Die Herrenburg Buchlau*. Josef Spurný. Praha 1837.

Berchtolda. Hrabě se pro něj stal symbolem velké lidskosti a obětavosti na úkor svého života. Autorův příspěvek byl sepsán pomocí studia dostupných hradních dokumentů. Je zajímavé, že se poměrně současně na veřejnosti postupně objevuje i několik česky psaných článků či statí o hraběti Leopoldovi. Jako první česky psaný příspěvek uveřejnil Bohuslav Tablic v časopise Lidomil z roku 1813. Posléze v roce 1837 se v časopise *Květy* objevila přeložená epická báseň Věnceslava Svobody od Dr. Weissenbacha.⁶³ Báseň byla uveřejněna ve sbírce básní, které uspořádal Alois Klar.⁶⁴

Ve stejném roce vychází příspěvek v *Časopise Českého Musea* od lékaře a buditele Františka Kampelíka⁶⁵ v českém jazyce. Jeho příspěvek zamýšlel využít k oživení vlasteneckého ducha a posílení sebevědomí národa, který má své hrdiny, ač často skryté.

Další, kdo se o několik let později pokusil znovu oživit povědomí o moravském hraběti, byl moravský historik František Pluskal Saleský.⁶⁶ Jeho útlý spis *Leopold Graf von Berchtold der Menschenfreund* byl vydán v roce 1859, tedy čtyřicet let od smrti hraběte Leopolda. Je pojímán jako oslava ušlechtilých dobročinných zásluh, které hrabě vykonal. Tento spis bychom mohli zařadit do tzv. buditelské literatury, která má čtenáři předložit hraběte jako vzor člověka, zajímajícího se o dění kolem sebe. František Pluskal Saleský podepíral tento spis prameny, které získal. Byl to již zmíněný spis Cajetana Haschkho a dále pozůstalostní akta patřící Leopoldu Berchtoldovi, tehdy uložená přímo na hradě Buchlově. Naše práce je bohatší o doplněné dokumenty či statě, které během několika let vyšly. Zajímavé je, že jako zdroj citací využil František Pluskal encyklopedii Josefa Bergmana z roku 1858, ve které byly uveřejněny medailonky významných a skvělých mužů tehdejšího rakouského státu, kam byl zařazen i hrabě Leopold Berchtold.

⁶³ SVOBODA, Vincenz: *Leopold hrabě Berchtold*. In: *Květy*, 1837, č. 7, s. 25–27.

⁶⁴ KLAR, Alois: *Auswahl von Gedichten declamatorischen Uibungen nebst dem hergange des declamatorischen Uibungen an der Karl=Ferdinand Universität zu Prag*. Joseph Krausschen Buchnadtung. Prag 1829, s. 98–103.

⁶⁵ KAMPELÍK, František: *Howard Západních Slovanů*. In: *Časopis Českého Musea*, roč. XI., s. 442–451.

⁶⁶ František Pluskal Saleský (1811–1900) proslul mnoha historicko-vlastivědnými pracemi. Jako archeologa jej také zajímalo období velkomoravské říše a počátky křesťanství na Moravě. Mnoho jeho vydaných studií směřovalo právě k tomuto tématu. Mezi lety 1857–1872 působil na Velehradě, kde se mu zalíbilo okolí a rovněž i majitelé panství hradu Buchlova. Zde našel vzor a možnost, jak uplatnit svou profesi. Sprátelil se s Bedřichem Všemírem Berchtoldem, který mu umožnil vstup do hradního archivu. Pobídl jej vyhotovit životopis Leopolda Berchtolda.

Rok 1863 přinesl vydání útlé knížky učitelem Josefem Vajdou⁶⁷ mající sloužit jako průvodce pro velehradské poutníky. Zde se objevují jen strohé informace o životě hraběte, které autor zřejmě převzal ze starší literatury. Téměř na konci století se objevuje rodopisná literatura rodu Berchtoldů z pera Leopolda II. Berchtolda.⁶⁸ Vnuk Leopolda Berchtolda sesbíral historii hradu Buchlova od jeho počátků až po jeho poslední majitele z rodu Berchtoldů. Velkou část knihy věnoval osobnosti svého slavného děda hraběte Leopolda Berchtolda. Podle obsahu můžeme soudit, že kniha nepřináší nová fakta, spíše je ve srovnání s životopisem od F. Pluskala ochuzena například o důležité zahraniční cesty, které Leopold Berchtold podnikl. Nicméně tento rodopis patří k posledním ucelenějším dílům, kde bychom našli faktografickou zmínku o hraběti.

O činnost Leopolda Berchtolda jevíli zájem také lékaři. V roce 1913 vychází článek ve *Vídeňském časopise lékařů*⁶⁹, jehož obsah byl zaměřen na základní události ze života hraběte a na jeho zakládání záchranných stanic v Rakousku. Spis *Národní muzeum a naše obrození*,⁷⁰ vydaný v roce 1921 Josefem Hanušem, rovněž přinesl ve svém obsahu zmínku o filantropické činnosti Leopolda Berchtolda. Podle názoru Josefa Hanuše hrabětem Berchtoldem na Moravě vrcholila filantropická činnost. Ve druhé polovině 20. století vyšlo o hraběti Leopoldu Berchtoldovi několik článků,⁷¹ zabývajících se nemocnicí, kterou v Buchlovicích založil.

Zatímco hraběti Leopoldovi byl věnován značný počet spisů, zmínky v historiografii o jeho nevlastním bratru Bedřichu Všemíru Berchtoldovi zůstávají na skromném čísle. Bedřich Všemír Berchtold patří k důležitým osobnostem českého národního obrození. Jeho vklad se odrazil v díle Josefa Hanuše *Národní muzeum a naše obrození*. Hanuš považuje mecenášství šlechty za pozitivní příspěvek k rozvoji věd, literatury. V předmluvě knihy mluví o tom, že to byla vlastenecky smýšlející část šlechty, která museu vštípila své ideály kulturní i národní a slovem mu vdechla svého ducha. Sám

⁶⁷ VAJDA, Josef: *Hrad Buchlov a dějiny jeho*. Vilém Foustka. Brno 1863.

⁶⁸ BERCHTOLD, Leopold: *Vergangenheit und Gegenwart der Herrenburg Buchlau im Mährischen Marsgebirge von Berchtold Leopold*. Rudolf M. Röher. Brünn 1893.

⁶⁹ FISCHER, Jan: *Leopold Graf Berchtold, der Begründer der Rettungsanstalten in Österreich*. In: Wiener Medizinische Wochenschrift, Wien 1913, č. 37, s. 1–5.

⁷⁰ HANUŠ, Jiří: *Národní muzeum a naše obrození*. I. vyd. Praha 1921, s. 119–121.

⁷¹ VIGNATI, Jan: *Buchlovická nemocnice (1807–1809)*. Kladno 1938.; WONDRAK, Eduard.: *Leopold Berchtold a jeho nemocnice*. In: Časopis lékařů českých, 1974, č. 113, s. 1260–1264; KHEL, Robert: *Leopold Berchtold a nemoci z povolání*. In: Praktický lékař, 1964, č. 44/6.; ČÍHAL, Petr: *Nemocnice v Buchlovicích 1807–1809*. In: Léčení a léčitelství v lidové tradici, Slováké muzeum v Uherském Hradišti, Uherské Hradiště 2015, s. 193–205.

Bedřich Všemír Berchtold se na vzniku tohoto musea podílel. Přispěl jednak hmotně, zejména svými herbáři a předměty ze svých cest, ale také se jako první snažil vytvořit koncepci musea, na kterou nedošlo.⁷² Zdá se, že v díle Josefa Hanuše zůstává Bedřichův vklad k vývoji národního muzea nedoceněn.

Další, kdo se snažil objasnit obrozeneckou činnost hraběte Bedřicha, byl Zdeněk Šolle ve článku *Ke stykům hraběte Bedřicha Všemíra Berchtolda z Uherčic s českými obrozenci*.⁷³ V něm vyzdvihuje působnost hraběte Bedřicha a jeho snahu přispívat k utváření národního obrození. Hrabě Bedřich Všemír Berchtold je vážen za zásluhy v oblasti botaniky. Z tohoto pohledu vznikl obsáhlejší článek v časopise *Vesmír* od Bohumila Němce.⁷⁴ Autor se snaží objasnit Bedřichovo počínání, zapojení se do práce na vzniku Národního musea a zároveň reflektovat dění kolem v širší perspektivě. Po delší časové pomlce od uveřejnění tohoto článku vyšla kniha buchlovického rodáka spisovatele Aloise Kučíka (1882–1956). Strojním písmem psané listy jsou v zásadě první ucelenější biografii života hraběte Bedřicha. Alois Kučík se snaží probrat všemi životními obdobími hraběte Bedřicha. Zdroje, které autor využil pro tuto práci, našel většinou u starších autorů, kteří se snažili sepisovat životní události jeho nevlastního bratra Leopolda Berchtolda, a taktéž mohl využít několik málo materiálů, které mu zapůjčili učitelé škol z rodného okolí i prvotní působnosti hraběte Bedřicha. Jak již bylo zmíněno, autor je buchlovickým rodákem, který měl ke svému rodnému místu i Berchtoldům osobní vztah, který si vypěstoval díky vyprávění jeho matky. Kučíkova matka byla dcerou šafáře, působícího na buchlovickém panském dvoře, kde měla mnohdy možnost se osobně se samotným panstvem setkávat. Podle ní se hrabata Berchtoldové vůči chudým chovala hezky a nabízela jim svými skutky viditelná gesta dobročinnosti.

Historiografická literatura vztahující se k bratřím Leopoldovi a Bedřichovi většinou produkovala biografie, které autoři psali pomocí dostupných pramenných materiálů. Dá se říci, že výše uvedení autoři využívali především narativní způsob interpretace, chápáno jako studium dokumentů a následné vyvozování faktů. Nelze nezmínit, že v některých dílech je možné vnímat pozitivistický přístup. Což znamená, že podstatným pro autory bylo skládání obrazů minulosti z dostupných pramenů. Tento

⁷² HANUŠ, Jirí: *Národní museum a naše obrození*. Praha 1921. I. vyd. s. 261–262.

⁷³ ŠOLLE, Zdeněk: *Ke stykům hraběte Bedřicha Všemíra Berchtolda z Uherčic s českými obrozenci*. Komise pro soupis rukopisů při ČSAV, sv. 18 (Praha) 1974, s. 145–186.

⁷⁴ NĚMEC, Bohumil: *MUDr. Bedřich Všemír Berchtold*. In: *Vesmír*, 14, 1935, č. 2, s. 33–39.

přístup víceméně koresponduje s pohledem historiků oné doby. Velmi se do jejich děl promítlo nacionální vidění hledající vlastenecké vzory, jejichž činnost nesla národ kulturně i duchovně na vyšší a sebevědomější úroveň.

Za více než sto let se bádání o těchto dvou bratrech mnoho neposunulo s ohledem na vytvoření komplexnější studie, která by mohla rozšířit interpretační přístup.

2.3 Berchtoldové pohledem transformačních procesů 2. poloviny 18. a 19. století

Na Berchtoldy se ve vymezeném období konce 18. století a 19. století lze dívat jako na šlechtu, která se nechala ovlivnit společenskými změnami, ale zároveň si držela tradiční šlechtické postoje. Předností tohoto rodu byl zájem o společenské dění a hlubší provázanost s kulturními i politickými strukturami společnosti, jak pochopíme dále. Mnozí členové tohoto rodu získali vyšší citlivost k sociálním otázkám, které přerůstaly rámeček tehdejších norem. Z toho vyvstává otázka – co některé z nich přimělo k tomu, aby se dokázali vydávat a dávat svou úměrou všanc své postavení a s tím související výhody, vzdělání i majetek? Nedá se nalézt přímá odpověď na tyto otázky, ale můžeme na ně nahlédnout pohledem tzv. kulturních vzorců. Do těchto kulturních vzorců spadá chování velkých celků. Nebezpečí této úvahy spočívá však v tom, že se jednotlivci ztrácejí v množství. Podle Ruth Benediktové (1887–1948) jde však zejména o chování jednotlivců. Je to svět, před nímž stojí každý člověk sám a z něhož si musí vytvořit svůj individuální život. Podle ní není mezi společností a jednotlivcem určitý antagonismus v pravém slova smyslu. Společnost a jedinec ve skutečnosti nestojí proti sobě. Ale kultura společnosti jedinci poskytuje materiál, z něhož si pak každý vytváří vlastní život. Kultura je skutečným pojítkem mezi lidmi – myšlenky a standardy, které sdílejí. Nikdo totiž nedokáže dosáhnout prahu svých možností bez kultury, na níž se podílí. A naopak žádná civilizace v sobě nemá prvek, který by se při rozboru nakonec neukázal být příspěvkem jedince.⁷⁵ Kulturní vzorce vytváří rysy chování jednotlivců – jejich nositelů (rolí, společenských vrstev a jejich tradic), podílu určitých povah. Nestačí však hledat vztah mezi osobním životem jedince a jeho vlohami, ale též zvažovat

⁷⁵ BENEDICT, Ruth: *Kulturní vzorce*. Portál. 2. vyd. Praha 2019, s. 229–230.

souvislosti s institucí, které ovlivňují jeho život. V tomto případě jde například o různé společnosti, spolky, církve, státní instituce.

Pohledem kulturních vzorců na rod Berchtoldů můžeme v hranicích našich možností sledovat přijetí chování, které je ve společnosti danou normou, což je důsledek skutečnosti. Jedná se o poznání, které můžeme vykládat s určitou obezřetností a s odstupem času, že Berchtoldové byli v tehdejší společnosti poměrně úspěšným rodem. Což znamenalo mít starobylý původ, zastávat důležité funkce v rámci řízení monarchie, ale i přijetí důsledků přizpůsobivosti toho, co jim společnost předkládala. Díky svému starobylému původu patřili Berchtoldové mezi 470 rodů tzv. první společnosti monarchie.⁷⁶ To s sebou přinášelo určité výhody, které jim pak též napomohly prosadit se i mimo panství. Sledujeme-li v tomto smyslu některé jednotlivce rodu na základě reakcí, tvorby, činnosti v daném období, musíme nutně narazit na v jistém smyslu platnou domněnku, že rysy civilizace „nutí“ k určitému způsobu chování a jejich vliv není úměrný tomu, jak zásadní a nepostradatelné pro lidské chování jsou, ale spíše tomu, nakolik jsou omezené a nakolik ve společnosti přebujely.⁷⁷ Docházíme tedy k další možné skutečnosti, že aktivita, pozice, role ze strany jednotlivců rodů vycházela z aktuálních představ společnosti. Proto můžeme vysvětlit, že období druhé poloviny 18. století někteří členové rodu prožívali aktivně v roli „světobčana“ v zaujetí pro myšlenky osvícenství a humanity. V 19. století se zase vpravili do role zastánců konzervativních myšlenek, monarchistického zřízení s věrností císaři. Mimo jiné navazovali na generaci členů rodů, kteří u dvora císaře zastávali významné funkce.⁷⁸

Být součástí kultury též znamenalo být jakýmsi způsobem hodnocen. Člověk bez opory standardů své doby a místa, ponechaný napospas výsměchu, byl v evropské literatuře vykreslen v postavě Dona Quichota. Proto se v tomto smyslu musí jedinec vyrovnávat

⁷⁶ ŽUPANIČ, Jan – STELLNER, František – FIALA, Michal: *Encyklopedie knížecích rodů*. Aleš Skřivan. Praha 2001, s. 190–192.

⁷⁷ BENEDICT, Ruth: *Kulturní vzorce*. Portál. 2. vyd. Praha 2019, s. 228.

⁷⁸ Například Zikmund Berchtold (1834–1900) zasedal za moravskou šlechtickou stranu středu - Die Mittelpartei des mährischen Großgrundbesitzes na zemském sněmu, dále působil na říšském a panském sněmu. Dále působil jako viceprezident privilegované rakousko-uherské společnosti státní dráhy a člen kontrolní komise pro státní dluhy. I on se zajímal o české vlastenecké kruhy, což dokazoval činností ve Slovanské besedě. Jeho syn Leopold II. (1863–1942) pracoval např. na Moravském místodržitelství, byl velvyslancem v Rusku a rakousko-uherským ministrem zahraničních věcí.

s kulturními standardy dané doby, kde se také tyto standardy vytrácejí.⁷⁹ Na to se váže rovina související se společenským vzepětím v podobě různých spolků. Vstupovat do nich bylo považováno, alespoň v 19. století, za znak občanské angažovanosti, která se stává nezbytným profilujícím fenoménem.⁸⁰ Ani Berchtoldům nebylo cizí do spolků vstupovat. Byli členy těch spolků, ke kterým z hlediska zájmu tíhli anebo se k nim z hlediska tradice hlásili.⁸¹ Na jednu stranu spolky i šlechtě umožňovaly zůstat uprostřed společenského dění. Účast byla brána jako čestná záležitost. Spolky posloužily též jako zázemí k prosazování názorů a zájmů. Na druhou stranu z tohoto spolčování vyplynul podíl účasti na pobavení, který se dal chápat jako účinná obrana proti případným výtkám ze strany státu a jeho represivních orgánů, že shromažďování osob se zabývá jakoukoliv nebezpečnou činností, která by měla být ukončena či sankcionována.⁸² Zde je třeba uvést informaci, že aristokracie se významnou měrou podílela na vzniku filantropických, ale i vědeckých institucí či spolků. Vstup šlechty na toto pole působnosti znamenal jednak udržování si prestiže a účasti na správě a rovněž vyjádření solidarity s okolím. Navíc přístup laiků posunul a obohatil její zaryté struktury, které ve smyslu dobročinnosti vůči potřebným a chudým provozovala církve po mnoho století. Šlechta přes filantropii hledala další způsoby, jak řešit sociální otázku a zároveň pomoci státu ve vytváření sociálních struktur. V 18. století šlo spíše ještě o individuálnější činnost, která se postupně rozšiřovala péčí a úsilím zakladatele. Devatenácté století přineslo rozvoj spolkové činnosti a vzniku oblíbených nadací. Berchtoldové se hlásili k nadaci založené na přání Bedřicha Berchtolda, po jeho smrti.⁸³ O další zkušenosti s filantropickou činností jednotlivých členů rodu pojednává kapitola Cesty filantropie v rodě Berchtoldů.

⁷⁹ BENEDICT, Ruth: *Kulturní vzorce*. Portál. 2. vyd. Praha 2019, s. 246.

⁸⁰ ŠTAIF, Jiří: *Dva typy občanského sdružování v době předbřeznové. Akcionářská jednota pro české divadlo a sbírky na českou průmyslovou školu*. Skriptorium. Praha 2000, s. 141.

⁸¹ Nejvíce je spolková činnost i do šíře známa u Bedřicha Berchtolda (1781–1876). Byl členem přírodovědeckého spolku Lotos, člen Musejního výboru, člen Společnosti vlasteneckého muzea v Čechách... Dále u Leopolda Berchtolda (1759–1809), který se stal členem akademií v Itálii, Portugalsku, poté členem významných evropských společností jako byla Royal Humanity Society, hamburské společnosti s názvem Hamburgische Gesellschaft zur Beförderung der Künste und nützlichen Gewerbe.

⁸² Spolky byly vyhrazeny svobodnému obyvatelstvu. Poddaní mohli být členy literárských bratrstev nebo náboženských spolků. V obecné míře šlo převážně o spolky kulturního a hospodářského rázu. Povolení jiných typů spolků byly v kompetenci panovníka. LENDEROVÁ, Milena: *Z dějin české každodennosti. Karolinum. Praha 2017, s. 344.*

⁸³ I. studentská nadace vznikla po jeho smrti roku 1876. Sloužila jako stipendium pro potomky rodu, kteří budou studovat na některé z fakult Pražské universit, dále Staroměstského gymnázia v Praze a na nějaké české univerzitě, kde by se vyučovalo v českém jazyce. Z této nadace se také vyplácela doživotní penze jeho hospodyně. Vznikla i II. studentská nadace pro „studující lékařství.“

Berchtoldové samozřejmě řešili správu panství, která patřila k tradičním šlechtickým výsadám. Obecně se po dvě zmíněná století šlechta snažila jakýmsi způsobem vyrovnávat s tlaky, které jí zasazovala nejen průmyslová revoluce, ale i posléze industrializace. Berchtoldové v této sféře šlechtické výsady tvůrčí příliš nebyli. Ve svém domově se soustředili především na zemědělské podnikání, lesní hospodářství a vlastní vrchnostenské hospodářství, kam patřila správa šesti dvorů, ale i správa lomu, cihelny, pivovaru, palírny, mlýnů a pily.⁸⁴ Hospodářství se snažili zlepšovat a rozvíjet, ale k tomu patřila i jistá omezenost v podobě velikosti tohoto hospodářského organismu, který vyžadoval organizovanou správu. Ta se zde jevila jako tradiční vztah mezi poddanými a svým pánem. Nicméně nemůžeme to tvrdit zcela přesně, neboť například osvícenský diskurz se snažil o změnu vztahu mezi poddanými a pánem. To se nám například zrcadlí v osobě Leopolda I. Berchtolda, který jevil pro tuto skutečnost obrovské pochopení a otevřenost. Rozsáhlé hospodářství vyžadovalo i dobrou správu v podobě přesných pokynů pro jednotlivé úředníky. O reorganizaci správy panství se v 19. století zasloužil Zikmund Berchtold, který vydal novou hospodářskou instrukci formující podobu centrální správy panství až do zániku v roce 1850.⁸⁵

Ačkoliv se šlechty transformační procesy druhé poloviny 18. a 19. století dotýkaly méně i výrazně, šlechta si ponechávala a udržovala svoji vlastní výlučnost. Tato výlučnost byla nesena existencí znaků, které šlechtě patřily, a s pomocí nichž i přes ztrátu jistých výsad a práv vlivem transformačních si stále udržovaly začlenění⁸⁶ do formujících se společenských elit. Patří sem zejména urozenost a titul.⁸⁷

Můžeme říci, že šlechtická urozenost se opírala o svět hodnot a ctností a vycházela jednak z rodinné výchovy, vzdělávání a pěstované morálky. Pomyslně bylo vše zastřešeno rodovým heslem, ve kterém se neviditelně odrážel onen šlechtický ideál, smýšlení i náklonnost. Vystihovalo jak budoucnost, tak i nenápadný způsob boje proti času a proudu doby nebo opačně. Berchtoldské heslo *Virtuti et fidei* („Statečně a věrně“) neslo

⁸⁴ Odpovídá ke stavu z roku 1842. ČOUPEK, Lukáš: *Správa a samospráva poddanských vsí Uherskohradištska před zavedením obecního zřízení*. Masarykova univerzita. Brno 2010 (nepublikovaná disertační práce). s. 76.

⁸⁵ Tamtéž, s. 80.

⁸⁶ Podle Jiřího Georgieva to nebyla to vůdčí role v rámci národnostně vyprofilované politické reprezentace české společnosti, ani angažmá v sociální oblasti. Tím rozhodujícím faktorem bylo pozemkové vlastnictví a zemědělské podnikání šlechty, které přetrvalo i rozklad politických struktur habsburské monarchie v roce 1918 a poskytlo nezbytné zázemí pro adaptaci v novém státním a společenském zřízení. GEORGIEV, Jiří: *Až do těch hrdel a statků?*. NLN. Praha 2011, s. 34.

⁸⁷ Změny realizované po roce 1848 se těchto výsadních šlechtických hledisek nedotkly.

po celé „dlouhé století“ svoji autenticitu, která do něj pronikala přes svět nesených hodnot, i přes veřejnou angažovanost. Zvolené heslo v průběhu času přestalo menší i větší rodinné krize. Berchtoldové byli na svůj původ hrdí a to také stvrdila publikace napsaná Leopoldem II. Berchtoldem, která patří k nejrozsáhlejším publikacím o hradě Buchlově.⁸⁸ Ve své době se jednalo o poměrně unikátní knížku vzhledem k užití rozsáhlých pramenných materiálů, a stvrzením autora, který knihu nově zpracoval „na základě nedávných výsledků bádání a systematické kritiky, aby dostal popis odpovídající současnému stavu, protože „nebylo možné splnit přání reprodukováním jednoho z dříve publikovaných pojednání, které se v současnosti v knižním trhu nevydává.“⁸⁹ V knížce se dozvíme, že Berchtoldové byli šlechtickým rodem s historií sahající údajně do dob středověku. Svou slávu odvozují od předka, který ve 12. století založil město Bern.⁹⁰ Nicméně objektivně je to rod pocházející z Tyrolska, který se v 17. století usadil na území Čech a Moravy, což také v knížce čtenář najde.⁹¹ Postoje výlučnosti navrtával svět hodnot a myšlenek, které se občas vyjevily jako tolerance přijímat vedle sebe existující a opodstatnění vzorce života, které si společnost vytvářela. Pro šlechtu to znamenalo držet se jednak svých přesvědčení, vycházejících z rodové tradice, a také uznat relativitu kultury, která je neslučitelná s konzervativními sny o stálosti. Je to dilema, které šlechtu potkalo a musela se přiklánět na některou ze stran usilující o „většinu“. V 19. století se šlechta cítila ohrožená rušením dosavadního monopolu na výkonu státní správy. Proto se mnozí přiklání k podpoře jazykových snah, od které se odvíjel také významný podíl aristokracie na vzniku celé řady „národních“ institucí. Část šlechty spatřovala svůj vliv v zemském patriotismu, zejména v prvních desetiletích 19. století, který také zahrnoval podporu jazykových snah.⁹² Tuto skutečnost silně můžeme vnímat u Bedřicha Berchtolda, kdy ho jeho vlastenecké zájmy přivedly až k aktivní podpoře vzniku budoucího Národního muzea.⁹³ Stal se součástí úzkého okruhu obrozenců, jejichž snahou bylo podpořit český jazyk a národní identitu. Ovšem mělo se to dít německy psanou jazykovou

⁸⁸ BERCHTOLD, Leopold: *Vergangenheit und Gegenwart der Herrenburg Buchlau im mährischen Marsgebirge*. Verlag Rudolf M. Rohrer. Brünn 1893.

⁸⁹ Tamtéž, s. 4.

⁹⁰ Tamtéž, s. 190.

⁹¹ BRÄUNER, V. – HAMERNÍKOVÁ, A.: *Rodinný archiv*, s. 5.

⁹² NOVÁKOVÁ, Tamara – DEVÁTÁ, Markéta – KOSTLÁN, Antonín – MÍŠKOVÁ Alena: *Mezi Čechy a Němci, mezi vědou a životem: k počtům historičky Aleny Míškové*. Univerzita Karlova. Praha 2020, s. 25.

⁹³ Například: OTTO, Jan: *Ottův slovník naučný*. Praha 1903, s. 641.

formou, což bylo pro druhou stranu vlastenců nepřijatelné. Tento problém je však hlubší, než by mohl být zde vysvětlen na několika řádcích. Ve vztahu k šlechtě, které její kritikové vyčítali, že český jazyk téměř nezná, patřil bedřich Berchtold k jistým vyjímkám. Jeho zájmem, vlivem příklonění se ke zmíněnému zemskému patriotismu, bylo český jazyk znát a v praxi používat.⁹⁴ K zemskému patriotismu se však hlásili i další následující potomci, kteří neopustili zachování loajality vůči panovníkovi a zemi, péči o její všestranný rozkvět a podporu umírněných snah jazykové komunikace. Tento názor převažuje u Zikmunda II. Berchtolda, který zastupoval na zemském sněmu Stranu středního velkostatku. V roce 1896 tento postoj zaznamenal a potvrdil i deník *Národní listy*: „V otázkách autonomních hlasuje tato strana vždy s Němci proti obhájčům zemské samosprávy a v otázkách národních jsou ti Berchtoldové, Laudonové, Veltrové a Zierotinové zrovna tak rozhodnými odpůrci nás Čechů, jako Promberové a Meroresové.“⁹⁵

Takto v těch nejhlavnějších naznačený a pojmenovaný rodový rys Berchtoldů vsazený do drobné analýzy kulturních vzorců nám vyjevuje zkušenosti, kterými si rod nebo přinejmenším někteří členové prošli. Staly se nedílnou součástí myšlení a jednání, jejichž kořeny, původ, jsou mnohem hlubší než ty, kterým zde byl věnován prostor. Ty podle teorie kulturních vzorců byly ovlivňovány kulturním prostředím, hodnotami a sounáležitostí ke skupině.

Díky mnoha zkušenostem, kterými si prošli, na jednu stranu drželi tradiční aristokratický trend, na stranu druhou též připouštěli kompromis s rodícím se „moderním světem.“ Ani pozdější negativně vytvářený obraz šlechty zejména ve 20. století nejen u některých historiků, ale i u občanů naštěstí nezapříčinil, že Berchtoldové byli také takto viděni. Většina drobných publikovaných například novinových článků nebo statí uznávala Berchtoldy jako šlechtu, která se pozitivně zapsala do dějin monarchie i českého národního obrození. Tento pohled nabízí například profesor Josef Hanuš v knize *Národní museum a naše obrození*. Ten vyzdvihl lidumilnou snahu Berchtoldů žijících na přelomu 18. a v 19. století jako kladný příklad „osvícenské humanity“ a zařadil je mezi

⁹⁴ Písemně tuto skutečnost dokládá česky psaná korespondence s některými osobami. Jedná se zejména o elitu kolem sdružující se kolem programu národního obrození. MZA Brno, fond G 138, Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 49, inv. č. 286, *Korespondence*. (Václav Hanka, Jan a Karel Preslovi, Pluskal František, Josef Ruda, Václav Steffal).

⁹⁵ Anonym: Také kompromis. *Národní listy*, č. 259, 19. 9. 1896.

vlasteneckou šlechtu, jenž přispívala do podoby „věrného symbolu národního obrození“.⁹⁶

Jejich snaha dosáhla i v tehdejší společnosti poměrně velkého úspěchu a proto by bylo těžké uznat predestřený pohled moravského šlechtice a politika Egberta Belcrediho, který moravskou šlechtu charakterizoval jako „línou, neobratnou, ba hloupou, nemající porozumění pro své úkoly, měla málo vážnosti a postrádala svornost. Moravští šlechtici jsou většinou bezvýznamní a nadto trpí nepřekonatelným strachem z Čechů, žijí bez myšlenek a v izolaci, neznají řeči lidu, češtiny.“⁹⁷

⁹⁶ HANUŠ, Jiří: *Národní museum a naše obrození: k stoletému jubileu založení musea*. Národní museum. Praha 1921–1923, s. 119.

⁹⁷ OKÁČ, Antonín: *Zveřejně činnosti a názorů moravského politika Egberta Belcrediho (1860–1984)*. In: *Časopis Matice moravské*, 112, 1993, č. 2, s. 295–296.

3. Koncepty filantropie

3.1 Vyjadřování motivů filantropie

Chceme-li pochopit význam filantropie, je třeba poukázat na její proměny v průběhu času a mezi určitým vzorkem společnosti, kde se projeví její úloha i význam. Historický pohled objasňuje skutečnost, že mnohá témata filantropie nebyla jen výklenkem, ale často ústředním bodem celkového utváření společnosti. Sledování příběhů, názorů týkajících se filantropie a její praktické stránky poskytuje neocenitelný kontext pro pochopení současných kritik, které odrážejí širší politické a sociální faktory. Ze všech tradic přispívajících k současné praxi filantropie - tradice shovívavosti, má nejzřejmější kořeny v náboženském pohledu na svět. Než lidstvo dospělo až do tohoto bodu, čekala jej poměrně dlouhá cesta, ve které se zrcadlily různé poznání, názory, které chtěly objasnit i samotný koncept filantropie.

Britský historik Frank Prochaska (1941), zabývající se především britskými dějinami filantropie, tvrdí, že koncepce hranic filantropie jsou identifikovatelné jako základní a pozitivní lidské vlastnosti, které se rozpínají přes širokou škálu sociálního chování - od neformálního vyjádření laskavosti až k legislativní kampani za sociální spravedlnost. Pro něj je filantropismus synonymem altruismu. Oddanost, blaho druhých, ohled na druhé jsou vnímány jako principy jednání proti egoismu nebo sobectví. Ústředním motivem filantropie je dávání, které může být kolektivistické či individualistické. Výměna darů byla centrem společenských vztahů. Dárci a příjemci tvořili vzájemné vztahy, ve kterých byl každý povinen plnit obě funkce, tedy dávat i přijímat. Byl to více než ekonomický vztah. Darování může být považováno za společné všem společností, pokud se rozumí, že se sestává z nekomerčního bohatství, hmotných předmětů nebo nemateriální pomoci poskytované ve formách, které jsou kulturně smysluplné a vytvářejí morální vztahy mezi jednotlivci nebo skupinami, jako je solidarita, závislost, legitimita a pověst.⁹⁸ Tuto skutečnost by představoval samotný kořen filantropie, který bychom našli ve starověku, kdy urození, mocní i bohatí občané dávali dobrovolné příspěvky na společné dobro, které zahrnovalo různé potřeby tehdejších lidí.

⁹⁸ KIDD, Alan: *Philanthropy and the social history*. In: *Social History*. 1996, 21, č. 2, s. 184.

Mnozí dobrodinci se pak mohli těšit úctě či zvýšení reputace. Filantropie je charakterizována jako stará helénistická představa, s jejíž pomocí si pohané začali uvědomovat, že člověk má nárok na respekt a pozornost bez ohledu na svoji rasu či sociální postavení, jedině proto, že je lidská bytost. Lidé helénistického světa pojímali filantropii v dobrovolném vydávání se, kterým vyzdvihovali samotnou podstatu. Pokaždé šlo o gesto zdůrazňující lidskou přirozenost a tím je dobro. Postupem času obraz filantropie převzal motiv evangelijního Dobrého pastýře, který zná a miluje své ovečky.⁹⁹ Poslání skryté v obrazu Dobrého pastýře a Kristova lidství se hluboce zarylo do vývoje společnosti. Přišlo prozářit svět, rozloučit i spojit věci nebeské a pozemské. Obnovit přerušené spojení, které se v praktické rovině postupně vyjevovalo jako systematické úsilí o zmírnění lidského utrpení. I přes tuto časovou vzdálenost i rozdílnost v myšlení obou světů tu najdeme podobnost, která spočívá v gestu – dávání, o kterém již byla řeč.

Proti koncepci dávání stojí koncepce utilitarismu, jehož znaky se též v závislosti na jednotlivých osobách do filantropie promítají. Význam utilitarismu v rámci filantropie spočívá v myšlence, že štěstí nikoho nelze brát v úvahu, štěstí všech se počítá stejně a neexistuje prostor pro jakoukoli speciální osobní dobročinnost. To pak filantropii v tomto smyslu redukuje z morální iniciativy na čistě technokratickou záležitost. Jedná se o jakýsi způsob kalkulace, jehož výsledkem je míra užitku pro jednotlivce, ale také všechny zainteresované osoby. Tuto teorii preferoval zakladatel utilitarismu Jeremy Benthamy (1748–1832), který ve svém díle *‘Introduction to Principles of Morals and Legislation’* představuje princip užitku jako „zásadu, podle níž by byl každý čin schválen nebo zamítnut podle toho, jestli má sklon navyšovat nebo snižovat štěstí strany, jejíž zájem je probírán.“¹⁰⁰ Jedná se o sociální princip, který bere ohled na všechny, kdo jsou tímto jednáním dotčeni. V dějinách pojetí filantropie jako studia procesů vzájemných vztahů hraje důležitou roli jak vzájemná reciprocita, tak i altruismus. Na druhou stranu má dobročinnost v tomto pojetí i moc zraňovat v důsledku, kdy se příjemce stává materiálním a morálním dlužníkem dárce. Děje se to v případě, kdy přihlížíme na význam filantropie v životech lidí v důsledku morální hierarchie.

Dobročinný dar symbolizovaný gestem dávání byl v nerovné společnosti poměrně obratným mechanismem, což mělo svoje následky. Podle historika Alana Kidda,

⁹⁹ TÉZÉ, Jean Marie: *Zjevení Krista*. Refugium. Olomouc 2007, s. 22.

¹⁰⁰ BENTHAM, Jeremy: *Introduction to Principles of Morals and Legislation*. Kitchener, 2000, s. 17.

zabývající se sociální a kulturní historií, hraje v rámci aktu dávání se reciprocita zásadní roli, a tedy něčím musí být zastoupena. Reciprocita v tomto smyslu je plynulý koncept s dalším potenciálem porozumění dávání.¹⁰¹ Takto chápaná reciprocita ve vztahu k filantropii je rovněž odvislá od společenských norem, struktur, tradice. V rámci výzkumu dějin filantropie je možné využít srovnávací metodologii, která otevírá přístup k prozkoumání dobročinnosti v souladu se zkušeností různých společností, prostředí, sociálních tříd. Kromě toho tento přístup umožňuje spojovat filantropii nejen s kulturou, politikou a tradicí dané společnosti, ale umožňuje ji také zkoumat na rovině příbuzenských vztahů, konkrétních rodin, jednotlivců, sociokulturních faktorů. Filantropie může být zkoumána jako soukromý morální vztah mezi bohatými a potřebnými, ale též jako odvětví správy s veřejným významem i nadnárodním dopadem.

Můžeme mít názory na jednotlivé úkony dávání, ale měli bychom vědět, že člověk je také nakloněn k vyššímu myšlení, jehož dobročinnost pramení ze zvnitřněné etiky, než ze situace, kdy jednotlivci vypočítávají výhodu pro sebe, pokud jde o postavení nebo moc. Dávání je také sepjato s vědomím vlastních práv, duševního stavu skrze něž mohou lidé naleznout další pohnutky a podněty k aktům dávání.

V díle Esej o daru její autor Marcel Mauss (1872–1950) vysvětluje zákonitosti spojené s aktem darování ve společnostech. Podle něj chce společnost znovu nalézt sociální buňku. Proto vyhledává jedince, uvádí ho do zvláštního duševního stavu, ve kterém se mísí vědomí vlastních práv a další, ryzejší pocity: smysl pro dobročinnost, sociální péči, pro solidaritu. S tímto vědomím je spojená i nová morálka, která má spočívat ve vyváženém propojení reálného a ideálního. Podle něj je důležité se vrátit k archaickému, k základům, protože tak znovu lidé naleznou životní podněty a pohnutky k činu, které zná stále ještě mnoho společností a tříd: radost veřejně dávat radost, umně a štědře rozdávat, radost z pohostinnosti a veřejného nebo soukromého oslavování. Podle něj má větší cenu osobní bezpečnost, kterou zaručoval šlechtic svému pachtýři, větší než skromné živobytí, jaké poskytuje denní mzda vyplácená zaměstnavatelem, i kapitalistické spoření, které je proměnlivé. Na základě toho by měl mít občan vyhraněný smys pro sebe

¹⁰¹ KIDD, Alan: *Philanthropy and the social history*, In: *Social History*. 1996, 21, č. 2, s. 188.

i pro druhé, pro sociální realitu. Konat s ohledem na sebe i druhé. Tato morálka je podle Mause věčná a je společná jak nejrozvinutějším společnostem, tak i méně rozvinutým.¹⁰²

Vztáhneme-li to na časové období, do kterého je zasazena tato práce, nedá se obecně usoudit, že druhá polovina 18. století přinesla zcela radikální řez v chápání i proměny filantropie, aktu dávání, a tím přinesla nový druh 'štedrosti v různých podobách. Opakuje se však hledání způsobů, jak vysvětlit a obhájit pojmy, ve kterých lidé spatřovali nerovnost a chtěli skrze ně realizovat společenskou transakci, ve které byl příjemce vyzván k recipocitě. Jedním z prostředků na cestě k oné transakci byla do určité míry ideologie nebo norma pohánějící k dobrým skutkům, která se dostávala na světlo veřejnosti skrze ty, kteří svými podněty hodnotili i kritizovali společnost. Takto si s sebou osvícenství přineslo například zvýšenou citlivost vůči utrpení, které se snažilo ulevit strádajícím, zmírnit otroctví, postavit se proti tyranii a krutému zacházení se zvířaty. Tento příklad může být v předložených koncepcích filantropie chápán též na základě plurality. A tak se může jevit jako součást projektu, v němž je možné spatřit či objevit nové způsoby nadvlády nebo jako cestu laskavosti, která je mravní volbou. Osvícenci hledali nové koncepce dobročinnosti často mimo církve. Touto volbou dávali najevo svůj podíl na osobní povinnosti. Filantropie byla považována nejen za šlechetnou činnost, ale i morální povinností člověka, který měl mít potřebu zasazovat se o šíření dobra v různých formách.¹⁰³ Tuto příležitost v plnění dobročinnosti i formování dobré vůle často našli ve filantropii, která se v 18. století transformovala z tradičního obrazu křesťanské lásky. Dobrá vůle byla pro ně jeden z principů morálky, kterou se snažili obhajovat a kultivovat.¹⁰⁴ Tuto dobrou vůli po praktické stránce života spatřovali v obětování svých vlastních výhod ve prospěch celku.

¹⁰² MAUSS, Marcel: *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. 2. vyd. Portál. Praha 2021, s. 92–93.

¹⁰³ „Být dobročinný tam, kde člověk může, je povinnost“. In: KANT, Immanuel.: *Základy metafyziky mravů*, Oikoymenh. Praha 2014, s. 17.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 13. Immanuel Kant v díle *Základy metafyziky mravů* píše: „Nikde ve světě, ba dokonce mimo něj, nelze myslet nic, co by se dalo bez omezení považovat za dobré, kromě dobré vůle“.

3.2 Podoby evropské filantropie v myšlenkách a praxi od 2. poloviny 18. století a 19. století

„Abychom mohli milovat jiné lidi, je třeba od nich málo očekávat.“

Helvétius

Výše nastíněné koncepty filantropie se v průběhu času promítaly do myšlenek intelektuálů, kteří se jimi snažili ovlivňovat cíle a záměry jednotlivců i společnosti soustředěných nejen kolem filantropických zájmů. Jejich myšlenky se snažily vyjádřit hloubku filantropie i její skrytou povahu, která v různých podobách vstupovala do života lidí i společností mající blízko k řešení sociálních problémů, podpory chudých, ale i jiných forem filantropie, než je její převažující sociální aspekt. Mnozí filozofové a encyklopedisté se zejména po polovině 18. století pouštěli do hledání alternativních myšlenkových konceptů, kterými by pojmenovali tuto ctnost povzbuzující jednotlivce i společnosti ku pomoci druhým. Objevily se pojmy jako lidskost, družnost, shovívavost, ale i dobročinnost. Rozlišovali tradiční caritas (nejvyšší teologická ctnost) od sekulární filantropie, která popírala Boží milost jako původ lásky k druhým, a vysvětlovali ji jako přirozenou dispozici. Převládající model caritas zmizel již ve středověku, ale znovu byl poté oživen v renesanci i v 17. století. V tomto období začala být filantropie citována jako „humanitas“, čímž byla znovu potvrzena její původní klasická formulace. V 18. století bylo zavedeno slovo filantropie, které označovalo „jemnou, trpělivou a nezištnou ctnost“. Filantropové 18. století kritizovali tradiční katolické charitativní organizace, které od středověku spravovaly hospice, nemocnice a sirotčince, aniž by řešily základní příčiny utrpení. Cílem mnoha filantropických snah bylo změnit chování, podpořit osvětu, účelně a systematicky pomáhat.

V období 18. a 19. století se filantropismus nejvíce projevil v oblasti výchovy. Cílem filantropické výchovy bylo vychovat lidi užitečné, schopné se postarat sami o sebe, po stránce morální to měli být lidé, kteří jsou ku prospěchu společnosti mající „štěstí ve svém srdci a rozumu“. Oblíbeným, vlivným i čteným autorem etiky byl Claudie Adrien Helvétius (1715–1771). Populární byly Helvétiovy názory na výchovu. Věřil, že skrze ni je možné probudit ‘rozumný‘ sebezájem, ale i vztah k druhému člověku. Je tvůrcem teorie morálního štěstí, o kterém také tvrdí, že „Štěstí jednotlivce nelze oddělovat od štěstí

společnosti. Otázka štěstí se stává problémem sociálním, otázkou společenského pokroku¹⁰⁵. Vzdělání i výchova jsou podle Helvétia důležitou součástí života, neboť také ona dělá člověka, jaký je.

Taktéž ctil výchovu Johann Bernard Basedov:¹⁰⁶ „Výchova je snad nejužitečnější a nejjistější nástroj celého státu k utváření a udržování štěstí.“¹⁰⁷ Když v roce 1774 zakládal první filantropický ústav, vydal i samotný spis s názvem *Das in Dessau errichtete Philanthropinum*, poukazoval v něm na chyby ve výchově i v myšlení, kterých se společnost dopouští a vznikají pak různá nedorozumění a hádky. V tomto spisu také popisuje myšlenky filantropinismu jako pedagogického směru. Dříve, než vydal tento spis, předcházel mu v roce 1758 spis *Praktische Philosophie für alle Stände*, kde pomalu klíčily budoucí ucelené myšlenky o filantropismu zaměřené na *Menschfreundlichkeit* (lidumilnost). Trval na tom, aby tento spis vychovával člověka jako přítele filozofie a náboženství nebo ho od těchto pochybností uchránil.¹⁰⁸ Ve spisu uvažuje nad sebeláskou, která je mnohdy škodlivá a nepodporuje kultivovaný rozvoj společnosti. Jeho postoj vůči lásce byl otevřený jako postoj ve víře v Boha. Bůh představoval právě lásku, kterou je dobré pěstovat mezi lidmi, aby nenastalo nepřátelství, které v mnoha věcech lidem škodí. Tvrdil, že „každý člověk je součástí „božské republiky“ jako on a mělo by mu jeho blaho v míře drahé být.“¹⁰⁹ V souladu s takto chápaným významem filantropismu vznikala řada filantropických škol a ústavů. Například u nás byl založen a osobně spravován hraběnkou Marie Truchesses Waldburg-Zeil (1762–1828). Na zámku v Kuníně se usadila až roku 1781. Ve svém výchovném ústavu prosazovala myšlenky filantropinismu Johanna Bernharda Basedova. Počátky jejího výchovného ústavu jsou také podpořeny vzorem Heinricha Rieckeho, protestantského kněze, který vybudoval vzornou školu pro děti protestantského a augburského vyznání na bázi metody Christiana Gotthilfa Salzmann. Heinrich Riecke hraběnce cestou písemné korespondence pomáhal v počátcích fungování Filantropina a vnesl do hraběněčina výchovného ústavu ducha

¹⁰⁵ HELVÉTIUS, Claude Adrien: *Výbor z díla*. Státní nakladatelství politické literatury. Praha 1952, s. 9.

¹⁰⁶ V roce 1774 založil první filantropický ústav v Evropě pro syny šlechticů a zámožné občany. Původně tento institut působil jako vzdělávací zařízení pro pedagogy.

¹⁰⁷ SCHLEIERMACHER, Friedrich: *Ausgewählte pädagogische Schriften*. Berlin. 1965. s. 7.

¹⁰⁸ OVERHOFF, JÜRGEN: *Die Frühgeschichte des Philanthropismus (1715–1771): Konstitutionsbedingungen, Praxisfelder und Wirkung eines pädagogischen Reformprogramms im Zeitalter der Aufklärung*. Tübingen 2004, s. 114.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 115–116.

tolerance, kterým se nechala inspirovat, a ten přetrvával v ústavu až do jeho zrušení.¹¹⁰ Filantropinum v Kuníně bylo založeno z několika důvodů. Uvádí se rodinné těžkosti (osamění, ztráta...), ale také její smysl pro vzdělávání se, osvícenské myšlenky „o lidském štěstí, které lze dosáhnout vzděláním“, vliv brněnského tajného svazu iluminátů a čtenářské společnosti, kde byla členkou. Novou výchovu použila i na svých dětech.¹¹¹

Druhou poněkud rozmanitější oblast filantropie představuje poznání, transcendence, schopnost překročit nejen sebe, ale i tento svět. Základy již v 17. století položil a pokoušel se objasnit Francis Bacon (1561–1626). Bacon považuje filantropii za synonymum dobra a prostředek k ovlivňování blahobytu lidí. Filantropie je podle něj zvyk konat dobro. Jeho filantropie koreluje s aristotelským pojetím ctnosti jako vědomí vštípených zvyků slušného chování. Největší ctností myslí je dobro, o kterém si Bacon myslí, že je „otištěno do přirozenosti každého člověka“. Z toho vyplývá poznání, že každý člověk je schopen konat dobro a přispět ke snaze lidstva dosáhnout toho smíru.¹¹² V tomto smyslu zde nacházíme i určitý rys kosmopolitismu, který vysvětluje dobrotu také tak, že byla alternativní odpovědí na teologickou ctnost „caritas“ (lásku), ale to neznamenal, že byly totožné. Láska k dobru v souladu s významem kosmopolitismu představovala odklon od křesťanské „caritas“, která je láskou darovanou bez ohledu na okolnosti, společenské třídy. Je trvale odvislá od Boží milosti a zrcadlí trpělivou Boží lásku pro lidstvo. Je to láska, která se nevypaří. Toto poznání zůstalo, i když se její podstata v průběhu dalších let rozsykala na jednotlivé dílky, které se také staly i terčem kritiky.¹¹³ V této rovině vyvstává otázka, jestliže je jádrem filantropie láska k dobru, proč by si ji mělo lidstvo i přes nedostatky zasloužit? Na tuto otázku pak odpovídá druhá rovina filantropie

¹¹⁰ ZEZULČÍK, JAROSLAV: *Kunínský vzdělávací ústav a počátky vzdělávání Františka Palackého*. In: Dílo Františka Palackého (1798–1876): Sborník textů přednesených dne 21. června 1996 v Hodslavicích v upomínku 120. výročí úmrtí Františka Palackého, Ostrava 1996, s. 149–165; TÝŽ: *Miscellanea zámku v Kuníně v roce 2012*. In: Poodří: Časopis obyvatel horní Odry, 2012, 15, č. 2, s. 68–76.; TÝŽ: *Malý "moravský Mirabell"*. In: Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy, 2006, 32, č. 1, s. 5.; LINHARTOVÁ, Věra – NOVOTNÝ, Vladimír – ZEZULČÍK, Jaroslav: *Osobnosti zámku Kunín*. In: Poodří. Časopis obyvatel horní Odry, 4, 2001, č. 4, s. 16–33.

¹¹¹ Ještě před Filantropinem hraběnka nechala na své náklady postavit vesnickou školu v roce 1788, a také dohlížela na zakládání dalších škol na panství.

¹¹² MILLER, Eugene: *Philanthropy and Cosmopolitanism*. In: *The Good Society*. 2006, 15, č. 1, s. 52.

¹¹³ Například David Hume (1711–1776) popírá, že by v lidské mysli existovala „pouze taková vášeň jako láska k lidstvu, nezávislá na osobních kvalitách nebo vztahu k nám samým“.

vyvíjející se ve druhé polovině 18. století. Zde se filantropie setkává s vlivem osvícenských myšlenek, jejichž vliv proměňoval koncepty morálky i význam sociability.

Ustupující barokní zbožnost, ideály rozjímavého života i opěvovaná chudoba byly postupně nahrazovány pílí, vzděláváním, šetrností a touhou po vlastním přičinění změnit osud. V této fázi tradiční dobročinnost poháněná sociální a náboženskou povinností postupuje k racionální a konstruktivní dobročinnosti s cílem řešit a napravovat kořeny sociálních problémů.

Jedním z velkých problémů tohoto století byla chudoba a pád do chudoby. S tím souvisel i pauperismus, který byl důsledkem masové chudoby a navíc v sobě zahrnoval prvky demoralizace širokých vrstev společnosti. Podle německého lékaře Johanna Petera Franka (1745–1821) má pád do chudoby z hlediska lékařského a sociálního nejružnější možnosti vzniku. Děje se to např. špatnou životosprávou nebo jiným nebezpečným chováním. Úkolem státu mělo být dohlížet na to, aby se chudoba nestala extrémní, respektive absolutní, tedy aby se ve společnosti nenacházeli lidé nemající potravu, pitnou vodu, oblečení, bydlení, a také aby nemohli léčit své neduhy.¹¹⁴

Mnoho států osmnáctého století nebylo dobře vybaveno k tomu, aby se vypořádaly s rozsáhlou chudobou, ani neexistoval silný pocit, že by to byla odpovědnost státu. Při absenci jakéhokoli jiného řešení zakládali filantropicky smýšlející občané řadu dobrovolných charitativních společností, které byly navrženy k řešení sociálních problémů. Úkolem těchto spolků bylo ujmout se úkolů, na které tamější prostředí nebylo připraveno, uzpůsobeno nebo vyplňovaly onu „mezeru“ ve prospěch lidstva. V roce 1780 byla v Paříži založena známá Société Philanthropique de Paris, která si vzala za úkol pomáhat chudým i trpícím způsobem, kdy se rozešla s křesťanskou tradicí milosrdenství a almužny v naději na Boží odměnu. Filantropie bez spojitosti s církví se stávala snahou žít ctností, tedy univerzální občanskou vlastností.¹¹⁵

Další z významných filantropických spolků byla britská The Royal Humane Society založená již roku 1774. Účel spolku spočíval v záchraně života při různých neštěstích, zejména však utonutí. Tento typ specifického spolku měl později i nadnárodní

¹¹⁴ HLAVAČKA, Milan - CIBULKA, Pavel – POKORNÝ, Jiří – FEJTOVÁ, Olga – BEK, Pavel: *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781-1939: ideje, legislativa, instituce*. Historický ústav, Praha 2015, s. 22.

¹¹⁵ LIEDKE, Rainer – WEBER, Klaus: *Religion und Philanthropie in den europäischen Zivilgesellschaften*. Ferdinand Schöningh. Paderborn 2009, s. 90.

charakter, protože byly zřízeny další pobočky i mimo Británii. Na pozadí jeho činnosti probíhala také snaha o řešení sociálních a mravních neduhů, což bylo ovlivněno náboženským citěním.¹¹⁶ Tyto nově vzniklé spolky i společenství stály u zrodu moderního státu, který napřimoval svůj účel a roli čím dál více novému myšlení a hodnotovému rozvrstvení všedního života lidí.

Rovinu dobra a péče o potřebné zdůrazňovalo a hlásalo utilitaristické myšlení, že bohatství není určeno k požitku, nýbrž je povinností občana, aby jednal pro dobro odpovědně. S touto teorií se ztotožňoval v německy hovořících zemích básník, spisovatel a překladatel Martin Wieland (1733–1813), jenž zdůrazňoval, že srdce občana lze získat dobročinností.¹¹⁷ Filantropie ve své podstatě zůstávala v jádru tím, čím byla, tedy láskou k bližnímu, nezaujatou solidaritou, kterou nelze oplatit.

Na druhou stranu vlivem zvýšení institucionalismu, industrializace a racionalismu se tento druh dobročinnosti stává ve vypjatých případech až obětí fiskálního počtářství.¹¹⁸ Tohle nebyl případ habsburské monarchie, která stále tradičně spoléhala jednak na aktivitu církve, na svou „osvícenou“ horlivost, které se chopila, aby mohla zavádět reformy upravující zdravotní a sociální péči i na podporu ze strany aristokracie a šlechty, která ve snaze o obnovu svého šlechtického ideálu, mentalit, postavení a morálky hledala místo nebo činnost, kde by se mohla užitečně uplatnit a dostat se blíže do popředí. Mnohdy jí to všechno však stát znemožňoval.

O tomto znemožnění psal ve svém dopise roku 1803 hrabě Leopold Berchtold z Buchlovic svému příteli Heinrichu Rieckemu (1759–1830) toto: „Protože mi je známo, že vláda o lidových slavnostech, osvícenství a o společnostech nechce vůbec nic vědět, tak přenechávám Vaší laskavosti, abyste publiku v krátkosti řekl, že je zbytečné o těchto již ukončených třech předmětech psát. Úsudek špatně smýšlejících lidí mne nemůže zadržet od plnění povinností dobročinnosti ze všech sil. Když mi však názory vlády jsou přesně známy, nesmím proti tomu jednat, protože bych já byl podezřelý, zvláště podporou

¹¹⁶ Jednalo se o tzv. záchranu duší, což znamenalo znovu oživit mysl a probudit to k pocitu uctivé vděčnosti Velkému Dárci a zachování života. Zachráněná duše dostala Bibli a texty, které ji měli připomínat závazky za tuto záchranu Nejvyšší bytosti. In: Reports of the Humane Society. London, 1786.

¹¹⁷ FREY, Manuel: *Macht und Moral des Schenken*. B & S Siebenhaar Verlag, OHG Berlin 1999, s. 36.

¹¹⁸ DOLEŽALOVÁ, Antonie: *Příběh chudoby: mezi spravedlností, milosrdenstvím a statistikou*. In: Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení. Praha 2017, s. 67.

tak velmi opovrhovaného osvícenství lidu, které je žel chápáno ve zlém smyslu, a kterému se nedovoluje působit.“¹¹⁹

Samotná filantropie s sebou také přinesla i osobnější témata, jelikož kladla důraz na konkrétní zapojení se jedince. Téma, které od druhé poloviny 18. století nabylo mnohem většího zájmu, bylo nové hledání identity člověka, které si zakládalo na hodnotovém žebříčku úzce propojeném s dodržováním mravních principů. Mravní principy a hodnotový řád byl považován za nejsilnější pouto společnosti a zdroj veřejného míru.¹²⁰ Dobrá vůle byla pro společnost jeden z principů morálky, jejíž kultivování je podle Immanuela Kanta cestou vedoucí ke štěstí. V díle *Metafyzika mravů* píše o vůli, která iniciuje dobré jednání ze sebe, je-li absolutně určena rozumem a „Nic v tomto světě ani mimo něj nemá právo být nazýváno jako dobré, mimo dobré vůle. Dobrá vůle krotí naši zpupnost a smělost, činí naše pohnutky k jednání takovými, že to se pak stává uměřeným a obecně užitečným. Uměřenost ve vášních, sebeovládání a chladné uvažování nejsou samy o sobě samozřejmě dobré, i když mnohými mysliteli byly prohlašovány za ty největší ctnosti. Vždy k nim musí přistoupit dobrá vůle jako jejich podmínka, aby se dobrými staly. Dobrá vůle je dobrem sama o sobě bez ohledu na její výsledek.“¹²¹ Filantropie je též otázkou dobré vůle a z ní plynoucí užitečnosti. O této skutečnosti hovoří skotský ekonom a filozof Adam Smith (1723–1790). Smith uznává motivy osobního užitku, které se týkají sebe sama, jako možného odůvodnění péče o štěstí druhých („ačkoli z toho nic nečerpá kromě potěšení vidět“), ale rozhodně nevylučuje i jiné impulsy shovívavosti nebo, v širším smyslu, altruistický smysl pro povinnost jako alternativu pro péči o druhé. Tato altruistická teorie charity má podle Smitha kořeny v lidské schopnosti i „soucitu“, který představil v díle *The Theory of Moral Sentiments*. Zde zmínil, že svědomí nám dává silný motiv, který je ještě silnější než dobročinnost ve prospěch druhých, a to nás může vést k tomu, co je čestné a vznešené a obětovat pro to své zájmy. Altruistická dobročinnost nás podle něj odkazuje na schopnost ovládat nebo mírnit sobecké touhy. Bez toho by vše bylo podřízeno úzkým vlastním zájmům a nemusela by se nikdy rozvinout v pozitivní činy.¹²²

¹¹⁹ KROUPA, J.: *Alchymie štěstí*, s. 249.

¹²⁰ Potvrdil například Friedrich Gabriel Resewitz's roku 1773 v díle *Erziehung des Biirgers*.

¹²¹ KANT, Immanuel: *Základy metafyziky mravů*. Svoboda. Praha 1990, s. 57.

¹²² BIRCH, Thomas: *An Analysis of Adam Smith's Theory of Charity and the Problems of the Poor*. *Eastern Economic Journal*. 1998, 24, č. 1, s. 27.

Filantropická činnost byla po druhou polovinu 18. století a počátkem 19. století ještě hojně v soukromých rukou. V 19. století navazuje na aktivity předchozího století, což se však začalo postupně měnit. Stát přebírá mnohem větší zodpovědnost za dobročinnou péči. Význam filantropie, mimo tradiční pole oblasti působnosti – péče o chudé, potřebné, se rozrůstá o další významy a též nabývá na profesionalizaci. To zahrnuje vytváření speciálních organizací se stálým personálem doprovázených značnými finančními příspěvky od různých občanů zejména středních a vyšších tříd. 80. léta 19. století v Británii hlásí doslova explozi sociálních zájmů a aktivit. U nás se tato skutečnost roztáhla na několik desetiletí.¹²³ V roce 1884 vyšel v Británii časopis předního filantropického sdružení Charity Organization. Společnost v něm hlásila: „Knihy o chudých, chudobě, sociálních otázkách, slumech a podobných témat, rychle a zběsile spěchají z tisku. Z nich některé tituly znějí jako sentimentální romány.“¹²⁴

Dobročinná činnost je v 19. století provozována častěji pod křídly žen, kterým postupná filantropická profesionalizace poskytla nové příležitosti.¹²⁵ V časopise *Ženské listy* z roku 1894 autorka k příspěvku ‘Dobročinné ústavy v Americe’ píše: „Dobročinnost na základě zásady, že jest povinností potřebným pomáhati, nikde se nepěstuje v tak rozsáhlé míře jako v Americe. ... Jako všude jsou to i zde hlavně ženy, které životním úkolem učinily sobě odpomáhati zlu a neštěstí.“¹²⁶

Další specialitou devatenáctého století je produkce kampaní na podporu chudých (bazary, loterie...) a prevence. Z dobročinnosti se stává národní program, který neusiluje o jednostrannost, ale k této dobročinnosti vyzývá všechny vrstvy společnosti. „Dobročinnost pramení z nejlepších vlastností srdce. Božský původ její povyšuje dobrodince lidstva na nejvyšší stupeň mravní hodnosti; národ mu blahořečí. Pocit je společný všemu lidu. I ten ubohý člověk, i ten nejchudší jednatel může se účastnit

¹²³ U nás na základě spolčovacího práva v 60. 19. století vznikla většina dobročinných spolků. Mezi lety 1867– 1918 bylo např. v Čechách a na Moravě založeno 1142 spolků. Srov. HALÍŘOVÁ, Martina: *Koncepty chudoby v dlouhém 19. století a podoby péče o chudé v Čechách*. In: Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení Historický ústav. Praha 2013, s. 95.

¹²⁴ HIMMELFARB, Gertrude: *The Age of Philanthropy*. In: *The Wilson Quarterly*, 1997, 21, č. 2, s. 50.

¹²⁵ MORRISON, Kevin: *Women, Charity, and Philanthropy in the Long Nineteenth Century*. In: <https://www.routledgehistoricalresources.com/feminism/essays/women-charity-and-philanthropy-in-the-long-nineteenth-century>[cit. 21. 9. 2021].

¹²⁶ MÁCHOVÁ, Kamila: *Dobročinné ústavy v Americe*. In: *Ženské listy*. 1894, 22, č. 8, s. 149. Podíl žen zapojených do charitativní péče řeší např. britská studie PROCHASKA, Frank: *Women in English Philanthropy 1790–1830*. In: *International Review of Social History*. 1974, 19, č. 3, s. 426–445.

onoho daru a požehnání: konati dobro – požehnání, které tomu, kdo rozdává, neméně radostí způsobuje těm, kdo přijímají.“¹²⁷

V předchozích staletích začala být charita považována za základní prostředek, pomocí kterého lze vyjádřit svou náboženskou oddanost. Pro věřícího bylo zapojení se do takových aktivit možností, jak získat duchovní spásu a mechanickým prostředkem projevení zbožné nezištnosti. V 19. století je to spíše stát přebírající ve větší míře odpovědnost za péči o chudé. Na tuto péči však ukládá občanům daně (Armensteuer) a z těch „pečuje“ o chudinu. To jest moderní nucená péče o chudé – Zwangsarmenpflege. Bláhové to věru počínání!“ Konstatuje periodikum *Museum* v roce 1893.¹²⁸

Nastíněná sonda přehledu vývoje filantropie jistě není úplná, ale přesto dostačující, aby v určitých ohledech potvrzovala koncepty filantropie v historiografii v rámci 18. a 19. století. Stále platila prostá skutečnost, že byla potřeba transakce, bez které by nebyla filantropická činnost možná. Tuto transakci poskytovala mimo státní aparát například snaha dobrodinců nebo společenství s myšlenkou nahradit chybějící prvky (tj. sociálního zabezpečení) a pokusit se o nápravu. Zdá se, že soukromá dobročinnost tyto mezery dobročinnosti velmi zjevně doplňovala. Aktéry se především v 18. století stávali lidé z vyšších vrstev, hojně byla zastoupena šlechta, v 19. století se do tohoto sociálního projektu přidávají také i střední třídy.¹²⁹ Role šlechty ve společnosti se v 18. a 19. století značně proměnila a s tím se také měnil i její tradiční vztah k dobročinnosti, který sahá hluboko do minulosti a souvisel i s danými normami společnosti v rámci státního zřízení.

3.3 Šlechtická identita a dobročinnost

Šlechta jako jedna z vlivných společenských vrstev, mimo církev, si mohla zřetelněji dovolit pronikat a ovlivňovat dění na veřejnosti v různých oblastech společenského

¹²⁷ SMILES, Samuel: *Základ blahobytu*. F. Šimáček. Praha 1890, s. 257–258.

¹²⁸ SEDLÁK, Jan: *Kterak vede teorie Smithova k atomisaci veškerého života společenského a jak ji národohospodářská soustava provedla?*. In: *Museum*, 28, 1893, č. 1, s. 15.

¹²⁹ HALÍŘOVÁ, Martina: *Koncepty chudoby v dlouhém 19. století a podoby péče o chudé v Čechách*. In: *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*. Historický ústav. Praha 2013, s. 95.

života. Zřejmě to bylo dáno tzv. paternalistickým vztahem, který i ve druhé polovině 18. století patřil k charakteristickým rysům tradičního stavovského uspořádání společnosti. Tento paternalismus tvořil spíše jednostranný vztah závislosti, který však také připomínal šlechtě její závazek být poddanému „k ochraně a ku pomoci v případě nouze“.¹³⁰ Tento tradiční vztah se od druhé poloviny 18. století mění. Nové impulzy, které nabourávaly tradiční koncept šlechtictví, přichází s přílivem osvěcenských myšlenek, které vedly k hledání nových konceptů morálky. Hledání spravedlivého společenského řádu, který se v osvěcenských myšlenkách často projevoval, vedlo k formulaci různých programů, které anticipovaly úplné odstranění bíd z lidského života prostřednictvím strukturálních změn.¹³¹ Byla to poněkud bezbřehá cesta, ale mnohé myšlenky i praktické kroky plynoucí ze strany šlechty přinesly poměrně mnoho užitku. Otevíraly se nové možnosti ve vzájemných vztazích, ale i zdůrazňování osobní angažovanosti pro obecné blaho. Podle německé historičky Elke Schlenkreich se například pro šlechtu na venkově otevírá cesta vlastní motivace při konání dobročinné péče. Podle ní mnohé šlechtice i aristokraty vedla ke skutkům dobra také myšlenka zajistit si na svém panství jistou stabilitu.¹³² Na druhou stranu tato motivace vykonávat dobročinnou péči souvisela i se zvnitřněním etiky, která souvisí s vyšším myšlením, ke kterému je člověk nakloněn. Člověk je tedy schopen vytvářet i řídit se vnitřní motivací než jen zcela vypočítavě podlehnout záměrům kalkulu.

Akcelerátorem proměny obrazu šlechty se stávaly myšlenky různých protagonistů společenských věd, kteří mnohdy radikálně zpochybňovali její existenci. Veřejně spleťtými cestami i názory se zdálo, že starý svět pomalu zhasínal a rozpínavostí technokratického a racionálního uvažování se vytvářel nový svět. Středem tohoto uvažování již nebyl samotný Bůh, jako nevyšší moudro a poznání, od kterého šlechta odvozovala své postavení, tedy Bohem přirozeně dané, ale mělo mnohem hlubší zásah do konceptu šlechtického stavu. Pro šlechtu tato proměna znamenala nejen obhajobu svého společenského postavení, ale zavdávala možnost razit si vlastní cestu svého života, ve kterém by šlo uplatnit jednak své vzdělání, ale i přesvědčení.

¹³⁰ WEBER, Max: *Autorita, etika a společnost. Pohled sociologa do dějin*. Mladá fronta. Praha 1997, s. 96.

¹³¹ GEREMEK, Bronislaw: *Slitování a šibenice: dějiny chudoby a milosrdenství (dále jen Slitování a šibenice)*. Argo. Praha 1999, s. 21.

¹³² O této možné strategii píše ve své práci SCHLENKRICH, Elke: *Paternalismus als Kalkuel, Adlige Fürsorge in ländlichen Gesellschaften und der Oberlausitz. (18. und 19. Jahrhundert)*. In: *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*. Frankfurt am Main 2011, 59, č. 1, s. 35.

Debata o postavení šlechty výrazněji vzrostla až se vzestupem funkcionalistického členění společnosti dle profesí i podporovaného technokratického pohledu uváděného ve světle statistik, ve kterém scházelo místo pro šlechtu. Z tohoto obrazu se šlechta pomalu vytrácela. Zdála se hospodářsky neužitečná a někteří myslitelé jí odpírali i politické nároky. To mohlo být pro tento stav možným ohrožením existence jako společenského stavu.¹³³ Nicméně se ale objevili další myslitelé, kteří šlechtu i nadále chápali jako společenský stav, a přisuzovali jí určité znaky, které byly ve společnosti považovány za pozitivum. Mimo hranice habsburské monarchie například baron d'Holbach chtěl šlechtu navrátit jen jejímu přirozenému úkolu, který spočíval v tom, aby osvícený šlechtic správně pochopil svoji roli a snažil se ji naplnit. Podle d'Holbacha měl být ochráncem, služebníkem státu v armádě i civilní službě, a především v zemědělství.¹³⁴ V habsburské monarchii poměrně pozitivně šlechtu líčil i Josef Sonnenfels¹³⁵. Dále se o navrácení významu šlechty pokoušeli se svojí koncepcí i romantičtí myslitelé, ačkoliv názory na jejich myšlenky byly rozporuplné. Nicméně vývoj k funkcionalistickému obrazu společnosti se nezastavil a význam šlechtictví na veřejnosti klesal. Přesto si šlechta pod svými křídly významně udržela mnohé své aktivity a snažila se být zapojena do veřejného dění i se ztrátou určité moci.¹³⁶

Osobitější cesta k této bohubilé činnosti pro šlechtu započala podle německého historika Karla Heinze Metze však již na počátku 18. století. V tomto období se zvyšoval počet debat věnujících se tématu chudoby a chudinské péče. K velmi výrazným momentům, utvářejícím vědomější i organizovanější filantropické aktivity, byla méně příznivá životní situace obyvatel evropského kontinentu potýkajících se s výraznými problémy chudoby.¹³⁷ I v habsburské monarchii se hledaly odpovědi na palčivé otázky životní situace obyvatelstva. Jednou z významných osobností, která se vměšovala do různých oblastí společenského života, byl již jednou zmíněný Josef Sonnenfels (1732–1817). Pro rakouské osvícenství byl charakteristický model, podle kterého se člověk měl řídit dle určených či vypracovaných vzorů. V takových myšlenkových idejích

¹³³ CERMAN, Ivo: *Šlechtická kultura*. NLN. Praha 2011, s. 32.

¹³⁴ CERMAN, Ivo: *Habsburgischer Adel und Aufklärung*. Franz Steiner Verlag. Stuttgart 2010, s. 83.

¹³⁵ SONNENFELS, Joseph: *Über die Liebe des Vaterlandes*. Verlag Kurzböck. 1771.

¹³⁶ CERMAN, Ivo: *Česká šlechta v době osvícenství*. In: *Šlechta v proměnách věků*. Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura. Brno 2011, s. 121.

¹³⁷ Podle prvních prokazatelných výzkumů byl v roce 1802 odkázán na pomoc 1 milion obyvatel, což bylo 11 % z celkového množství. In: METZ, Karl Heinrich: *Geschichte der sozialen Sicherheit*. Stuttgart 2009, s. 45–46.

se pohyboval i Joseph Sonnenfels. Jeho vydaná díla mají širokospektrý zájem. Kromě zájmu o divadlo a literaturu se projevil jako reformátor. Jeho snahy přeci jen nebyly v některých oblastech zájmu marné. Na jeho myšlenky dala i samotná císařovna, která jej jmenovala členem různých komisí a rad. Svým přístupem ovlivnil změnu některých „zastaralých“ forem státního aparátu. Ve svých tezích Sonnenfels nepřimo také obhajoval otázku sociální péče a otázku chudinství, jejichž vývoj byl také spoluurčen břemenem nevolnictví. Podle něj se měl účel státu odvíjet od blahobytu a „commune bonum“.¹³⁸

Pojmy blahobyt a obecné dobro patřily mezi typické znaky rakouského osvícenství, které byly rovněž „opěvovány“ v dílech dobových myslitelů. Právě pojem blahobyt a obecné dobro tvořily společně jádro, ze kterého vycházela snaha nastolit nový společenský řád, protože poznání vede k osvícení a „K tomuto osvícení ale není třeba ničeho jiného než svobody; a sice toho nejneškodnějšího ze všeho toho, co lze nazvat svobodou, totiž svobody užívat ve všem veřejně svého rozumu.“¹³⁹ Opěrným bodem tohoto přesvědčení tvořilo poznání a výchova. Obě složky poskytovaly poměrně velkou jistotu, na které by dozrálo lidské vnímání v soucit s bídou. Tomu také nahrávalo osvícenské přesvědčení v pokrok a solidaritu, jenž představovaly zásadní význam z hlediska osvěty. Ta měla sloužit jako prostředník při překonávání překážek a společenských propastí.

Mnohými šlechtici čtený filozof Antoine Condorcet (1743–1793) známý svou rozpracovanou teorií pokroku, vyjádřil myšlenku, že „člověk má mít možnost rozvíjet své schopnosti, disponovat svým bohatstvím a zcela svobodně uspokojovat své potřeby.“¹⁴⁰ On i například Wiliam Godwin (1756–1836) dokládali, že pomoc druhým je primárně projevem lidského nitra, a že represivní opatření sociálních institucí popírají princip všelidské lásky.

Oba představitelé lehce naznačili odpověď, proč vlastně člověk hledá vyjádření své lidskosti v dobročinnosti. Podporovat tuto bohubíbou činnost nebylo jen chápáno pouze jako povinnost, plnění závazků či módní záležitost, ale i odpověď na volání

¹³⁸ GERBER, Jörg: *Recht und Utilitarismus: Joseph von Sonnenfels und das späte Naturrecht*. In: Joseph von Sonnenfels. Von Reinalter. Wien 1988, s. 101.

¹³⁹ Kant, Immanuel: *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? Berlinische Monatschrift, Zwölftes Stück*. Berlin 1784, s. 481–494.

¹⁴⁰ CONDORCET, Antoine: *Náčrt historického obrazu pokroků lidského ducha*, Academia. Praha 1968, s. 127.

lidského nitra, jak jsme zde naznačili v souvislosti s vyšším myšlením, ke kterému se člověk po celý život nevědomě i vědomě utíká.

Na druhou stranu podporovat dobročinnost nebylo jen záležitostí vlastních motivací, ale i státu. Když si společnost začala uvědomovat svou odpovědnost za chudobu, vedlo to k postupnému utváření sociální politiky. Míra této intervence ze strany státu závisela na mnoha faktorech.¹⁴¹ Stát podle výkladu historika Milana Hlavačky vidí podporu chudých spíše z racionálního hlediska. Tvrdí, že „podpora chudých a dohlížení nad nimi zahrnovaly zejména zabezpečení sociálního řádu ve smyslu zajištění moci, jakož i ochrany před pauperizovanými masami.“ Stát péči o chudé vnímá jako jistý druh světské lokální sociální politiky. Z velké části byli subjektem dobročinnosti chudí lidé, pro které pomoc z velké části zajišťovala církev. Mimo církev a vlastní iniciativu budovat filantropii se na rozvoji podílela i vzrůstající intervence veřejné moci, jež rozšiřovala horizont vědomí společenské odpovědnosti na úrovni národa, státu. Ve volnější cestě rozvoje stálo například v habsburské monarchii převládající silně právnícké a sociální myšlení v tradicionalistickém duchu. Takto zakořeněné myšlení do jisté míry svazovalo charitativní programy, které mohly být nezávislé a schopné nabídnout více prostoru pro efektivní podporu. Tuto skutečnost v monarchii komentoval již jednou zmíněný a velmi vlivný Josef Sonnenfels (1732–1817). Věřil, že ve spojení osvícenství a vědy je možno zlepšit právní a hospodářský systém i kulturu.¹⁴²

Dobročinná činnost ze strany šlechty stála ještě v 18. století poměrně na málo pevné půdě a opírala se o tradiční modely dobročinnosti, které spatřujeme v navazování na předešlou tradici a udržování paternalistického vztahu vůči poddaným. Toto je zejména případ rakouské monarchie. Zájem o obyčejného člověka ze strany státu se pohyboval někde mezi cestou veřejného blaha, zvýšení hospodářské a vojenské prestiže státu a „božského záměru“. Je obtížné rozlišit, která ze jmenovaných intencí byla tím nejlepším možným motivem i důvodem. Člověk jako jedinec získal cenu, protože se mohl stát součástí „veřejného blaha“, které podporovalo iniciativu, šetrnost, vzdělání, zdraví...

¹⁴¹ GEREMEK, B.: Slitování a šibenice, s. 237.

¹⁴² KROUPA, J.: *Alchymie štěstí*, s. 13.

Příkladem takto konané dobročinnosti, která ještě balancuje na hranici barokní charity a zároveň se snaží vykonat něco pro veřejné blaho, je založení nemocnice Milosrdných bratří ve Vizovicích roku 1781. Tuto nemocnici ve městě obnovila hraběnka Františka z Blümengenu. V dochovaném listu píše o svém přesvědčení „... že po opětovném, zralém uvažování: poněvadž panství vizovické tuze a lidnaté jest a lidu tomu žádného ošetřování lékařského v nemoci se nedostává na několik mil od lékaře a lékárny vzdálen jest, jsem se rozhodla ke cti a chvále Boží a jeho nejsvětější Matky Marie, z lásky ku svým bližním, aby nemocným spomoženo bylo...“¹⁴³ Hraběnka tuto nemocnici i s lékárnou určitým způsobem vydržovala. Další potřebné vybavení si již měla podle dochovaných pramenů lékárna hradit sama ze svých vlastních příjmů. Zdravotní i duchovní personál neměl dovoleno získávat další peníze na chod nemocnice i lékárny pomocí různých sbírek, do kterých se peníze získávaly většinou almužnou. Podle ustanovení hraběnky mohli duchovní i zdravotní pracovníci přijímat dary jako dobrodiní od lidí.¹⁴⁴ Založení a vydržování nemocnice byla službou veřejnou, její význam pro hraběnku také spočíval v zabezpečení se milostí i mešních užitků nejen pro sebe, ale i zesnulého manžela a to tak, že měla být řadovými kněžími třikrát do týdne povinně sloužena mše svatá.¹⁴⁵ Tento hraběncin dobročinný počín v sobě nese ještě výrazné prvky „barokní“ charity, která stála na tradičních strategiích spásy a byla tedy pojímána jako součást křesťanského života.¹⁴⁶

Dobročinnost sama o sobě sílí, když není pokládána pouze jenom jako odpověď na základní potřeby člověka (chléb, bydlení, zdraví). Její síla spočívá v otevření se širšímu prostoru, a tím v pozadí mimo jiné byla obrana práv osoby v rovině hospodářské, sociální a politické.¹⁴⁷ S francouzskou revolucí přišlo zlaicizování charitativní činnosti, která se stala jedním z hlavních pilířů politického a sociálního programu.¹⁴⁸ Dobročinnost již tedy není jen otázkou pouhé tradice a dědictví, ale stává se zárodkem moderně smýšlejícího člověka, který touží po „lepší světě“. Pro šlechtu se tímto pomalu nově nabraným diskurzem smýšlení mění například ekonomické a právní

¹⁴³ Moravský Zemský archiv Brno (dále jen MZA Brno), fond F 12 Velkostatek Vizovice, kart. 188, inv. č. 195, f. 281. (autentický překlad z 19. století.)

¹⁴⁴ Tamtéž, f. 285.

¹⁴⁵ MZA Brno, fond F 12 Velkostatek Vizovice, kart. 188, inv. č. 195, f. 283.

¹⁴⁶ MALÝ, Tomáš: *Konec barokní caritas?*. In: *Církev a zrod moderní racionality*, Historický ústav. Praha 2008, s. 165–182.

¹⁴⁷ Srov. MESSINA, Rosario: *Dějiny charitativní činnosti*. Karmelitánské nakladatelství. Praha 2005, s. 127.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 120.

vztahy s poddanými. Ty jsou nahrazovány vazbami emočními, respektem, uznáním a vděčností, což souvisí i s osvojením myšlenek a z toho plynoucího vlastního přístupu k samotné filantropii.¹⁴⁹ Toto pojetí můžeme spatřit například v založení kunínského vzdělávacího ústavu filantropina roku 1792 hraběnkou Marií Truchesses Waldburg-Zeil (1762–1828). Na svoji dobu byla velmi vzdělanou dámou a o vzdělání jevila zájem i nadále. Snažila se navazovat kontakty s tehdejší západoevropskou intelektuální elitou, což posléze vyvrcholilo v založení kunínského vzdělávacího ústavu. V něm prosazovala myšlenky filantropinismu Johanna Bernharda Basedova, Heinricha Rieckeho a metody Christiana Gotthilfa Salzmann. Založený filantropický institut umožňoval vzdělání nadaným žákům z Kunína i okolí. Žáci dostávali stravu, oblečení i ubytování zdarma. Program kunínského institutu se zaměřoval na praktickou činnost a rovněž zahrnoval i základní vyučovací předměty jako historii, péči o zdraví, fyziku, hospodářství. Hraběnka se snažila, aby její škola byla místem lásky, porozumění i podnětem k horlivosti k určitému povolání.

Podnět k založení filantropina ovlivnily nejen její styky s ilumináty, členství ve čtenářské společnosti ale též osvěcenská myšlenka, které hovoří „o lidském štěstí, které lze dosáhnout vzděláním“.¹⁵⁰

V rakouských poměrech se činnost šlechty přinejmenším ve druhé polovině 18. století zaměřovala na řešení chudinské otázky, zdravotní a sociální péče. I přesto, že stále předním vykonavatelem této péče byla zejména katolická církev a její lokální představitelé. Ale ani takto vedené dobročinnost by se neobešla bez materiální podpory mnohých aristokratických panství a možnostmi, které jí mohla aristokracie poskytnout.¹⁵¹ S tímto faktem souvisí myšlenka založení chudinského institutu hraběte Jana Nepomuka Buquoye (1742–1803) ‘Společnost lásky k bližnímu’. Účelem tohoto institutu bylo spravedlivého přerozdělování milodarů pro chudé, tedy o hospodaření s fondem, nikoli o provozování chudobince. Do tohoto fondu vkládali příspěvky její

¹⁴⁹ Srov. TÖNSMEYER, Tatjana: *Adelige Moderne: Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918*. Bohlau Verlag, Wien 2012, s. 193–194.

¹⁵⁰ ZEŽULČÍK, Jaroslav: *Miscellanea zámku v Kuníně v roce 2012*. In: Poodří: Časopis obyvatel horní Odry, 15, 2012, č. 2, s. 68–76.

¹⁵¹ MADLOVÁ, Ivana: *"Ein Herr und Vater seiner Guts-Untertanen": sociální politika a řešení otázky chudinství na děčínském panství hraběte Františka Antonína Thuna v 1. polovině 19. století*. In: *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*. Historický ústav, Praha 2013, s. 245.

členové a poté jej vedení přerozdělovalo. Podstata i efektivita systému spočívala v centralizaci a solidaritě s nakládanými prostředky podle aktuální potřeby. Společnost lásky k bližnímu byla podnětnou inspirací pro sociální reformy samotného císaře Josefa II.¹⁵²

V neposlední řadě se dobročinnost stávala předmětem obrany šlechty. Šlechta si tím hájila i své výjimečné místo a roli ve společnosti. Role v péči o potřebné i chudé zůstala šlechtě náležitě vlastní až do roku 1848. Je zajímavé, že v rakouské monarchii byla péče o chudé závislá také na nobilitačním řízení. Jedinci ucházející se o nobilitaci měli jasně prokázat svými finančními prostředky starost o chudé.¹⁵³ Šlechta zabývající se o chudinskou péči tvořila jen určité procento, protože péče o chudé, zdravotní péče, spočívala hlavně na bedrech římskokatolické církve, která měla stále dobře rozvinutou síť správních organizací, i napříč tomu, že císař Josef II. zrušil celou řadu špitálů i klášterů, které tuto péči zabezpečovaly. Tímto činem vznikla síť chudinských ústavů, kterými se snažil zajistit svou ideu jednotné a moderní koncepce sociální politiky v monarchii.¹⁵⁴ Se zrušením nevolnictví však šlechtě zanikla většina tradičních práv a povinností a závazek v péči o chudé přešel nově na obce. Šlechtě či vrchnosti v habsburské monarchii zůstal pod ochrannými křídly pouze církevní patronát, do roku 1862 školský patronát.¹⁵⁵ I přes zrušení nevolnictví se mnohdy neměnilo nic na tom, že u mnohých šlechtických rodů zájem o dobročinnou činnost přetrval i nadále.

Obecně rozvoj filantropie oživoval tradiční křesťanské postoje, které se projevovaly jak v individuálních aktivitách, tak i v opatřeních církevních institucí. Důsledky takto poskytované péče měly často pozitivní dopad a přinášely poměrně efektivní podporu nejen potřebným, ale i rozvoji věd, kultury.¹⁵⁶

¹⁵² Dobové zprávy o této instituci vyšly v roce 1781 v díle *Zuverlässige und ausführliche Nachricht von dem Armen-Institute auf dem gräflich. Bouquoischen Herrschaften in Böhmen*, a roku 1782 vyšla další zpráva pod názvem *Zweite Nachricht von dem Fortgange des Armeninstituts, welches auf den gräflich Buquoischen Herrschaften in Böhmen im Jahre 1779 errichtet worden*, autorem je Spatzier Bernhard. In: BUQUOY, Margarete: Hrabě Jan Buquoy. Sociální reformátor doby osvícenství. 2. vyd. Buquoy. Feldkirchen-Westerham 2007.

¹⁵³ KREBS, Walter: *Die sozialen Probleme Österreichs in der politischen Publizistik der Vormärz*. Wien 1949.

¹⁵⁴ HRUBOŠ, Jan: "--Aby opravdově chudí byli zaopatřeni a žebrota přestala--": *Úloha římskokatolické církve při potírání chudoby na přelomu 18. a 19. století*. In: Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení, Historický ústav. Praha 2013, s. 237–238.

¹⁵⁵ ŽUPANIČ, Jan: *Nová šlechta*. Agentura Pankrác. Praha 2006. s. 230–231.

¹⁵⁶ GEREMEK, B.: *Slitování a šibenice*, s. 240.

Uvedené příklady z praxe z druhé poloviny 18. století se zdají být svým rozsahem dosti velké na to, aby přežily několik desetiletí a našly své pokračovatele. Obvykle takto velkorysé projekty končily úmrtím hlavního donátora. Naproti tomu 19. století přináší umenšení rozsahu i zaměření této bohulibé činnosti. Spíše se ze strany šlechty jednalo o podporu konkrétních aktivit, při kterých nedocházelo zcela podřizování života i osobních zájmů na úkor dobročinných projektů i aktivit.

Adekvátnost plnění role postupně často spočívala v její kvalitaci, tedy znalosti, dovednosti i schopnosti řídit.¹⁵⁷ Pokud šlechta nevstupovala aktivně do občanského sektoru, spíše se uzavírala, což pak jí následně mnohdy uškodilo. Mnozí se i přesto snažili uzpůsobit měnící se době a hledat nové způsoby a vzory v chování, které by byly schopny udržet její pozici. Velmi silným argumentem, který zavdává šlechtě výhodnou pozici týkající se veřejného obrazu i života, je, že do roku 1848, ale i déle ovládala celý veřejný život. Pozici šlechty posilovaly veřejné styky se zahraniční aristokracií a rovněž nejen hospodářská pozice, ale i řízení a pořádání společenských událostí. S tím mnohokrát souviselo zakládání spolků či organizací, které finančně podporovala. Dobročinná činnost často ještě vycházela z tradice (př. patronátní právo), nicméně i na tomto poli působnosti docházelo ke změnám. Častěji se objevovaly společenské akce, jejichž výtěžek byl věnován charitativním účelům. Těmito aktivitami se chlubil například rod Larisch-Mönnich. Je známo, že hrabě Heinrich Larisch měl vekou zálibu v lovu. Tu využíval jako charitativní činnost a výtěžek byl darován na pomoc chudým.¹⁵⁸ Další gesto dobročinnosti, které vytvořilo 19. století, můžeme sledovat například u hraběcího rodu Waldsteinů. Hraběnka Žofie Waldsteinová roz. Hoyos (1874–1922) si utvořila pravidelnou dobročinnou tradici v předávání vánočních dáreků chudým dětem. Obdarovávala je oblečením, botami i punčochami.¹⁵⁹ Jiným příkladem je členství ve filantropických spolcích. Více byl vlastní ženám, protože jim rakouské spolkové právo nedovolovalo činnost jinou než tu, která byla zaměřená na vzdělávání, humanitární či filantropický směr. Příkladem může být členství hraběnky Ernestiny Auerspergové v pražském spolku Spolek paní sv. Anny. Členství v tomto spolku přinášelo určitou

¹⁵⁷ MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. Karolinum. Praha 2010, s. 283.

¹⁵⁸ ŠÚTH, Petr: *Stará šlechta v moderní době: Život hraběte Heinricha Larisch-Mönnicha (1850–1918)*. MUNI. Brno 2017, s. 32.

¹⁵⁹ ŽÁKOVÁ, Michaela: *Tereziánský ústav šlechtičen na Pražském hradě*. Univerzita Karlova. Praha 2019, s. 52.

prestíž, protože členkami byly často zámožné šlechtičny z rodové šlechty nebo nobilitované manželky průmyslníků. Činnost spolku podporovaly peněžním darem. A tak se mnohdy díky této aktivitě uskutečňovat velké projekty na podporu a péči o chudé a nemocné. Takto peněžně různé dobročinné projekty většinou podporovala i mužská část šlechty. Jedním z poměrně velkolepých donátorských příkladů je kníže Jan II. z Lichtenštejna, díky jeho velkorysým darům vzniklo mnoho budov a bylo podpořeno mnoho prospěšných aktivit. Když se jako osmnáctiletý ujal správy rozsáhlého panství, jako jeden z mála věnoval svoji pozornost na rozvoj kraje. Správu panství se snažil reformovat a zaměřil se zejména na sociální oblast. Velká část jeho donátorství byla věnována školám, zdravotnictví, kostelům, ale i uměleckým sbírkám. Bylo spočítáno, že mezi lety 1875–1925 věnoval Jan II. na dobročinné účely okolo 73,5 milionu švýcarských franků. Nejvíce, 28 milionů, činily milodary jednotlivcům.¹⁶⁰ Jeho filantropické aktivity mu mezi lidmi vynesly přívlastek „Dobrotivý“. Činnost Jana II. z Lichtenštejna byla velkorysá, avšak nebyla příliš progresivní v hospodářské oblasti.¹⁶¹

Naproti tomu i v 19. století projevovaly šlechtické rody svůj zájem o různé novoty. Často byla vzdělané šlechtě blízká oblast vědy, kde se nabyté vzdělání i moc disponovat majetkem velmi hodilo. Tento druh filantropie je blízký například hraběti Bedřichu Všemírovi Berchtoldovi (1781–1876). Vystudoval na pražské univerzitě lékařství a velmi se zajímal o botaniku. Stal se členem několika společností, které mu dělaly zázemí pro jeho výzkumy. Jeho vzdělanost i zájem směřovaly ve velké míře také do služeb národního obrození. Majetek, který vlastnil, většinou využíval k podnikání zahraničních výzkumných cest, publikační činnosti i k podpoře péče o nemocné v obci Tučapy. Filantropickou činnost mnozí šlechtici povýšili na poslání. Z rodu Harrachů tím proslul hrabě Karel Boromej z Harrachu (1761–1829). Vystudoval lékařství a po nějakém čase se stal primářem v řádové nemocnici sester alžbětinek v Praze. Zdarma pečoval o chudé a rovněž nemocnici finančně podporoval.¹⁶² Podobnou praxi konal Leopold Berchtold

¹⁶⁰ REICHEL, Eduard: *Johann II.: Fürst von u. zu Liechtenstein; sein Leben und Wirken*. Eisgrub. Sudetia 1932, s. 184–189.

¹⁶¹ MACHAČOVÁ, J. – MATEJČEK, J.: *Nástin*, s. 306.

¹⁶² MAŠEK, Petr: *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*. Argo. Praha 2008, s. 325.

(1759–1895) působící v Buchlovicích.¹⁶³ Zanechal po sobě obrovské filantropické dílo, které oceňovali jeho současníci ve velké části Evropy.

Jednotlivé vznikající segmenty dobročinnosti jsou mnohdy u některých šlechtických rodů vnímány spíše jako odraz doby, u jiných dobročinné aktivity stále kráčí v tradičních šlépějích. Blíže si tyto vzorce přiblížíme na případu Berchtoldů, jejichž postoje k dobročinnosti jsou předmětem této práce. V této části práce šlo ve všeobecné rovině poukázat na vztah šlechty k dobročinnosti, filantropii mezi dvěma stoletími ve vztahu k osobní rovině a ohledem na podmínky státního zřízení, které byly neoddělitelnou součástí tvořící celek v kulturní rovině.

¹⁶³ WURZBACH, Constantin.: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski. erster Theil. Wien 1856, s. 291.

4. Cesty filantropie v rodě Berchtoldů doby druhé poloviny 18. století a 19. století

4.1 Filantropické postoje jednotlivých členů rodu

Známé rčení „jablko nepadá daleko od stromu“ se v případě Berchtoldů stává v konkrétních životech průpovědí hodnou následování. Leopold Berchtold a Bedřich Všemír Berchtold nebyli totiž jedinými rodinnými příslušníky, kteří se snažili prokazovat velkorysou šlechtnost vůči člověku. Sklony k solidaritě můžeme v určité míře doložit již u hraběte Antona Prospera Berchtolda (1720–1807). Je zakladatelem uherčické větve Berchtoldů. Ze tří manželství se mu narodilo 23 potomků. Nebylo mu cizí a pohrdlivé zvát za kmotry svým dětem chudé poddané, klidně i žebráky. Též se mu nepřičilo vybírat si svoje nevěsty ze složitějších a prostších poměrů. V roce 1768 vstoupil do manželství s jednadvacetiletou pokřtěnou židovskou schovankou hraběnky Krescencie Petřvaldské Teklou Gottliebovou. Jejich mesalianční sňatek byl stvrzen v buchlovickém farním kostele sv. Martina. V tomto manželství se jim narodilo sedm dětí.¹⁶⁴ Po smrti jeho druhé manželky se oženil potřetí. Manželkou se stala obyčejná dáma bez šlechtických kořenů Marie Anna Weiserová z Brna. O jeho poslední ženě nejsou známy bližší informace. Důležité však je, že z tohoto manželství se narodilo šest dětí. Jedním z nich byl již zmíněný Bedřich Všemír Berthold.

Smysl pro solidaritu, a v mnohem větší míře, zdědil Prosperův syn z prvního manželství Leopold Xaver Berchtold (1759–1809), který se po otci stal dědicem buchlovského panství. O něm bude psáno níže v osobním životopisu. Pro kontext nyní zmíníme základní informace, ve kterých se promítá jeho smysl pro pomoc druhým, a rovněž skýtá rysy osvícensky laděného člověka, kterému jeho životopisci přidělili přezdívku „rakouský Howard.“¹⁶⁵ Tato přezdívka byla odvozena od britského filantropa Johna Howarda, který se snažil zlepšit práva trestanců i skutečnost poměrů panujících

¹⁶⁴ BRÄUNER, V. – HAMERNÍKOVÁ, A.: *Rodinný archiv*, s. 8–9.

¹⁶⁵ O Leopoldu I. Berchtoldovi jako o „rakouském Howardovi“ se ve svém díle *Die Herrenburg Buchlau im gesegnetem Marchlande* zmínil Johann Müller (s. 181), František Kampelík ve svém článku z roku 1837 v *Časopise českého musea* (s. 412–451) uvádí přízvisko „Howard západních Slovanů“, Jiří Kroupa používá označení „moravský Howard“ v knize *Alchymie štěstí* (s. 180), zmínku o Leopoldu Berchtoldovi najdeme i v knize *Zákeřná mefitis* od Daniely Tinkové, která Berchtolda uvádí přízviskem „německý Howard“ (s. 177).

v evropských věznicích. Berchtold se mu podobal tím, že se snažil o něco podobného, avšak na poli sociální a zdravotní osvěty. Vrchol jeho činného života byl zhmotněn do nemocnice, kterou nechal zřídit na svém zámku v Buchlovicích. Později zřídil i nemocniční péči také na dalším statku, kterým byly Žeravice.

Jiný druh filantropie představoval činný život jeho nevlastního bratra Bedřicha Všemíra Berchtolda ze třetího manželství. Ten též zdědil sklony k solidárnosti. Promítly se jednak do jeho kariérní dráhy coby lékaře, který na zámečku v Tučapech u Tábora a poté i v Buchlovicích provozoval pro chudé lékařskou praxi zdarma. Rovněž založil ústav pro choromyslné. Pro tento účel využil bývalou malou hájovnu na zámečku, kde žil společně se svojí matkou do roku 1830.¹⁶⁶ Svého ducha a nadání investoval i do poznávání krajiny a zájmu o hledání národní identity. Mimo jiné se velmi zajímal o botaniku, která z něj učinila vyhledávaného odborníka.

Kromě mužských potomků uherčické větve Berchtoldů se o rozvoj filantropických myšlenek zasloužily i některé ženy. Zatímco ještě v 18. století byla hlavní sférou působení české ženy rodina, náboženství a výjimečně drobná charita. Ta zapustila hluboké kořeny a zůstala neodmyslitelným atributem ženského hnutí hluboko do 19. století.¹⁶⁷

V době předbřeznové se již sporadicky objevují snahy vtáhnout ženy do intelektuálního a vlasteneckého života.¹⁶⁸ Postupem času více vystupují z privátní zóny a objevují se na veřejnosti. Stávají se viditelnými spolutvůrkyněmi a tvůrkyněmi kulturního života. V rodě Berchtoldů najdeme též velmi činné ženy, které se snažily rozvíjet svůj vliv ve společnosti, ale i v samotné rodině. Stály věrně po boku svých činných mužů, ale ne v jejich stínu.

Zurozených dam rodiny Berchtoldů můžeme jmenovat například hraběnku Ludmilu Berchtoldovou rozenou Vratislavovou (1809–1869). Proslula svým horlivým zájmem o veřejné dění. Stýkala se a dopisovala si s předními českými obrozenci, byla členkou několika spolků.¹⁶⁹ Je také o ní známo, že přispívala peněžními nebo hmotnými dary na dobročinné účely.¹⁷⁰ Díky jejímu věnu, které přinesla, zachránila bankrotující panství rodiny Berchtoldů před odprodejem židovskému bankéři Salomounu

¹⁶⁶ BRÄUNER, V. – HAMERNÍKOVÁ, A.: *Rodinný archiv*, s. 8–9.

¹⁶⁷ LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se knížko má?*. Karolinum. Praha 2016, s. 123.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 170.

¹⁶⁹ Například Matice české, Svatojánské dědictví.

¹⁷⁰ Zúčastnila se loterie ve prospěch Zdeňky Havlíčkové, kam posílala dary. In: *Národní listy*, 2, 31. 1. 1862, č. 26, 1862.

Rothschildovi. Kromě veřejné sféry se snažila být dobrou matkou a manželkou. Mimo to ji zajímala i domácnost. Dosvědčují to její dochované zápisky, deníky a korespondence.¹⁷¹

Další dámou, která se upírala cestou dobročinné činnosti, byla hraběnka Josefina Trauttmansdorff-Weinsberg (1834–1894), dcera hraběte Josefa Trauttmansdorffa. Do rodiny vstoupila nejdříve zásnubami s hrabětem Zikmundem II. Berchtoldem (1834–1900), které se konaly 28. června roku 1860. Zprávu o této radostné zvěsti podal v rubrice Z Prahy a venkova beletristický veřejný list *Lumír*.¹⁷² Sňatek se pak uskutečnil již 8. července roku 1860. Josefina Trauttmansdorff-Weinsberg pocházela z knížecího rodu, který měl zajištěn bezprostřední přístup ke dvoru a tím jistá privilegia. Snažila se být aktivní v ženských spolcích, které měly nábožensko-charitativní povahu. Je možné, že ji v tom podněcoval i její veřejně činný muž, kterému se podařilo oddlužit buchlovické panství. Byl součástí veřejné politiky jako poslanec Říšské rady, kam usedl v roce 1876 za velkostatkářskou kurii na Moravě.¹⁷³ Díky tomu, že vlastnil i uherské statky, byl členem uherské Sněmovny magnátů. Od roku 1871 zastával místo poslance na Moravském zemském sněmu, kde zastupoval Střední stranu velkostatku. Též vykonával funkci c.k. tajného komoří a působil jako viceprezident privilegované rakousko-uherské společnosti státní dráhy. Pěstoval i hojnou spolkovou činnost. Miloval koně, pořádal jejich výstavy a stal se prezidentem Spolku ku zvelebení chovu koní na Moravě. V okruhu svého panství byl v roce 1864 například zvolen předsedou spolku Velehradského.¹⁷⁴ Mohli bychom pokračovat ve výčtu jeho činorodosti dále, avšak všechny jeho opravdové zásluhy pro dobro společnosti shrnuje Řád sv. Řehoře Velikého, který obdržel od papeže.¹⁷⁵

Po boku dalšího významného muže rodu Leopolda II. (1863–1942) stála rakousko-uherská šlechtična Ferdinandine Károlyi (1868–1955), se kterou se oženil v roce 1893. Po svém otci Zikmundovi zdědil Leopold II. diplomatické nadání a zájem o chov koní. Vystudoval práva ve Vídni. Celý jeho veřejný život byl spjat s politikou. Výhodným sňatkem patřil k nejbohatším mužům tehdejší monarchie. Leopold II. v roce 1893 začal

¹⁷¹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 64, inv. č. 360, *Deníky, zápisky, školní úkoly, kuchařské knihy, divadelní programy a básně z let 1827–1852*.

¹⁷² *Lumír*. X., č. 26, 28. 6. 1860, s. 621.

¹⁷³ Byl též jmenován jako viceprezidenta privilegované rakousko-uherské společnosti státní dráhy.

¹⁷⁴ *Hospodář Moravský*. II, č. 11, 1864. (není číslován)

¹⁷⁵ Řád se uděluje věrným a zasloužilým, kteří se podíleli na rozvoji dobra ve společnosti a církve a Svatého stolce. Srov. *Znaimer Wochenblatt*. 51, 1900, č. 24, s. 8.

pracovat na ministerstvu zahraničí ve Vídni. Poté nastoupil na velvyslanectví v Paříži, Londýně a Petrohradě. V letech 1911–1915 působil jako rakousko-uherský ministr zahraničních věcí. Na svém zámku roku 1908 umožnil schůzku ruského a rakouského ministra zahraničí, kde bylo vyjednáváno o anexi Bosny a Hercegoviny.¹⁷⁶ Často se mu přičítá vyvolání války se Srbskem. Svou ministerskou pozici vykonával do roku 1915. Za vlády císaře Karla I. zastával funkci nejvyššího komořího císaře. Mimo jeho politickou a diplomatickou kariéru se zajímal o minulost svého rodu a snažil se zvelebit své nynější zámecké sídlo. V roce 1893 vydal podrobnou knihu s názvem *Vergangenheit und Gegenwart der Herrenburg Buchlau im Mährischen Marsgebirge*,¹⁷⁷ která pojednává o dějinách panství hradu Buchlova. S manželkou Ferdinandou v Buchlovicích založili a financovali místní školku a roku 1908 i obvodní nemocnici a starobinec. Ferdinanda Berchtoldová se obdobně jako její manžel snažila podporovat charitativní dílo.¹⁷⁸ Jejich společnou vášní se jim stalo fotografování. Od poloviny 90. let 19. století dokumentovali společenský i pracovní život své rodiny.¹⁷⁹ V roce 1912 se mu dostala z rukou císaře velká pocta v podobě udělení řádu Zlatého rouna.¹⁸⁰ Císař tímto gestem ocenil Berchtoldovu loajalitu. Můžeme říci, že udělením řádu potvrdil též Leopold Berchtold opravdovost rodového hesla, které v životě ctil. I u Leopolda II. se projeví sklony k dobročinnosti, která byla v rodě poměrně typická. Mnozí jej považovali též za lidumila. Co se týče jeho charakteru, přicházíme na scesti. Názory na něj se rozcházejí.¹⁸¹ Leopold Berchtold kráčel ve šlépějích svých předků, ale přeci jen jeho kariérní osud jej často odváděl od domova, který chtěl spravovat, od zálib, které pěstoval. Často byl s rodinou na cestách,

¹⁷⁶ MAŠEK, Petr: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Argo. Praha 2008, s. 70.

¹⁷⁷ BERCHTOLD, Leopold: *Vergangenheit und Gegenwart der Herrenburg Buchlau im Mährischen Marsgebirge*. Rudolf M. Rohner. Brunn 1893, s. 349.

¹⁷⁸ Podporovala například 'Vdovský a sirotčí fond veškeré ozbrojené moci'. Např. v roce 1915 podpořila ve Vídni válečnou nadílku pro děti padlých vojáků, na které děti dostaly svačinu šaty, prádlo, hračky a cukroví. *Vánoční nadílka pro děti po padlých vojácích*. In: Věstník katolického duchovenstva. 15, 10. 1. 1915, č. 8, s. 125.

¹⁷⁹ SCHEUFLER, Pavel: *Fotografové šlechtici v zemích Koruny české*. Národní památkový ústav. Praha 2017. s. 83–91. Autorky Petra Medřiková, Valburga Vavřinová se domnívají, že i přes společný zájem je autorem většiny rodinných fotografií manželka Ferdinanda.

¹⁸⁰ PEŠLOVÁ, Lucie – SYSLOVÁ, Veronika: *Rodina hraběte Leopolda II. na cestách*. Národní památkový ústav. Kroměříž 2018. s. 18.

¹⁸¹ Pro některé byl ve svém úřadě ministru na místě, pro jiné představoval osobu, která nemá ten správný charakter, který by byl potřeba, aby se vážná zahraničně politická situace uřídila. Např. Josef Šusta charakterizoval ministra Berchtolda slovy velvyslance Croziera: „Jest to povaha poněkud ženského rázu. Ve chvílích krise dovede dosti obratně lavírovati, bude však sotva s to, aby ráznou ranou přirazil závoru nutnou k zabránění možné katastrofy.“ In: ŠUSTA, Josef: *Světová politika v letech 1874–1914*. In: Vesmír. Praha 1931, s. 102.

kteřé přinesly i výhodu a tou byla nezbytnost připustit si jakýsi kompromis s „moderním světem“ a změnami, které druhá polovina dlouhého 19. století přinesla.

Osudy členů rodiny Berchtoldů ve vymezeném časovém období jsou výjimečné. Můžeme sledovat rozmanitost životních směrů, rovněž i snahu se různými způsoby integrovat do měnící se společnosti s myšlenkou na stabilitu své pozice. Nastíněné strategie nabývaly na důležitosti i skřze rodové dědictví, kterému se lze těžko bránit. Bohatství ani získané pozice nenahrazují starobylost,¹⁸² která i v případě Berchtoldů hrála velice důležitou roli. Starobylost a zásluhy ctihodných předků rodu od sebe oddělovaly aristokracii a „novou šlechtu“. Starobylá šlechta měla přinejmenším výhodu a tou byl vstup mezi dvorskou společnost a zastávání významných úřadů. Pro panovníka představovala stará aristokracie základ státní moci. Do této společnosti patřili i Berchtoldové. Již od vstupu na území Koruny české se těšili privilegiím, která jim umožňovala vnímat se důležitě a nedotčeně. Starobylost rodu spojenou se zásluhami rodu neztratila ve světle nové vize proměny společnosti nic na své síle a hodnota předků je sama o sobě ctí.

¹⁸² Srov. ŠVARŤČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*. Argo. Praha 2007, s. 42.

5. Filantropická činnost hrabat Leopolda a Bedřicha Berchtoldových

5.1 Filantropie Leopolda Berchtolda (1759–1809)

Hrabě Leopold I. František Xaver Antonín hrabě Berchtold z Uherčic se narodil 19. července roku 1759 ve Stráži nad Nežárkou. Byl třetím dítětem a druhorozeným synem manželského svazku hraběte Antonína Prospera Berchtolda a svobodné paní na Buchlově Marie Terezie, rozené Petřvaldské. Byl to on, který rod Berchtoldů proslavil po tehdejší Evropě, ale i mimo ni. Mnohými byl považován za podivína, ale pro většinu těch, kteří jej znali nebo si jej z vyprávění oblíbili, se z něj stal hrdina s doživotním přízviskem – lidumil.¹⁸³ Toto přízvisko velmi vystihovalo jeho povahu i životní program – pomáhat potřebným. V roce 1837 vyšla v příloze *Květy* oslavná báseň v překladu Wincence Svobody s názvem *Leopold Berchtold* podle Dr. Weissenbacha. Báseň až s eufemismem chválí Berchtolda jako „genia člověčenstva, vlasti a domu habsburského“.¹⁸⁴ Ostatně také napovídá, komu byli Berchtoldové politicky věrni.

V době života Leopolda Berchtolda existovalo na Moravě jen málo těch z řad urozených, kteří ve svém životě hledali schůdnější cesty ve jménu dobra i štěstí a realizovali je v sociální oblasti a zdravotnictví. Být urozeným ve druhé polovině 18. století stále přinášelo mnoho povinností a neslo nálož konvencí. Avšak s příchodem osvícenství docházelo k přerodu myšlení. Lidé nejrůznějšího původu se zapojovali do prosazování principů osvícenství v různých sférách společenské činnosti. Osvícenci zpočátku usilovali vše dělat kriticky a racionálně, ale při této činnosti působila v jejich nitru i nevyslovená touha: „zjistit, co vlastně znamená magické francouzské slovo bonheur, heureux – štěstí, šťastný.“¹⁸⁵

Slovo štěstí se stalo v diskuzích ve druhé polovině 18. století pojmem, který lze zkoumat a hledat. Pro člověka druhé poloviny 18. století se štěstí stává zdrojem

¹⁸³ Později byl v tisku zván jako „moravský Howard“ či „Howard západních Slovanů“. Přezdívkou dostal zřejmě podle britského lékaře, filantropa a reformátora tamějšího vězeňství Johna Howarda (1726–1790). V Berchtoldovi mnozí viděli podobu s Johnem Howardem v zasazování se o plošné konání dobra.

¹⁸⁴ WEISSENBACH, Alois: *Leopold Berchtold*. In: *Květy*, 4, č. 7, 1837, s. 25.

¹⁸⁵ KROUPA, J.: *Alchymie štěstí*, 2006, s. 17.

univerzálního hledání i osobního přístupu, který například vyjadřovala francouzská šlechtična Émile Du Chatelet. Pro svou společenskou třídu, kterou neplánovitě oslovila svou Rozpravou o štěstí, byl nezbytný společenský zřetel šťastného života, který je zachycen v podmínce ctnosti. Podle ní bylo zásadní podmínkou štěstí odmítání předsudků.¹⁸⁶ Tvrdí, že „čím více naše štěstí záleží na nás, tím je jistější.“¹⁸⁷ Pokud chce být člověk šťastný, musí se podle madam Du Chatelet zbavit předsudků, být ctnostný, zdravý, mít záliby, vášně a být schopen iluzí, které nemá světlo rozumu ničit.¹⁸⁸ Slova z její *Rozpravy o štěstí* potvrzují sekulární hledání štěstí, které mělo svými odůvodněními potvrdit důležitost morálních principů i bez účasti církve. Otázkou je, jak moc se tato myšlenka uskutečňovala prakticky a jak moc s ní srostli mnozí osvícensky smýšlející jedinci.

Na toto je možné alespoň z určité části odpovědět skrze osobnosti, které tehdy utvářely a přispívaly do myšlenkového ovzduší druhé poloviny 18. století. Spojení šlechty a osvícenství, jak už dnes víme, nebylo nemožné. Osvícenství hledalo vyšší smysl života, věřilo v duchovní hodnoty, nikoliv aby je opouštělo a bylo proti nim. Osvícenci hledali cíl, pro který bylo hodno pracovat.¹⁸⁹ Osvícenské myšlenky, které přinášely nové názory na hodnoty života a změnu myšlení, s sebou nesly i reformy pro společnost. Vše se dělo vlivem rozumu, individuálních schopností a vůle.¹⁹⁰ Do jisté míry osvícenství svým pojetím křesťanské teologie a lásky stále usilovalo o šíření hodnot, na kterých křesťanství odjakživa stojí – prokazování lásky a dobra bližním a snaha o rozvoj dobra ve společnosti.¹⁹¹

Tyto „nové“ myšlenky o hledání štěstí a šíření blaha ve společnosti zaujaly, zaujaly i hraběte Leopolda Berchtolda. Je zřejmé, že v životě Leopolda Berchtolda hrálo štěstí velmi důležitou roli a jeho hledání považoval za jeden z klíčových bodů svého životního programu. Důkazem jsou jeho zajímavé činy i mnohé spisy, které byly

¹⁸⁶ CHATELET, Émile: *Rozprava o štěstí*. Dybbuk. Praha 2016, s. 67–68.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 43.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 28.

¹⁸⁹ STOLLBERG-RILINGER, Barbara: *Was ist Aufklärung*. Reclam. Stuttgart 2010, s. 71–73.

¹⁹⁰ LORENZOVÁ, Helena: *Hra na krásný život*. KLP. Praha 2005, s. 7–8.

¹⁹¹ Jedním z nich, který tuto praktiku užíval, reflektoval svou dobu a reagoval slovem na tehdejší problémy, byl filozof, kněz a vědec Bernard Bolzano (1781–1848). Ve svých exhortách, které vycházely od roku 1805, upozorňoval na vnitřní život i smýšlení tehdejších lidí. V roce 1807 Bernard Bolzano napsal: „Máme-li pohnout rozumné lidi, aby podnikali práci většího rozsahu, dosáhneme toho jen tak, že je přesvědčíme o užitku, který z toho vzejde, buď pro ně, nebo pro jiné lidi, buď pro jejich ctnost, nebo pro jejich blaženost.“ In: BOLZANO, Bernad: *Exhorty*. NLN. Praha 2006, s. 8.

na tehdejší dobu a rozsáhlost méně neobvyklé. Týkaly se organizování zdravotní i sociální péče pro všechny bez společenských hranic.¹⁹² K tomuto způsobu myšlení a realizování jej navedly jeho zahraniční cesty, na kterých strávil mnoho let. Ve svých zápiscích se zmiňuje o tom, co viděl, a nebylo to zrovna potěšující: otroky, bídu, hlad. Tyto životní okamžiky jím otřáslly a zároveň posléze formovaly jeho úsilí v zájmu o nemocné a potřebné.¹⁹³ Mimo jiné měl zájem o hospodářství a zemědělství, které na svém panství obnovoval i modernizoval.¹⁹⁴ Pro osvícence to byla jedna z možností náplně práce, kterou jakožto ideál propagovali francouzští fyziokraté. Šlechtici se sami snažili vzdělávat v zemědělských vědách. Tato činnost s sebou přinášela i konfrontaci šlechty s poddanými, kteří byli stále nevolníky. Pod vlivem vývoje fyziokracie a dalších ekonomických teorií bylo zemědělství oceňováno jako zdroj ekonomické hodnoty a rolníci jako nejužitečnější třída. Nicméně rozsah tohoto přehodnocení zatím nelze určit. Teprve český hladozor v letech 1770–1772 změnil úhel pohledu. Úředníci i vrchnosti začali uznávat, že poddaným je třeba dopřát ochranu vlastnictví a jistou samostatnost,¹⁹⁵ navzdory tomu, že politická a hospodářská moc plynula právě z omezení práv obyvatel nižší společenské vrstvy. Na druhou stranu šlechtici byli mnohými z těchto vrstev ceněni jako ochránci a dobrodinci a žádáni o pomoc a peněžité dary.¹⁹⁶ Německá historička Elke Schlenkreich přichází s dalším důvodem péče o lidské dobro ze strany šlechticů a aristokratů. Podle ní mnohé šlechtice i aristokraty vedla ke skutkům dobra také myšlenka zajistit si na svém panství jistou stabilitu.¹⁹⁷

Podobné životní okamžiky v jistém smyslu prožíval i hrabě Leopold Berchtold, který kromě správy panství a povinností mu náležejících využil i svého osvíceného ducha ve prospěch budování sociální a zdravotní péče. Jeho osobnost patřila tehdy k bezesporu nejvýznamnějším osobnostem Moravy na přelomu 18. a 19. století. Obklopoval se významnými lidmi, kteří v tehdejší Moravě zakládali instituce či alespoň salónní

¹⁹² MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 51, inv. č. 291, *Beyträge zu meiner Bildung zum thätigen Menschenfreund*.

¹⁹³ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 51, inv. č. 291, *O dobročinnosti*.

¹⁹⁴ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 55, inv. č. 302, *Španělský chov ovcí, obchod s dřevem a další poznámky k zemědělství*; MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 55, inv. č. 303, *O zemědělství*.

¹⁹⁵ CERMAN, Ivo: *Tváře osvícenství*. Národní památkový ústav. Kroměříž 2021, s. 27.

¹⁹⁶ MATĚJČEK, J. – MACHAČOVÁ, J.: *Nástin*, s. 294.

¹⁹⁷ O této možné strategii píše ve své práci Elke Schlenkreich. Srov. SCHLENKRICH, Elke: *Paternalismus als Kalkuel, Adlige Fürsorge in ländlichen Gesellschaften und der Oberlausitz. (18. und 19. Jahrhundert)*. In: *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*. 59, 2011, č. 1, s. 35.

společnosti.¹⁹⁸ Leopolda Berchtolda zprvu v jeho ideologickém životě ovlivnila díla radikálních osvícenců, která si sehnal do své knihovny, později však přechází k romantikům, kteří píšou protiosvícenskou literaturu. Leopold Berchtold prošel poměrně dynamickou vnitřní proměnou. Podle historika Jiřího Kroupy, který ve své knize *Alchymie štěstí* věnoval několik řádků ideologickým myšlenkám moravské šlechty, se Leopold Berchtold stal propracovatelem „ideologické zásady v medicíně, humanitní péči a v později sociologii.“¹⁹⁹ Následující životní etapy představují filantropickou činnost, která je závislá na společenském dění, není entitou oddělitelnou od jednotlivce. Jak už v této práci zaznělo v rámci konceptu filantropie vsazené do kulturních vzorců. Podle něj nikdo nedokáže dosáhnout prahu svých možností bez kultury, na níž se podílí. A opačně.²⁰⁰ Všechny životní etapy Leopolda Berchtolda odrážejí dobové kulturní procesy využívající možnosti z mnoha možností, zapisující se do zkušeností, které se stávají rozhodujícími v dalším uplatnění.

Studijní cesty hraběte Leopolda jako počátek jeho filantropických aktivit

Počátek Berchtoldových filantropických aktivit spadá do období jeho zahraničních cest, které uskutečnil mezi lety 1780–1797 v době, kdy je poslední čtvrtina 18. století charakterizována celospolečenskými změnami, v jejichž pozadí stojí osvícenské reformy i neklid šířící se z revoluční Francie. Naskýtají se nové výzvy a na povrch vystupují starosti dotýkající se nejen základních existenčních struktur. Na jeho cesty i cíle je třeba se dívat poněkud obšírněji s ohledem na tamější situaci, abychom alespoň z části mohli pochopit jeho úmysly i roli, kterou při těchto cestách též naplňoval – být filantropem. Být filantropem znamenalo být člověkem, který miluje, být tím, kdo druhým přeje dobro, a o dobro pro ně usiluje tím, co dělá – radou, poučením, skutkem.

Pro hraběte Leopolda Berchtolda tato doba znamenala šanci účastnit se dění, které vneslo dynamiku do zažitých forem. Jakožto příslušník vyšší vrstvy hledal i on s mnoha dalšími v habsburské monarchii cestu k novým konceptům šlechtictví i morálky a snažil se vypořádat s tradičním nazíráním na křesťanské ctnosti, jehož snahou bylo obhajovat

¹⁹⁸ Například Heinrich Riecke, se kterým zakládá Humanitní společnost (1802–1804).

¹⁹⁹ Srov. KROUPA, Jiří: *Alchymie štěstí*, 2006, s. 181.

²⁰⁰ BENEDICT, Ruth: *Kulturní vzorce*. Portál. 2. vyd. Praha 2019, s. 230.

tradiční pravdy. Navíc mu peněžní jmění tety Eleonory Petřvaldské poměrně nadlouho umožnilo svobodně zůstat na cestách. Možná i díky tomuto materiálnímu vkladu si mohl odpustit obvyklé šlechtické cestovní konvence na závěr svého vzdělávání a proměnit je spíše na cestu studijního rázu. Do této proměny se vložilo i samotné osvícenství, které bylo jedním z určujících fenoménů a nacházelo podporu spíše u pokrokově smýšlejících zástupců inteligence.²⁰¹

Jeho cestovní odkaz byl prolnut do cestovního deníku²⁰² a několika děl²⁰³, které vydal. Obsahem jsou filantropická, neboť středobodem jejich poselství je snaha člověku zprostředkovat využitelné informace, návody na záchranu při nenadálých situacích, zájem o zlepšení podmínek života lidí z nižších vrstev, zdravotní osvěta i prevence.

Informací o jeho mládí mnoho nemáme, ale víme, že je nejdříve spojeno s životem na panství v jižních Čechách. Teprve v roce 1797 se natrvalo usadil v Buchlovicích. Do tohoto období spadá i jeho vzdělávání, na kterém si tradičně zakládala zejména vyšší vrstva společnosti. Sám Berchtold později ve svém spisu *Patriotic Travellers* k tomu podotýká: „Protože je téměř nemožné provést jakoukoli věc dobře bez přípravy, je nezbytně nutné, aby mladý gentleman, který touží cestovat buď pro své vlastní zlepšení, pro blaho člověka, nebo pro štěstí své země, aby si nashromáždil určitou zásobu základních znalostí, než se pustí do obtížného úkolu za skutečným prospěchem.“²⁰⁴

²⁰¹ Srov. BINDER, Filip: *Po stopách kultury, přírody i poznání: zahraniční cesty české a rakouské šlechty mezi osvícenstvím a romantismem a jejich důsledky*. NLN. Praha 2020, s. 43.

²⁰² Dochovaný deník je odměřen od tradiční formy. Sloužil k zapisování pro něj zajímavých poznatků, se kterými se setkal. Cestovní deník obsahuje alespoň itinerář, který však není přesný. Diskontinuita deníku může být příčinou vlivu sentimentalismu, který se projevoval ke sklonku 18. století a plně se rozvinul až v 19. století. Srov. LENDEROVÁ, Milena. – KUBEŠ, Jiří: *Chvála deníků a dopisů*. In: *Osobní deník a korespondence*. Univerzita Pardubice. Pardubice 2004, s. 23.

²⁰³ Mimo jiné k nim patří: BERCHTOLD, Leopold: *Ensaio sobre a extensão dos limites da beneficentia a respeito assim dos homens como dos mesmos animaes*, Lisboa 1793.; TÝŽ: *Nachricht von dem im Sanct Antons-Spitale in Smirna mit dem allerbesten Erfolg gebrauchten einfachen Mittel, die Pest zu heilen, und sich vor selbiger zu bewahren* / von Leopold von Berchtold, Ritter des Militärischen Sanct Stephans-Ordens von Toscana, Frankfurt 1798; TÝŽ: *Versuch die Grenzen der Wohlthätigkeit gegen Menschen und Thiere zu erweitern* / herausgegeben zur unentgeltlichen Vertheilung an meine Freunde, Wien 1800.; TÝŽ: *Beschreibung Einiger, In England Erfundenen Maschinen, um verschiedene Arbeiten, So Der Gesundheit Der Handwerker Höchst Nachtheilig Sind, ganz unschädlich zu machen* / Gesammelt Und Herausgegeben zur ohntgeltlichen Vertheilung Von Einem Deutschen Reisenden, London 1798.; TÝŽ: *An essay to direct and extend the inquiries of patriotic travellers; with further observations on the means of preserving the life, health, & property of the unexperienced*, London 1798.

²⁰⁴ BERCHTOLD, Leopold: *An Essay to Direct and Extend the Inquiries of Patriotic Travellers, with Further Observations on the Means of Preserving the Life, Health and Property (etc.)*. London 1789, s. 1.

Šlechtické vzdělávání mělo svá specifika. Šlechtické rodiny využívaly pro své syny mimo klasické domácí výuky i vzdělávací ústavy. Vzdělávání tvořilo nezpochybnitelný základ šlechtické identity a mělo dopad na jeho budoucí život, směřování a také následnou péči o panství. V 18. století se zažité koncepce tradičního vzdělávání mění s rozšířením obzorů, které poskytovaly zahraniční vzdělávací instituty. Vzdělávání podle nového modelu mělo být zejména praktického rázu s ohledem na zastávání úřadů či míst v armádě. Především byl dán důraz na studium filozofie a práva.²⁰⁵ Leopold Berchtold zahájil studia na jezuitském konviktu v Olomouci. Studoval zde v době, kdy konvikt procházel změnami vyvolanými nařízeními císařovny Marie Terezie. Díky nim byl konvikt rozdělen na dvě části: kněžský dům (seminář) a šlechtickou kolej.²⁰⁶ Šlechticové, většinou z moravské aristokracie, zde studovali na základě nadace, která byla pro tyto účely zřízena, a z výnosu určených panství. Poté, co byl zrušen jezuitský řád, skončila také činnost šlechtické koleje. Ta byla přestěhována do Vídně, kde se spojila s Tereziánsko-savojskou akademií (Theresianum). Hrabě Leopold pokračoval ve studiích na Löwenburském konviktu, který byl ve Vídni zřízen již v roce 1748 a spravován řádem piaristů. Byl určen pro mladé rakouské a uherské šlechtice na základě přání v závěti tajného rady a císařského sekretáře hraběte Löwenburga, který jim své jmění odkázal.²⁰⁷

Piaristé se původně zabývali výchovou chudé mládeže, ale poté co jim bylo povoleno se usadit i ve větších městech, měli zájem zakládat vyšší vzdělávání pro šlechtice a nabízet výuku praktických předmětů i přírodních věd. Mimo nabytí znalostí se piaristé na svých vzdělávacích ústavech snažili povzbuzovat šlechtickou mládež ke zbožnosti, což v hraběti Leopoldovi zanechalo nesmazatelnou stopu. I přesto,

²⁰⁵ V habsburské monarchii byla možnost na univerzitách, které byly z velké části založeny jezuiti, studovat filozofii a teologii. Právo se mohlo studovat nejprve ve Vídni, a to od 17. století. V roce 1622 byla možnost studovat právo i v Praze a od roku 1679 i v Olomouci. In: CERMAN, Ivo: *Habsburgischer Adel und Aufklärung*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2010. s. 220.

²⁰⁶ Stalo se v roce 1776. Oficiální oddělení se uskutečnilo dekretem z 28. listopadu roku 1777. Činnost šlechtické koleje byla zahájena již 27. listopadu 1777. V tuto dobu zde začalo studovat 40 šlechticů. In: MAČÁKOVÁ, Jana – FIALA, Jiří a kol.: *Jezuitský konvikt, Univerzita Palackého v Olomouci*. Olomouc 2002, s. 137.

²⁰⁷ Roku 1731 odkázal v závěti své jmění hrabě Löwenburg piaristům ke zřízení školy internátního typu. Konvikt pro šlechtice, ale i měšťany byl tedy zřízen za pomoci piaristického řádu. Studium muselo být placeno, ale studovali zde i ti, kteří získali stipendium. Tento konvikt byl rozpuštěn v roce 1782. Část žáků odešla na vojenskou akademii ve Wieder Neustadt a část na Theresianum. Nakonec v roce 1791 byli žáci přivedeni zpět a tento konvikt nesl nový název Tereziánsko-leopoldinská akademie. Akademie byla zrušena v roce 1797 a škola byla obnovena do své původní podoby. In: ILWOLF, Franz: *Oesterreichische Geschichte für das Volk* XII. Commissions-Verlage von Praudel und Ewald. Wien 1865, s. 34.

že se později bude chvíli hlásit k myšlenkám osvícenství, své víry se nevzdává a na jejím základě bude také stavět své filantropické přesvědčení, což podporuje teorii, že cílem osvícenství nebylo vyvrátit náboženství a víru v Boha, nýbrž snaha obhájit a přehodnotit principy lidské morálky a znovu nalézt vizi Boha.²⁰⁸

Završením vzdělávání měla být tzv. kavalírská cesta, kde si mladý šlechtic osvojuje znalosti i schopnosti, jež by pak uplatnil v řízení panství, ale i celkově ve své vlasti. Tato poměrně důležitá šlechtická strategie byla jedním ze způsobů, jak se posléze uplatnit ve dvorské službě a dostat společenské uznání. Cesty samy o sobě i ve druhé polovině 18. století i na jeho sklonku nebyly nejbezpečnějším způsobem, jak završit samotné vzdělávání. Existovala spousta překážek, s nimiž si nějakým způsobem šlechtic musel poradit. Na druhou stranu byly cesty zdrojem nových zkušeností a zavedenou tradicí, která uzavírala šlechtické vzdělávání. Zatímco ještě do poloviny 18. století absolvovali mladí šlechticové kavalírskou cestu, druhá polovina 18. století tento diskurz víceméně v určitých zvyklostech mění.²⁰⁹ Problematika cest druhé poloviny 18. století s sebou nesla změnu samotného cíle, který byl podněcován zejména cestovatelem. Rovněž tomu napomáhaly i „nové“ populární výchovné příručky, které přinesly revoluční myšlenky. Jednou z nich bylo dílo Jeana Jacquese Rousseaua *Emil čili o výchování*, kde se taktéž autor v omezené míře věnuje cestám. Doporučuje mladíkovi vyjet na cesty, jejichž cílem je učit se poznávat společnost, vnímat ducha států a nezaujatě prozkoumávat navštívené země jako světoobčan.²¹⁰ Cesty do zahraničí byly i nadále doporučovány jako možnost završit vzdělávání, ale také získat znalosti, které byly podle některých filozofů v tomto čase považovány za důležité.²¹¹

²⁰⁸ Toto pojetí je blízké onomu Cermanovu, který je rozpracovává ve své knize: CERMAN, Ivo: *Šlechtická kultura*. NLN. Praha 2011, s. 56 a 71–94.

²⁰⁹ Samotné kavalírské cesty se i po roce 1750 nevytráčí, ale jsou upraveny, aby vyhovovaly požadavkům osvícenství. Blíže o tom píše CERMAN, Ivo: *Bildungsziele – Reiseziele: die Kavalierstour im 18. Jahrhundert*. In: SCHEUTZ, Martin – SCHMALE, Wolfgang – ŠTEFANOVÁ Dana: *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich: Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des Achtzehnten Jahrhunderts*. Bochum 2004, s. 49–78.

²¹⁰ Rousseau rozvíjí myšlenky, které staví na starších autorech i na vlastní zkušenosti. Jeho výchovný koncept vychází z přirozeného řádu přírody. O dvořanech tvrdí, že mohou vyjít ze sebeklamu, ve kterém žijí, nebo žít ve společenství osvícené radosti. V každém případě mají hledat cesty, neboť jsou zodpovědní za budoucí generaci. I přesto, že on sám nebyl dobrým vychovatelem, který by vedl poctivý život, si jeho kniha získala uznání. Srov. CERMAN, Ivo: *Habsburgischer Adel und Aufklärung*. Franz Steiner Verlag. Stuttgart 2010, s. 58–59.

²¹¹ Vyjadřuje se k tomu například Paul von Holbach (1723–1789), který se ve svých spisech věnoval nejen otázce náboženství, ale také morálce šlechty. Píše, že v minulosti se šlechta nechtěla vzdělávat, neviděla zde

Na druhou stranu i přes četná doporučení osvícenských filozofů k cestování jako vhodného prostředku ke zdokonalení člověka i završení vzdělávání mnozí osvícení filozofové necestovali.²¹² Cestování navíc nebylo jen šlechtickou výsadou. Cestovat bylo každopádně poměrně výhodné a přinášelo mnohá pozitiva, která zde již byla naznačena. Cesty „nového typu“ se často ubírají směrem k poznávání a rozšíření znalostí. Tuto informaci potvrzuje i studie Josefa Stagla, dle níž se výzkumné cesty v 18. století se staly zcela běžnými. Často jimi byli pověřeni státní úředníci, aby sledovali chod vlastní státní služby, ale i rozvoj průmyslu apod. Pak je tu kategorie cestovatelů podnikající soukromé cesty, a to zejména za významnými vlasteneckými i zemědělskými společnostmi. Důvodem byla snaha přispět znalostmi i dovednostmi k rozmachu říše či panství. Dělo se to i za přispění filantropismu, který byl podle Stagla extrémní formou patriotismu.²¹³ V této formě se snažil vykořenit, co není společnosti prospěšné. Cílem filantropismu v této podobě byla užitečnost a samotná filantropická díla ve svém jádru, zejména v tištěné formě na tuto skutečnost reagovaly.

Podle záměrů se daly cesty rozdělit na několik typů. Klíčem tohoto rozdělení je míra snahy přispět k morálnímu zdokonalení člověka. Cesty se z tohoto dobového hlediska mohou být rozděleny na objevné cesty, jejichž smysl spočíval v rozšíření znalostí lidstva, dále individuální cesty za poznáním, podniknuté pro osobní vzdělání, či cesty ve službách státu.²¹⁴ Program Berchtoldovy cesty se ubíral první a druhou nastíněnou koncepcí. Tedy v poznání cizího prostředí, seznámení se s odlišnou kulturou a vytříbením vkusu, rovněž nemohlo chybět obeznámení se s významnými pamětihodnostmi nejrůznějšího druhu.²¹⁵

Po skončení studií se i u Berchtolda dalo předpokládat, že bude následovat úřední nebo vojenskou dráhu a že absolvuje kavalírskou cestu, která by završila jeho vzdělávání.

svoji roli, ale zároveň podle něj žádný nepotřebuje toliko vzdělání jako ti, kteří uplatňují nárok na moc. Srov. In: CERMÁN, Ivo: *Habsburgischer Adel und Aufklärung*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2010, s. 84.

²¹² Například Immanuel Kant v jednom svém díle píše, že cestování patří k prostředkům rozšíření antropologie. Nejen samotné cestování, ale i čtení cestopisů a obchůzky města, ve kterém člověk žije. To vše nabízí získání znalostí. Bez tohoto plánu zůstává světoobčan ve zřeteli své antropologie omezený. In: KANT, Immanuel: *Anthropologie in Pragmatischer Hinsicht*. Verlag Immanuel Müller, Leipzig 1833, s. 12–13.

²¹³ STAGL, Joseph: Leopold Graf Berchtold: *Josephiner und Sozialforscher*. In: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*. Wien 1996, 99, s. 155.

²¹⁴ Tuto skutečnost uvádí Ivo Cerman ve svém příspěvku *Cesty za osvícením*. Srov. KUBEŠ, Jiří: *Šlechtic na cestách v 16. – 18. století*. Univerzita Pardubice, Pardubice 2007, s. 224.

²¹⁵ BINDER, Filip: *Po stopách kultury, přírody i poznání: zahraniční cesty české a rakouské šlechty mezi osvícenstvím a romantismem a jejich důsledky*. NLN, Praha 2020, s. 49.

U hraběte se setkáváme již s jiným typem vzdělávacího procesu, než byla samotná kavalírská cesta. Je pohlcen myšlenkou velkého světa, přesvědčením o spravedlnosti a moudrosti v zájmu osobní religiozity, kdy nešlo o dogma, ale o osobní zbožnost a vědomí, že je člověk obrazem Božím. Jeho cesty byly již do jisté míry analyzovány, nakolik je to možné vzhledem k nedostatku pramenů.²¹⁶ Staly se příkladem obratu v cestování šlechty, přičemž tento obrat byl podněcován několika výraznými faktory. Jednak zde byl proces formování společnosti a nového uspořádání, bourání starých pořádků i předsudků, napadání tradičních privilegií šlechty a zkoumání její užitečnosti a víru v kosmopolitismus.²¹⁷ K dalším z faktorů, které přispívaly ke změně tradičního pojetí cestování, patřily hospodářské důsledky, kdy si cestovat mohly dovolit i jiné vrstvy obyvatel, které si finančně polepšily. V neposlední řadě do výčtu zvýšení cestovního ruchu a jeho komfortu můžeme zařadit i samotné zlepšení dopravních podmínek, kam patřil vznik poštovních služeb a rozšíření silnic.²¹⁸

Berchtoldova cestovní aktivita počíná v roce 1780.²¹⁹ Odjíždí z Jihlavy, kde zastával pozici zástupce krajského hejtmána. Odsud se dostal až ke Guberniu k obchodnímu úřadu v Terstu, kde uplatnil své velmi dobré obchodní znalosti i talent. Z Terstu se před rokem 1782 vypravil na sedmnáctiletou pouť, která zahrnovala nejen Evropu, ale i některé země Blízkého východu a severní Afriky. Do některých zemí se i několikrát vrátil nazpět. Byla to zejména Velká Británie, kterou měl obzvláště rád. Možná k tomu také přispěla obliba anglického civilizačního modelu. V tuto dobu se Velká Británie stává kolébkou průmyslové revoluce, domovem významných společností a zrodem vynálezů, které měl Berchtold v oblibě.²²⁰

²¹⁶ Například: BARTOŠOVÁ, Jitka: *Zápisky z cest hraběte Leopolda Berchtolda 1780-1797*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2012 (nepublikovaná magisterská diplomová práce); BINDER, Filip: *Po stopách kultury, přírody i poznání: zahraniční cesty české a rakouské šlechty mezi osvícenstvím a romantismem a jejich důsledky*. NLN. Praha 2020; BACHANOVÁ, Jitka: *Zápisky z cest hraběte Leopolda Berchtolda 1780–1797*. Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc 2010 (nepublikovaná bakalářská práce).

²¹⁷ Některé z faktorů a důsledků jsou všeobecně rozebrány v knize BINDER, Filip: *Po stopách kultury, přírody i poznání: zahraniční cesty české a rakouské šlechty mezi osvícenstvím a romantismem a jejich důsledky*. NLN. Praha 2020, s. 41–61.

²¹⁸ KUTTER, Ulli: *Reisen-Reisehandbücher-Wissenschaft: Materialien zur Reisekultur im 18. Jahrhundert*. Ars Una Verlag. Neuried 1996, s. 13.

²¹⁹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 53, inv. č. 296, *Reisen*, f. 193.

²²⁰ Jednalo se především o pomůcky k záchraně lidského života a zlepšení podmínek dělníků v továrnách. Některé z vynálezů, které obdivoval, a přišly mu užitečné, sepsal do spisu s názvem *Beschreibung Einiger, In England Erfundenen Maschinen, um verschiedene Arbeiten, So Der Gesundheit Der Handwerker Höchst Nachtheilig Sind, ganz unschädlich zu machen*. Spis vyšel v roce 1798 v Londýně.

Berchtoldovy cesty měly velký význam nejen pro něj samotného, ale jejich dopad nabyl v blízkém budoucnu několik významných uplatnění. Jako osvícenec ve své knížce, kterou právě vydal v roce 1789 ve Velké Británii, vyjádřil své smýšlení o cestách: „...nepíše pro svou pověst. Autor chce, aby kniha umožnila cestovatelům propagovat informace těch institucí, které přispívají k blahobytu společnosti. ... Upřímná touha být užitečný lidstvu obecně byla hlavní zásadou při publikování tohoto díla.“²²¹ Jeho první cestovní kroky vedou nejdříve po Evropě. Je to i logisticky dáno vzhledem k dopravním možnostem, poté překročí i evropský kontinent. Nejdříve navštěvuje státy, které jsou mu nějakým způsobem blízké a v tehdejší době byly pokládány za poměrně vyspělé mocnosti. V každém z těchto států sledoval tamější dění a svou iniciativou se snažil přispět ku prospěchu šíření filantropie. Na cestách ho zajímal život obyčejného obyvatelstva, které zůstávalo v okovech stínů tehdejší společnosti, jež byla zabydlena v postojích pevných tradic, uspořádání i nazírání na identity. Zajímaly ho státy, kde s určitou měrou pronikaly myšlenky osvícenství, které měly snahu skrze osobnosti, měnit nazírání na lidský život, svobodu i pečovat o lepší podmínky zdravotní a sociální péče. Mimo tyto skutečnosti mu cesty umožnily seznámit se s významnými díly státníků, filantropů, filozofů, lékařů. Dělo se to však při studijních cestách poměrně běžně, což působilo i jejich šíření mimo hranice států a plnění soukromých knihoven.²²² Berchtoldova filantropie se pak nějakým způsobem odrazila ve vydaných publikacích nebo soukromém filantropickém rukopisu, kde shromáždil své myšlenky i výňatky z děl vlivných osob.²²³ Zato v jeho cestovním deníku nenajdeme ucelené informace o cestě ani vyprávění zážitků, které by bylo vhodné uchovat pro další generace, jak bylo zvykem u cestovatelů z barokního období. Nedochoval se taktéž ani přepis deníku. Cestovní deník mu sloužil jako zápisník informací, které se mu zdály užitečné nebo jej samotného zaujaly. Poznámky, ač různého obsahu a na sebe nenavazující, by se i přesto daly rozdělit na několik skupin podle toho, čeho se týkaly, svou četností a jak si byly blízké: zdravotní poznámky, sociálně-právní poznámky a architektonické poznámky. Poznámky se nedají dát do širšího kontextu ve vztahu k celé cestě, na druhou stranu mohou alespoň z části

²²¹ BERCHTOLD, Leopold: *An Essay to Direct and Extend the Inquiries of Patriotic Travellers*. Robinson, Debrett. London 1789, s. 6–7.

²²² LEIBETSEDER, Mathias: *Die Kavalierstour. Adelige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*. Böhlau Köln Verlag, Köln – Weimar – Wien 2004, s. 181–187.

²²³ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 53, inv. č. 296, *Reisen*. f. 193.

tyto zajímavé poznámky sloužit k poznávání myšlenek, a hodnot samotného autora. Taktéž mohou otevřít úvahy nad světy lidí, které od sebe dělily nejen hranice, ale hlavně kultura. Jako osvícence jej přitahovala témata svobody, rovnosti, štěstí a blaha – všechna se do jeho útržkovitých poznámek stručně promítají. Na motivy cestovního deníku je možné částečně tyto cesty rekonstruovat a naznačit filantropické úsilí, které s nimi souvisí.

Itálie

První zemí, kam hrabě zamířil, byla Itálie. Pracovní důvody ho zavedly do Terstu, což bylo už v tu dobu významné říšské středisko obchodu. Je pravděpodobné, že jeho cestování bylo provozováno též i v obchodním duchu. Cestovní itinerář ilustruje poměrně rychlé přejezdy mezi italskými městy s tím, že se někde zdržel i déle. Tímto způsobem projel téměř celou Itálii a dostal se i na Maltu. Čas, který se mu podařilo strávit jen v Itálii, je vymezen lety 1780–1783. Podle zápisů v cestovním deníku navštívil mnoho italských měst. Itálie patřila ke stabilním cílům kavalírských cest,²²⁴ ale často i těch, které překračovaly rámec tradičních kavalírských cest. Itálie měla stále co nabídnout. V 18. století se snažila o hospodářský růst a podíl na trhu, kterým procházely hlavní obchodní proudy doby. Mimo jiné se v Itálii rozvíjela výstavba silnic a alpských vozových cest, které umožnily rychlejší pohyb napojení na další cesty. Velmi důležitými body byly přístavy, které Leopold Berchtold rozhodně nevynechával.²²⁵ Ty už však nebyly vyhledávány jako překladiště vzácných výrobků a orientálního zboží. Itálie se v 18. století zaměřila na zemědělskou produkci a suroviny nezbytné pro chod manufaktur. K tomu sloužily zavádějící se reformy, které nebyly nutné jen pro zemědělství a hospodářství, nýbrž i v oblasti společenských struktur. Tyto reformy byly zjevné například v Toskáncu, kde je prováděl vévoda Leopold II. (1747–1792). Vznikaly zde mimo jiné zemědělské akademie, které lákaly vážnější zájemce o studium zemědělství, jehož význam byl v 18. století znovu objeven a doceňován. Nejslavnější

²²⁴ O této skutečnosti píše Jiří Kubeš v knize KUBEŠ, Jiří: *Náročné dospívání urozených. Z 80 cest cestovatelů z habsburské monarchie mezi lety 1625-1750 jich mířilo do Itálie 72.*

²²⁵ Ancona, Neapol, Livorno, Messina, Syrakusy, Palermo. MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 53, inv. č. 296, *Reisen*, f. 193–195.

akademii tohoto typu byla florentská akademie dei Georgofili.²²⁶ Z pozice osvícence Leopolda Berchtolda oblast Toskánska přitahovala. Projel důležitá toskánská města, kam se také vracel. Nevynechal ani návštěvu slavné Florencie.²²⁷ Mimo jiné ho zde zajímaly místní reformy velkovévody Leopolda II. Pobyt v tomto městě byl pro něj poměrně důležitý, neboť zde v roce 1784 obdržel řád. sv. Štěpána z vůle Leopolda II.²²⁸ Tento řád byl velkovévodou Leopoldem II. reformován na vzdělávací instituci pro toskánskou šlechtu. Byl udělován příslušníkům aristokracie, římským katolíkům nad 18 let. Členové řádu měli svým vzděláním sloužit státu.²²⁹ Kromě nazírání na hemžící se snahy o reformy různého typu byla stále Itálie středem umělecké činnosti, místem památek, sběratelství i zábavy. Mladí šlechtici zde hledali rozptýlení, poznání, vzdělávání, ale také se utvrzovali v pověstech, které o jednotlivých městech kolovaly.²³⁰ V rámci cestování existovala místa, která by neměla být vynechána. Mimo Řím sem patřily například Syrakusy.²³¹ Obě města ukrývala historické poklady v podobě památek. Na druhou stranu Syrakusy na Sicílii již v 18. století představovaly dávno zaniklou slávu, zato se však staly přehlídkou nekontrolovatelné chudoby a bezpečnostních rizik. Sociální status chudoby, otroctví zde byl poměrně velkým problémem. I Berchtolda tato skutečnost zasáhla. Nejvíce si toho však všiml při cestě do Alžírsko a Tunisu. Italský život Berchtold pozoroval ve víru počínajících i zaběhlých habsburských reforem, které vycházely z učení osvícenců i ze studia politiky a ekonomie, což bylo pro něj nejen atraktivní. Navštívil oblasti jako Lombardie, Neapol, Sicílie, Toskánsko, kde se zavádění reforem dělo. Mnohde osvícenská reformní činnost pokročila, jinde naopak přišla pozdě nebo stagnovala. Některé z tamějších reforem udělaly na hraběte silný dojem a po návratu

²²⁶ Srov. PROCACCI, Giuliano: *Dějiny Itálie*. NLN. Praha 1997, s. 179–185.

²²⁷ Cestovní itinerář uvádí informaci, že 4. března odjížděl z Říma do Florencie. Dalšími navštívenými městy Toskánska byla Pisa a Livorno.

²²⁸ Tuto informaci neuvádí cestovní deník, ale Moravičanský František Pluskal Saleský v knize *Leopold Graf von Berchtold, der Menschenfreund*, s. 19.

²²⁹ Řád byl založen roku 1581 Cosimem di Medici a schválen papežem Piem IV. Je řádem církevním. Prvotní náplň řádu spočívala v tom aby: „Řád byl podle statut založen na křesťanské lásce a milosrdenství. Členové řádu se zavazovali Kristu jako prvnímu vojákovu křesťanského vojska v obraně víry, k poslušnosti Písma Svatého, příkazání Svaté apoštolské stolice, k boji za katolickou víru, k dodržování spravedlnosti, ochraně chudých a k záchraně křesťanů z rukou nevěřících.“ GREGOROVICHOVÁ Eva: *Rodinný archiv toskánských Habsburků. Pramen k historii řádu Svatého Štěpána*. In: *Paginae historiae: sborník Národního archivu*. Praha 2006, s. 106.

²³⁰ BLACK, Jeremy: *Italy and the Grand Tour: The British Experience in the Eighteenth Century*. Yale University Press. Yale 2003, s. 533.

²³¹ Syrakusy navštívil v září roku 1782.

z cest se je snažil i on na svém panství zavádět v duchu osvícenských reforem, a to zejména v zemědělství a hospodářství.

Španělsko a Portugalsko

Cestovní itinerář nejdříve potvrzuje jeho pobyt v Lisabonu v roce 1793.²³² Portugalský pobyt mu přinesl osobní věhlas, a to díky dvěma vydaným dílům, která se dotýkala záchrany života a šíření filantropie. V Lisabonu vydal nejdříve spis v českém překladu s názvem Test různých prostředků, kterými se člověk snaží šetřit a zachraňovat životy, kterým je denně vystaven...²³³ Druhé dílo bylo mezi obyvateli významnější a přineslo mu osobní věhlas. Jeho překlad zní: *Esej o rozšíření prospěšnosti s ohledem na lidi a zvířata od hraběte Leopolda Berchtolda*.²³⁴ Spis byl napsán u příležitosti proběhlé koridy a autor se v něm zaměřuje na dopad býčích zápasů na život zvířete i těch, kteří tzv. koridu navštěvovali. V 18. století počal ve Portugalsku a Španělsku začátek moderní koridy. Pro tento druh zábavy, konané často při náboženských svátcích nebo svatbách krále, se začaly stavět první arény vyjma té tradice, kdy jsou býci pronásledováni přímo na ulici. Španělská korida dovoluje býka zabít, kdežto portugalská korida nechává býka při životě a umožňuje mu ošetření. Berchtold se koridy zúčastnil a byl z toho dosti otřesen. Jako filantropovi se mu tato krutost přičila. Terčem kritiky je i chování samotného matadora, který se sice chvíli chová podřízeně, ale nakonec býka zabije. S touto proslulou tradicí jsou spojeny i tragické události, kdy se rozzuřený býk zraní nebo zabije samotného matadora. Berchtold proto v tomto spisu podporuje i šíření první pomoci a motivuje k lepší kvalitě života a k výchově ve filantropii: „Napsal jsem několik

²³² V knížce *Leopold Graf von Berchtold, der Menschenfreund* její autor datuje Berchtoldův odjezd v prosinci roku 1792. MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 53, inv. č. 296, *Reisen*. f. 196.

²³³ Název díla v portugalskéštině zní: *Ensaio de varios meios com que se intenta salvar, e conservar a vida dos homens em diversos perigos, a que diariamente se achão expostos, escrito em alemão e por elle traduzido em linguagem para se distribuir gratuitamente a bem da humanidade*. Vydáno v Lisabonu roku 1792. Spis byl tištěn a šířen na vlastní náklady.

²³⁴ BERCHTOLD, Leopold: *Ensaio sobre a extensão dos limites da beneficentia a respeito assim dos homens como dos mesmos animaes*] *Ensaio sobre a ekhoxtensão dos limites da beneficentia a respeito assim dos homens como dos mesmos animaes pelo conde Leop. Berchtold*. Na Regia Officina Typografica. Lisboa 1793. V roce 1800 vyšel ve Vídni překlad tohoto spisu pod názvem *Versuch die Grenzen der Wohlthätigkeit gegen Menschen und Thiere zu erweitern*. Tento spis prošel jazykovou korekturou u moravského rodáka Johanna Millera.

praktických poznámek o výchově k filantropii a vyjádřil svůj názor na nejcennější předměty charity skrze různé druhy ve vztahu k zachování života a zdraví, výchově a mravnímu zdokonalování, záchraně a šíření i získávání dobré pověsti a zvyšování bohatství našich bližních.²³⁵ V souvislosti s tím, jak uvádí ve svém díle o lidumilovi František Saleský, byla schválena resuscitační metoda doktora Misleye. I tu hrabě přeložil a snažil se ji šířit.²³⁶

Z Portugalska se jeho cesta ubírá do vedlejšího Španělska, procházejícím ve druhé polovině 18. století změnami jako i jiné evropské státy. Berchtold již ve Španělsku jednou byl. Dá se tak usoudit podle dochovaného dopisu z roku 1787 otci Antonínu Prosperovi. V tomto dopise uvádí informace o zdejším obchodě, textilních manufakturách, které za pomoci rostliny mořeny barviřské (*rubia tinctorum sativa*) barvily látky pomocí „oblíbené turecké červeně“, což byl jeden ze zdrojů zdejšího bohatství. Podařilo se mu některé manufaktury navštívit a podat o tom správu v tomto dopise svému otci. Mořenu barviřskou mu popisuje ve zdejší krajině jako rozšířenou rostlinu, ale v domácích krajinách jako méně známou a „výhodou při pěstování kultury Rubie je, že je pro ni výhodné skoro každé klima a půda.“²³⁷

Mořena barviřská byla v Evropě v 18. století již známá. Její vlastnosti využívaly už starověké národy, v době středověku se dostala do Evropy. Byla hojně pěstována Maury ve Španělsku, kde posléze vznikaly manufaktury zaměřené na barvení látek. Využívání vlastností této rostliny bylo méně nákladné než barvení látek za pomoci hmyzu a měkkýšů, což z takto barvených látek dělalo záležitost vyšších tříd společnosti.²³⁸ Berchtold se pak na svém panství snažil Mořenu barviřskou pěstovat, kterou využívala chvíli existující továrna na výrobu sukna a kašmíru.

²³⁵ Citováno z německého překladu: BERCHTOLD, Leopold.: *Versuch die Grenzen der Wohlthätigkeit gegen Menschen und Thiere zu erweitern*. J. Alberti's Witwe. Wien 1800, s. 4.

²³⁶ MORAVIČANSKÝ, František: *Leopold Graf von Berchtold, der Menschenfreund*. Rohrer's Erben, Brünn 1859, s. 29. Jedná se pak o německý překlad ve znění Kurzgefasste Methode alle Arten von Scheinbartodten wieder zu veleben.

²³⁷ MZA Brno, fond G 138, Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 60, inv. č. 311, *Miscelen und Briefe*, f. 18.

²³⁸ GILBERT, Keith: *Dyes*. In: *Encyclopedia of Applied Plant Sciences*. Elsevier. Amsterdam 2017, s. 368–373. Již v roce 1758 napsal Philips Miller knihu s názvem *The Method of cultivating madder*, kde vysvětluje samotnou výrobu barviva z mořeny barviřské. V knize autor prezentuje názor, že obchod s tímto barvivem je úspěšný, avšak za cenu problémů s vlastnictvím půdy a s tím spojených nákladů, bez které by se samotné pěstování neobešlo. Těmto problémům se snažili předejít, alespoň v Anglii, odkud pochází autor této knihy. Upuštěním od desátků by bylo možné lépe rekultivovat půdu, ze které nemají vlastníci prospěch. Samotný užitek z pěstování mořeny by mohli mít i chudí lidé, kteří by se na pěstování podíleli. Tím by podle autora nebyli takovým farním břemene a přivydělali by si na své živobytí.

Z dalších zdejších zdrojů bohatství jednoznačně převládalo pastevectví a s tím spojený chov „merino“ ovcí. O ten se zajímal i Leopold Berchtold a po návratu měl zájem na svém panství tento druh zemědělství zavést, avšak neúspěšně.²³⁹ Chov ovcí v habsburské monarchii započal za vlády Marie Terezie a soustřeďoval se na menších panstvích.²⁴⁰ Na přelomu 18. a 19. století se v habsburské monarchii objevuje stále častěji. Mimo neúspěšné buchlovické panství započal například chov ovcí významněji v roce 1801 i v hradeckém panství knížat Lichnovských, kam se ovce dostaly z pruského dvora. Toto panství však nebylo jediným místem v českých zemích, kde se ovce chovaly.²⁴¹

Mimo dopisy, které cestovatelé psali domů, se leckdy dochovaly i mimořádnosti v podobě vydaných cestopisů. Některé cestopisy si ve svém obsahu propůjčují i rysy jiných žánrů jako například anekdot, literární kritiky, časopiseckých článků. Toto se povedlo i anglickému básníkovi Robertu Southeyovi (1774–1843). V roce 1799 vydal dílo s názvem *Letters Written During a Short Residence in Spain and Portugal*. Obsahem díla je podrobný popis cesty do Španělska a Portugalska, kterou absolvoval mezi lety 1795–1796. Do tohoto obsažného díla několika žánrů převzal i vzpomínky Leopolda Berchtolda z jeho cesty do Španělska a Portugalska. Je to v určitém smyslu poměrně mimořádný pramen, protože sám Berchtold své vzpomínky nepublikoval. Berchtoldovy vzpomínky se v této publikaci vztahují například na kritiku chování lidí vůči zvířatům, kterou zde viděl a považoval za dramatickou. I přesto se tato zkušenost pro Berchtolda stala motivací k sepsání spisu *Esej o prospěšnosti*. Berchtold to komentuje v Southeyově díle slovy: „Mezi mnoha nectnostmi civilizované společnosti není žádná, která by více vyvolávala misantropické pocity než krutost vůči zvířatům. Obecně se tu s nimi zachází

²³⁹ MZA Brno, fond G 138, Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 55, inv. č. 302, *Španělský chov ovcí, obchod s dřevem a další poznámky k zemědělství*.

²⁴⁰ O chovu ovcí se zmiňuje například i Otto ve svém slovníku: OTTO, Jan: *Ottův slovník naučný*. 23. díl. Praha 1902, s. 1002–1003.

²⁴¹ Vzácné „merino ovce“ zde nacházely domov od dob Marie Terezie. Např. KNAPÍKOVÁ, Jaromíra: *Chov ovcí na hospodářských dvorech knížat Lichnovských v Hradci nad Moravicí v I. pol. 19. století*. In: Sborník pedagogické fakulty Univerzity Masarykovy, řada společenských věd. 31, Brno 2017, č. 2, s. 13–14.; CHMELÍK, Otto: *Chov merinových ovcí na thunovském panství Peruc na fotografiích Wilhelma Horna a v péči inspektora Antona Sünder-Mahlera*. In: *Historická fotografie: sborník pro prezentaci historické fotografie*. Národní archiv v Praze. Praha – Brno 2020, 19, s. 17–26.; KOKOJANOVÁ, Michaela – PRUDKÁ, Alena: *Hospodářské zápisky Josefa Prusinovského z Holešova (1776–1803)*. In: *Agrární kultura: o tradičních formách zemědělského hospodaření a života na vesnici*. Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Brno 2007, s. 105–125.

stejně špatně jako v Anglii, ale způsob jejich porážení je méně barbarský. ... Z takových věcí se vaří krev a téměř vyvolají touhu po despotické spravedlnosti...“²⁴²

I na španělskou kulturu, hospodářství, strukturu společnosti dopadal vliv osvícenství. Přesto mohl návštěvník stále pozorovat jednak místní tradiční hierarchii, doprovázenou uzavíráním se do „kast“, ale i postupné zlomení feudálního řádu. K tomu přispěl populační růst, vymizení otroctví, ale též inflační krize vyvolaná vojenskými náklady Karla III. proti Anglii. Španělský obraz společnosti hrdě prezentovala šlechta. Existovala „masa bezvýznamných aristokratů“, tak i schopných jedinců, kteří se vypracovali mezi vládní elitu. V 18. století zdejší šlechta paradoxně zaznamenávala úbytek. Španělští šlechtici, které uspokojoval daný stav společnosti, vášnivě vyznávali osvícenství, podporovali filantropii a hospodářské společenství.²⁴³ K této sílicí kultuře se přidávaly i duchovní osoby, přináležející k tamějším společnostem. Panovala zde i značná nerovnost, kterou odrážela jednotlivá města. V cestovním deníku zmiňuje Berchtold nejdříve cestu do Cádiz, kam dorazil 20. prosince roku 1794.²⁴⁴ O něm se autoři zaměření na dějiny Španělska vyjadřují jako o městě oplývající bohatstvím a symbolem reformního liberalismu. S ohledem na Berchtoldovo smýšlení je pochopitelné, proč si vybral právě cestu do Cádiz.²⁴⁵ Dalšími městy, která lákala cizince k návštěvě, byl Madrid proslulý výrobou luxusního zboží a Barcelona. I sem se Berchtold podíval, avšak bližší informace o jeho pobytu není možné zjistit.

Alžíríe, Tunis, Egypt, Svatá Země

Podle zápisků v cestovním deníku se Berchtold zdržoval v roce 1793 v Lisabonu, odtud zamířil na ostrov Menorcu s hlavním městem Mahon. Z Mahonu se jeho cesta ubírala do Tunisu a poté do nejsevernějšího města Afriky, Bizerty.²⁴⁶ Bizerta byla přístavním městem, které v 16. století dobyli Turci. Z Bizerty pokračoval zpět do Tunisu. V deníku najdeme poznámku, že uskutečnil také cestu do alžírského vnitrozemského města

²⁴² SOUTHEY, Robert: *Letters Written During a Short Residence in Spain and Portugal*. 2 díl. London 1808, s. 130. Southeyovo dílo se dočkalo několika dalších vydání.

²⁴³ Srov. ARTETA, Antonio: *Dějiny Španělska*. NLN. Praha 2007, s. 331–342.

²⁴⁴ MZA Brno, fond G 138, Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 53, inv. č. 296, *Reisen*, f. 196.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 196.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 196.

Constantia. V Alžírii měl tisknout tzv. otrocké noviny, což byli životopisy křesťanů, kteří padli do muslimského zajetí. Výdělek z prodeje novin měl být použit na výkupné.²⁴⁷ Zpět se z Alžírsko po „1200 mílích vrací do Tunisu.“²⁴⁸ Pro cestovatele 18. století byl Orient zcela jiným světem než ten, který důvěrně znali. Zde platila většinou jen zvyková práva a stále zde přetrvával otevřený odpor vůči institucionálním změnám. Platilo zde islámské právo, které se snažilo působit proti konsolidaci třídního systému, jaký znala Evropa.²⁴⁹ I přesto byla tamější vládnoucí dynastie Bejů schopna zajistit relativní stabilitu a politickou kontinuitu, pokud nebyla podkopávána.²⁵⁰ Ačkoliv byly orientální státy ceněny pro své zboží i suroviny, byly stále považovány za barbarské národy, se kterými se Evropa porovnávala. Svě nadřazení Evropa viděla v lepším správním a právním systému, zatímco Turci neměli dobré zákony, a proto byli zrozeni k otroctví. Kromě právního a správního systému byli Turci odsuzováni za ukrutnost. Se sekularizací společnosti se tato ukrutnost vnímala jako nelidská, tedy jako pošlapávání lidských práv, což osvícensky zaměření intelektuálové zavrhovali. Paradoxně však barbaři byli obdivováni za větší sepejetí s přírodou, mravní poctivost a bezúhonnost. O tom svědčí tato poznámka v jeho cestovním deníku: „Když cizinec spí v jednom z arabských táborů, odpočívá v nejdokonalejším bezpečí, protože pokud ztratí nejmenší věc nebo je v jakémkoliv ohledu zraněn, všichni Arabové z tábora jsou za to zodpovědní. Takže cizinec cestuje v mnohem větším bezpečí pod ochranou vlády v této říši než mezi národy Evropy, které jsou více civilizované.“²⁵¹ Takové vyličení mělo jádro v příznivém obraze divocha v osvícenské kultuře.²⁵² Cestovatel, který se sem dostal, většinou spatřil na vlastní oči velkou bídu, špatné životní podmínky a zmiňované otroctví. Pro osvícené intelektuály byly rovněž zajímavé jejich zákony ve vztahu ke křesťanské kultuře. „Turci“, jak byli často v Evropě označováni nejen osmanští Turci, ale i muslimové, měli tradičně důležité místo v evropské sebeidentifikaci. Spolu s dalšími mimoevropskými společnostmi přispívali osmanští Turci k chápání Evropy jako jednoho celku o to

²⁴⁷ Zmiňuje v článku STAGL, Joseph: *Leopold Graf Berchtold: Josephiner und Sozialforscher*. In: Österreichische Zeitschrift für Volkskunde. 99, Wien 1996, s. 158.

²⁴⁸ Tamtéž, f. 197.

²⁴⁹ Ke konsolidaci došlo až v 19. století.

²⁵⁰ ABUND-NASR, Jamil: *The Tunisian state in the eighteenth century*. In: *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*. Année 1982, s. 33–34.

²⁵¹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 53, inv. č. 296, *Reisen*. f. 201.

²⁵² RATAJ, Tomáš: *Obraz Turka v raněnovověké literatuře z českých zemí*. Scriptorium. Praha 2004, s. 275–277.

významněji, že jí byli geograficky nejbližší a jejich moc zasahovala na evropské území. V osvícenské filozofii a z ní vyrůstající literatuře se osmanská říše stala příkladem autokratické moci, jednou z orientálních despocií stojících v protikladu k racionální vládě, o níž usilovali mnozí evropští vladaři.²⁵³ I pro Leopolda Berchtold k nim vzhlížel s určitým obdivem a respektem. V deníku nacházíme několik poznámek vztahující se k této etnicitě:

„Pozorování Turků v Alžírsku: Jestliže by byl křesťan uražen Turkem, tak je lepší požádat o jeho fyzické potrestání, poté si ale křesťan musí dávat pozor na jeho kolegy i rodinu, aby mu nevzali život.“

„Zacházení Maurů v Marokánii: Pokud by Maur padl do rukou křesťana tak musí vytrvat. Křesťan musí Maurovi pohrozit soudem a vést ho k němu. Pak Maur bude skutečně odvážně křesťanovi líbat ramena, aby velmi prosil o odpuštění, aby nedostal výprask a nebyl potrestán vězením.“²⁵⁴

Orientální země byly cílem zejména bohatých, aby bylo možné takovou cestu zaplatit. Anebo to byli učenci, kteří se snažili získat znalosti. K tomu, aby pochopili místní kulturu a získali základní poznatky pro tyto orientální země, se tiskly průvodce.²⁵⁵ Postupně se tyto země stávaly častým cílem zahraničních cest. Zřejmě to způsobilo nejen lákavé „kouzlo Orientu“, ale i rostoucí zapojování západních velmocí do zdejších diplomatických a obchodních aktivit.

Další stopy hraběte bychom našli v Egyptě, a to v Káhiře. Zdá se, že Káhira byla jen přestupním místem. Žádné poznámky se k tomuto město nenaskýtají. V 18. století byl Egypt součástí Osmané říše. Vládlo zde poměrně velké politické napětí. Na sklonku tohoto století sužoval Egypt hladomor i piráti, podobně jako v Berchtoldově následující cílové stanici, kam dorazil po osmnácti denní náročné námořní cestě – do starobylého izraelského přístavního města Jaffa.²⁵⁶ Cesta to byla náročná, k tomu si poznamenává:

²⁵³ MALEČKOVÁ, Jitka: *Z Istanbulu až na konec světa: Osmanské cestopisy z přelomu 19. a 20. století*. Academia. Praha 2019, s. 176–177.

²⁵⁴ MZA Brno, fond G 138, inv. č. 296, karton 53, *Reisen*, f. 201–204.

²⁵⁵ Srov. FORSTER, Christian: *Travellers in the Near East*, Stacey. International, London 2004, s. 35.

²⁵⁶ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 53, inv. č. 296, *Reisen*. f. 197.

20. května na palubě do Tuniska

Bytosti! Nikdy se neděste!²⁵⁷

Prosím v případě mé smrti.

Pane života! Dej mi milost, ať nejsem neobklopen děsivými obrazy. Pod jasnou oblohou se se mohu těšit na jistou smrt s klidnou myslí, bez starostí. Pak řekni svému hříšníkovi, dokonce i v tlamě krokodýla, aby věřil.²⁵⁸

Město Jaffa je spojeno s řadou biblických příběhů, ale i s řeckou mytologií. Bylo strategicky významné, neboť sloužilo jako vstupní brána do krajiny směrem k Jeruzalému.²⁵⁹ Do Svaté země lákaly cestovatele starověké památky, vykopávky a místa spojená se životem Ježíše Krista. Po Napoleonově tažení se zájem o Blízký východ ještě zvýšil.²⁶⁰ Paradoxně díky tomu se stávaly stále oblíbenějšími cestovní destinace jako Řecko nebo Osmanská říše. V Řecku měli cestovatelé příležitost studovat klasickou architekturu a starožitnosti, kdežto v Orientu nahlédli do kolébky civilizace víry. V případě Berchtolda je tento fakt doložitelný, protože v cestovním deníku najdeme několik poznámek z míst spojených s biblickými událostmi a popisem vzhledu tamějších starožitností.

Návštěva Svaté země skrývala v myslích cestovatelů více úhlů pohledů na to, co mají tyto cesty samy o sobě přinést. Několik pohledů zde bylo naznačeno výše. Je třeba vyzdvihnout skutečnost, že cesty odrážely akt rozpínajícího se imperialismu s myšlenkou víry na úspěch vlastní země, když se spojí s kulturním a intelektuálním úspěchem blízkovýchodních zemí.²⁶¹ Nejen zájem o obchod a s ním spojené výhody, ale i tamější poklady byly tím, co oslovovalo. Sílu, kterou ukrývala Svatá země, se autoři odvážili vepsat i do svých deníků. Hrabě Leopold Berchtold ve Svaté zemi, dle jeho zápisků v deníku navštívil snad všechna významná místa spojená se životem Ježíše Krista. Mimo deník se rozšířené poznámky nalézají na papírech, které byly svázány

²⁵⁷ Odkaz na biblickou pasáž Matouš 14, 22–36.

²⁵⁸ MZA Brno, fond G 138, inv. č. 296, karton 53, *Reisen*, f. 200. Poznámka také zřejmě odkazuje na Bibli, konkrétně na pasáž Jób 40.

²⁵⁹ MOJŽÍŠ, Martin: *Putujeme spolu po svätej zemi*. Jaxx, Bratislava 2009, s. 60.

²⁶⁰ Na začátku 19. století se odhaduje kolem 5000 poutníků ročně. Srov. HOJDA, Zdeněk: *Organizované poutě do Palestiny v 19. století*. In: *Východočeský sborník historický*. Východočeské muzeum v Pardubicích. Pardubice 2013, sv. 23, s. 26–27.

²⁶¹ Srov. FORSTER, Charles: *Travellers in the Near East*, Stacey International. London 2004, s. 29.

do knihy s názvem *Miscelen und Briefe*: Leopold Berchtold byl poměrně pečlivý pozorovatel nebo čítatel cestopisů a historie²⁶², když věděl například že:

„Šalomoun, aby ho postavil, zaměstnával tam po dobu souvislých 7 let 63 000 mužů. A podlaha chrámu byla celá ze zlata (3 Reg. 6.30). Zlaté hřeby vážily padesát šekelů, obložil zlatem horní pokoje (2 Paralip 3.9). Tento majestátní chrám trval ve své slávě už 420 let, když byl Chaldejským králem Nabuchodonozrem vypálen a zničen. (Cap. 25)... Toto se stalo kolem roku 3568 od začátku světa. 70 let poté za pomoci krále Kyra byl Zorobábelem židovským šlechticem znovu vybudován, toto dílo trvalo 46 let, ale výsledek byl daleko slabší než první (chrám). Byl pak zničen Římany, imperátorem Titem v roce 72 po Kristu. Julián Apostata, r. 366 po Kristu, jej povolil Židům obnovit, ale při kopání základů vznikl požár a spálil mnoho dělníků a... Židovská pýcha na toto dílo připravila motyky ze stříbra.“²⁶³

Mimo nádheru rozvalin Šalamounova chrámu prošel například „jardin de Getsemani“ (Getsemanskou zahradu): „Zahradu byla na cestě za Jeruzalémem mezi Olivetskou horou, tu se Ježíš v osamělosti modlil.“ I Jeskyně Narození Páně: „Jeskyně Narození Páně, jeskyně čistoty. Chrám na jeskyni Narození Páně na tomto místě hrdě postavila svatá Helena.“²⁶⁴

Kromě obdivu, který popisovaná země předestírala svým historickým bohatstvím i exotickou komoditou, si cestovatelé zaznamenávali „civilizační nedostatky“: například nedostatečnou hygienu, chybějící městskou infrastrukturu, nevzdělanost. Nedostatečná hygiena často souvisela s šířícími se nemocemi. Zejména morem, který se často

²⁶² V Berchtoldově příruční knihovně bychom našli například topografii Afriky, Konstantinopolu, Turecka, Palestiny. Díla jsou ze 17. a 18. století. Nebo historii a zvyky států např. Izraele. Brno, fond G 138, inv. č. 308, karton 58, *Seznamy příruční knihovny (1809)*, f. 11, 12.

²⁶³MZA Brno, fond G 138, inv. č. 296, karton 53, *Reisen*, f. 257–258. Šalamounův chrám: Šalamounův chrám byl postaven během 4. – 11. roku vlády Šalamounovy. Stavba byla dokončena r. 962 př. Kr. Pro zajištění stavebního materiálu uzavřel Šalamoun obchodní smlouvu s tyrským králem (1 Král 5,15). Stavební cedrové dříví se přiváželo z Libanonu. Odborní řemeslníci byli většinou cizinci, Fénicičané. In: <http://cb.cz/praha2/chram.htm> [cit. 17. 5. 2020]. Srov. BARTOŠOVÁ, Jitka: *Zápisky z cest hraběte Leopolda Berchtolda 1780–1797*. Olomouc 2012, s. 94 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

²⁶⁴ MZA Brno, fond G 138, inv. č. 311, karton 60, *Miscellen und Briefe*, s. 5.

v 18. století šířil z Osmanské říše.²⁶⁵ Tyto negativní stránky života se daly nalézt v Osmanské říši nejen po dobu 18. století, ale i století následujícího.²⁶⁶

V červnu roku 1795 se Berchtold po další mořské plavbě octl ve městě Smyrna, kde navštívil špitál sv. Antonína. Zde probíhaly pokusy léčby moru za pomoci „stromového oleje“ (myslí se tím olivový olej), který měl působit jako ochrana proti této nemoci i jako lék. O tomto léku se dozvěděl již v egyptské v Alexandrii od generálního konzula Georga Baldwina, v jehož domě pobýval, což také i s vděčností zmiňuje ve vydaném spisu s názvem *Nachricht von dem im Sanct Antons-Spitale in Smirna mit dem allerbesten Erfolg gebrauchten einfachen Mittel, die Pest zu heilen, und sich vor selbiger zu bewahren*.²⁶⁷ Je tedy pravděpodobné, že cesta do Smyrny byla vedena touhou vidět léčbu moru na vlastní oči. Anglický konzul zažil v tamějších služebních podmínkách mor a jeho zkušenost spočívala nejen ve vědomí, jak hrozná nemoc to je, ale i ve způsobu zmírnění nákazy, a dokonce i léčby. V úvodu spisu autor zmiňuje, že „Neocenitelným lékem na mor je pouhé potírání celého těla nemocného velmi energicky a rychle obyčejným olivovým olejem.“²⁶⁸ Léčba olivovým olejem probíhala ve špitálu sv. Antonína již několik let, jak Berchtold zmiňuje ve spise. O tuto léčbu se ve špitále staral františkánský kněz P. Ludwig von Pavia, jenž na pokyn konzula Baldwina tuto léčbu prováděl. Na začátku tohoto úkolu to byly spíše jen pokusy, ale po čase se dostavily viditelné výsledky: „Již pět let se používá v nemocnici svatého Antonín ave Smyrně vlašný olivový olej a během této doby byla většina z dvou set padesáti pacientů zachráněna tímto jednoduchým lékem.“²⁶⁹ Informaci o tomto objevu sám Berchtold rozšířil. Spis byl nejdříve přeložen do jiných jazyků, oficiálně byl pak vydán ve Vídni roku 1797. Účel šíření tohoto spisu jednoznačně spočíval ve snaze zabránit úmrtím a rovněž šířit věhlas léčivých účinků olivového oleje. Je třeba ještě uvést, že Leopold

²⁶⁵ Morová nákaza byla v 18. století této země poměrně častou součástí života obyvatel. Poslední morová epidemie proběhla na počátku 19. století. Mimo mor se objevil také hladomor a epidemie cholery. KREISER, Klaus: *Dějiny Turecka*. NLN. Praha 2010, s. 148. Tomuto tématu se také věnuje zahraniční studie např. AYALON, Yaron: *Natural Disasters in the Ottoman Empire: Plague, Famine, and Other Misfortunes*. Cambridge University. New York 2015.

²⁶⁶ Dle cestovních zpráv se tamější situace nezlepšila ani v 19. století. In: MALEČKOVÁ, Jitka: *Z Istanbulu až na konec světa: Osmanské cestopisy z přelomu 19. a 20. století*. Academia. Praha 2019, s. 176–177.

²⁶⁷ Spis vyšel v roce 1797 ve Vídni, poté ve městech Frankfurt am Main a Leipzig v roce 1798.

²⁶⁸ BERCHTOLD, Leopold: *Nachricht von dem im Sanct Antons-Spitale in Smirna mit dem allerbesten Erfolg gebrauchten einfachen Mittel, die Pest zu heilen, und sich vor selbiger zu bewahren*. Fr. Ant. Schrämbel. Wien 1797, s. 7–8.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 21.

Berchtold není původcem objevu, jak si s touto myšlenkou zavdávali autoři regionální literatury píšící o dějinách buchlovského panství a osobě hraběte.²⁷⁰ Berchtold vynáší objev účinků olivového oleje nad karanténní instituce, které podle něj byly „vadné“, zatímco olej je „*neocenitelným lékem, za který děkuje nejbenevolentnější prozřetelnosti.*“²⁷¹ O svých poznacích informoval i své přátele, kteří též ve svých dílech citovali jeho „smyrnskou“ iniciativu.²⁷² Smyrnský pobyt znamenal poměrně intenzivní zkušenost s utrpením a stal se motivací pokračovat s filantropickou i vědeckou činností.

Ještě je nutno na závěr východní cesty uvést, že Leopold Berchtold byl velmi zdatný v jazycích. Ovládal jich několik a výjimkou nebyla ani arabština, kterou se též naučil. Arabštinu využil i při překladu osvětových spisů např. zprávu o léčivých účincích olivového oleje proti moru. V učení se arabskému jazyku mu pomáhaly slovníky, které si koupil. V jeho knihovním katalogu z období 1791–1800 nalezneme čtyři knihy s tematikou arabského jazyka.²⁷³

Anglie

Anglie podle výzkumů zahraničních cest raně novověké šlechty nepatřila k těm nejpreferovanějším zemím. Alespoň do poloviny počátku 18. století sem cestovatele netáhly příbuzenské vazby, navíc zde vládly i jiné náboženské a politické poměry. Dalšími důvody byly války a nejistota cesty přes moře.²⁷⁴ Nicméně tento pohled na Anglii se začíná od druhé poloviny 18. století měnit. Dá se říci, že byla jednou z nejvíce prosperujících zemí na světě. Politika byla ovlivněna filozofickými myšlenkami

²⁷⁰ Srov. BINDER, Filip: *Po stopách kultury, přírody i poznání: zahraniční cesty české a rakouské šlechty mezi osvícenstvím a romantismem a jejich důsledky*. NLN. Praha 2020, s. 177.

²⁷¹ Osmani při morové epidemii využívali systém karantén. Podél přístavů měli tzv. karanténní stanice, kde izolovali nakažené osoby, aby dále mor nešířili uvnitř. Dále fungovala i pravidelná kontrola cestujících, kteří by mohli být nakaženi. Spis byl přetlumočen rytířem Coşimo Comidas de Carbognano v Konstantinopoli do turečtiny. Před muslimským vydáním se spis rozšířil například ve Valašsku, Řecku, Uhrách, Sedmíhradsku. BERCHTOLD, Leopold: *Nachricht von dem im Sanct Antons-Spitale in Smirna mit dem allerbesten Erfolg gebrauchten einfachen Mittel, die Pest zu heilen, und sich vor selbiger zu bewahren*. Fr. Ant. Schrämbel. Wien 1797, s. 28–31.

²⁷² Např. SOUTHEY, Robert: *Letters written during a short residence in Spain and Portugal*. London 1800, s. 135.

²⁷³ *Grammatica Linguae Mauro – Arabicae (1800); Arabisches Elementar - und Lese – Buch (1799), Neue arabische anthologie (1791). Arabische sprachlehre (1796)*. In: MZA Brno, fond G 138, inv. č. 308, karton 58, *Seznamy příruční knihovny (1809)*, f. 13.

²⁷⁴ Blíže In: KUBEŠ, Jiří: *Náročné dospívání urozených: kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*. Pelhřimov 2013, s. 100–105.

osvícenství. Mnozí filozofové se snažili rozejít s tím, co považovali za politickou tyranii ve prospěch osobních svobod práv a štěstí. Ze svého teritoria dokázali myšlenkami ovlivnit dění ani v jiných státech jako např. ve Francii.

Tato epocha přinášela Británii výdobytky, které ovlivnily tamní život v blízké budoucnosti. Polovina 18. století je charakterizována zájmem o techniku a její využití. Již v roce 1758 vznikla Společnost věd. Britskou ekonomiku spíše představoval obchod než průmysl. To se začíná měnit, i když obchod a distribuce byly stále nejsilnějšími stimuly industrializace. Nastával čas zlatého věku inženýrství. Rostla zde průmyslová výroba a zanikala rodinná hospodářství. Poměrně rychlá modernizace přinesla také problémy, které nezvládala reflektovat. Britská společnost je pohlcována možnostmi a sama s sebou. Existovaly zde velmi odlišné životní styly: život chudých a bohatých. Společnost plodila individualismus. 18. století bylo k sociálním otázkám citlivější a obhajoba chudých se stává častější. Vlivem industrializace a zániku rodinných hospodářství lidé přicházeli o práci. Stěhovali se také do měst za vidinou lepšího zabezpečení vlivem podpor, které byly do určité míry vypláceny.²⁷⁵ Ovšem i ve městech závisela práce na poptávce.

Na druhou stranu se taková péče o chudé stávala čím dál větší zátěží společnosti. Británie se snažila takto napjatou situaci držet na uzdě tím, že budovala jakousi síť chudinské péče, což oslovovalo mnohé filantropy, kteří se rádi různými modely péče inspirovali. Ale ani tato síť nebyla bez problémů. Filantropie, dříve považovaná za jakousi almužnu, byla záležitostí spíše lokální, ve městech, kde bydlelo obrovské množství lidí, a takto vedená dobročinnost zkrátka nebyla realizovatelná. Jednou reálnou možností, jak se vypořádat s chudobou i jejími souvisejícími problémy, byla snaha řešit základní příčiny, kterými bude muset jít i tamější filantropie. Vznikaly společnosti, shromažďující hmotné nebo finanční dary, které pak rozdělovaly, a díky tomu byly pak schopnější prosazovat i své filantropické zájmy. S tím souvisí i další problém spočívající v nerovnosti. Dary rozdělovali většinou bohatí, což mnohdy způsobovalo nedůvěru. Ze své podstaty je to však správné, protože nerovnost je předpokladem filantropie.²⁷⁶ Samotná dobročinnost však nebyla vázána jen na soukromé osoby, ale angažovala

²⁷⁵ Podle statistik z roku 1801 bydlelo ve městech 30 % obyvatel z celé Británie. KENNETH, Morgan: *Dějiny Británie*. NLN. Praha 2010, s. 375.

²⁷⁶ DAVIES, Rhodri: *The History of civic Philanthropy in the United Kingdom: What can we learn?* In: <https://www.cafonline.org> [cit. 18. 4. 2022].

se v ní silně i církve. Ta se mohla jevit jako opomíjená navzdory jiným iniciativám, protože dobročinnost byla převážně neformální. Církev tradičně naplňovala své poselství a byly tím nejsamozřejmějším výrazem křesťanské identity. Tento výraz jakožto tradiční a neměnný je podpořen i tím, že i přes připouštěný racionální přístup k náboženskému vnímání se skrze něj duchovní podpora nedostávala, protože mnohým chybělo vzdělání, aby takový přístup mohli vůbec chápat.²⁷⁷ Přes zhoršující se životní podmínky a objevující se problémy zdejší společnosti Británie zapůsobila nejenom na cestovatele, kteří sem rádi jezdili a obdivovali technické vymoženosti, ale i na intelektuály, kteří se zúčastňovali veřejného života prostřednictvím společností snažících se oslovit témata i hodnotami, jež by mohly lidstvu pomoci v různých situacích.²⁷⁸ Do takto nastíněné situace přijel v roce 1788 hrabě Leopold Berchtold. Tuto zemi navštívil celkem pětkrát.²⁷⁹ V Británii se seznámil s Královskou lidumilnou společností,²⁸⁰ která se zaměřovala na propagaci resuscitace „zdanlivě mrtvých“ a záchrany tonoucích. V rámci společnosti zpočátku její zakladatelé nabízeli peníze každému, kdo někoho zachrání. V životě Leopold Berchtolda, který se stal jejím členem, hrála důležitou roli. Zejména poté, co se z Británie vrátil do rodné země. V úvodu jeho tištěné práce *An Essay to Direct and Extend the Inquiries of Patriotic Travellers*, kterou mimo jiné vydal právě v Londýně, nabádá čtenáře, aby propagovali filantropické společnosti. Tam, kde žijí. „Autor může rozumně očekávat, že pokyny Humane Society k oživení zdánlivě mrtvých utopením, sdělené jeho přítelem Dr. Hawsem, a plán filantropické společnosti, budou laskavě přijaty čtenářem, protože jediný a skutečný důvod, proč byly vytvořeny, je umožnit cestujícím příležitostně je využít a navrhnout ty chvályhodné instituce v cizích zemích, které by velkou měrou přispěly k blahobytu společnosti.“²⁸¹

²⁷⁷ Srov. KENNETH, Morgan: *Dějiny Británie*. NLN. Praha 2010, s. 343.

²⁷⁸ Jednalo se zejména o filantropické společnosti. Těmto filantropickým společnostem se věnuje např. práce CLARK, Peter: *British Clubs and Societies 1580-1800: the Origins of an Associational World*. Oxford University Press. Oxford 2000.

²⁷⁹ MORAVIČANSKÝ, František: *Leopold Graf von Berchtold, der Menschenfreund*. R. Rohrer's Erben. Brünn 1859, s. 23.

²⁸⁰ Královská lidumilná společnost byla založena v Londýně roku 1774 Wiliamem Hawesem a Thomasem Coganem. Soustředila se okamžitou pomocí těm, kteří se ocitli v nebezpečných situacích vyžadující provedení první pomoci osobám „zdanlivě mrtvým“. Zachránci byli nejprve odměňováni finanční částkou, ale kvůli objektivnějšímu posuzování nakonec začali razit zvláštní medaili. Blíže k udělování medailí viz práce: BARCLAY, Peter: *Heroes of Peace: The Royal Humane Society and the Award of Medals in Britain, 1774-1914*. University of York. Department of History. 2009, s. 67-114.

²⁸¹ BERCHTOLD, Leopold: *Preface*. In: *An Essay to Direct and Extend the Inquiries of Patriotic Travellers*. London 1789 (nečíslovaná strana).

Založení této společnosti vyplynulo ze situace, ve které se Británie nacházela. Přílivem obyvatel z venkova nastávaly problémy s dostatkem práce, vzdělaností, čistotou... Dokonce byla podporována i dětská práce různého druhu. Mnoho příchozích do měst vyděsilo prostředí, ve kterém museli pracovat, a situace, které jim byly cizí. S tím souvisela i zvýšená úmrtnost, proti které se snažila tato společnost bojovat za pomoci resuscitace, jelikož se její členové domnívali, že by proti této náhlé smrti mohla pomoci. Byl to výraz filantropického myšlení, kterému šlo o prospěšnost společnosti a řešení problémů, které narušují „dobrý“ vývoj. Zakládání společností s dobročinným úmyslem se dělo i přesto, že se objevovaly protichůdné sociální teorie, které podporovaly sociální diskriminaci nebo odmítaly chudobu ve smyslu křesťanského myšlení „*chudé máte mezi s sebou vždycky*“ (Marek 14,7). Podle některých myslitelů byla chudoba dána pouze jako jeden z přírodních zákonů.²⁸²

Mimo základní cíl měla Královská lidumilná společnost i vedlejší cíle, které byly zveřejněny v roce 1799.²⁸³ Jak už bylo řečeno výše, mnohé britské filantropické společnosti byly kritizovány za nespravedlivé odměňování. Proto nechala tato společnost razit zvláštní medaili jako výraz pocty a díků. Vznikla právě na osobní návrh a námět Leopolda Berchtolda. Na medaili se nachází výrazné heslo „*Lateat scintilulla forsan*“. Královská lidumilná společnost byla řízena muži, kteří věnovali svůj čas a energii financování z dobrovolných zdrojů, tj. skrze úpisy, dary, odkazy, charitní kázání. Některé takto zaměřené společnosti se stávaly průkopníky nových technických vymožeností, které se mohly k záchraně člověka využít. Na přelomu století již takové společnosti existovaly ve velkých městech mimo Británii v Irsku nebo Severní Americe. Postupně byly tyto společnosti zakládány i mimo městská centra zemí.²⁸⁴

O několik desetiletí později byla v Británii vydána kniha s názvem *Literary Anecdotes of the Eighteenth Century* Johna Nicholse (1745–1826).²⁸⁵ Jednalo se o životopisné memoáry a anekdoty jejich „učených přátel“ na britských ostrovech

²⁸² LOEWENSTEIN, Bedřich: *Jak integrovat chudé?*. In: HLAVAČKA, Milan – CIBULKA, Pavel: *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén*. Praha 2013, s. 18.

²⁸³ MZA Brno, fond G 138, inv. č. 308, karton 58, *Seznamy příruční knihovny (1809)*, f. 13. V katalogu berchtoldské knihovny najdeme překlad stanov Humanitní společnosti od Havese z roku 1794.

²⁸⁴ Např. 1787 Cork, 1788 Dublin, 1793 Limerick, 1808 Lisburn. Podle výzkumu existovalo mezi lety 1784–1805 v atlantickém prostoru již 40 těchto humanitních společností. In: McCABE, Ciarán: *The humane society movement and the transnational exchange of medical knowledge in the late eighteenth and early nineteenth century*. In: *Journal of the Royal College of Physicians of Edinburgh*, 49, 2019, č. 2, s. 158.

²⁸⁵ Vycházelo v letech 1812–1815. Autor poskytuje informace významných osob 18. století a též poskytuje náhled na „pokrok doby“.

za uplynulé století. V této knize, o které autor tvrdí, že se nejedná o „běžnou historii, ani biografický román a ani fantazijní dílo, ale je to důl literárních pokladů, odkud mohou historici ochotně čerpat“,²⁸⁶ najdeme zmínku o Královské lidumilné společnosti a samotném Berchtoldovi. V době vydání knihy hrabě Leopold již nežije. Kniha poskytuje krátkou reflexi, poctu, která se takto hraběti dostala. Leopold Berchtold je v tomto literárním díle zmiňován hned po Johnu Howardovi a po Wiliamu Hawesovi, který byl jedním ze zakladatelů Královské lidumilné společnosti. Popsané informace dokládají, že v Británii nebyl jenom cizincem, nýbrž známým mužem projevujícím úsilí: „Hrabě Berchtold, stylizovaný humánním Howardem z Rakouska, byl zakladatelem Moravské humánní společnosti a zřizovatelem záchranné péče v Praze a Brně. V době před svou smrtí přestavěl svůj elegantní zámek na Moravě na nemocnici pro nemocné a raněné Rakušany; při návštěvě lazaretu jej pak chytila zhoubná morová horečka a jako Brit Howard se stal obětí své nezaujaté lidskosti!“²⁸⁷

Pro Berchtolda bylo členství v této společnosti poměrně velkou motivací a inspirací. Po návratu do rodné země se postupně v souladu s myšlením filantropické společnosti uskutečnilo založení několika záchranných stanic, a to v Praze, Brně a Vídni.²⁸⁸ Hrabě Británii několikrát znovu navštívil. Mimo jiné zůstal aktivním dopisujícím členem společnosti. 18. století přineslo Anglii také mnohé literární a umělecké úspěchy. Vydávaly se nejenom romány, ale také vlivná ekonomická, historická a vědecká díla. Do této společnosti se se svou literární činností zařadil i Leopold Berchtold. Roční pobyt mezi lety 1788–1790 byl pro něj nabitý prací. Připravoval vydání úspěšného díla *An Essay to Direct and Extend the Inquiries of Patriotic Travellers*, které vyšlo v roce 1789. Jednalo se o jakousi cestovatelskou metodologii zahrnující část teoretickou i praktickou. Tato práce ztělesňovala jeho celoživotní plavbu. Navrhl ji tak, aby z cesty měl užitek nejen cestovatel, ale i širší okolí, kam zahrnoval státní celek a svět. V díle proto najdeme mnoho otázek, o kterých mluví, že „Cestovatelé nesmí očekávat, že získají informace, ale usilovným hledáním, a aby

²⁸⁶ NICHOLS, John: *Literary Anecdotes of the Eighteenth Century*. sv. 9. (London) 1815, s. 4.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 213.

²⁸⁸ Obdobná společnost byla založena též v Praze pod názvem „Böhmische-Privat-Humanitätsgesellschaft für verunglückte und todtscheinende Menschen.“ Český název zněl „Česká soukromá lidmilná společnost pro neštěstím postižené a zdánlivě mrtvé lidi.“ Předsedou byl kníže Anton Isidor Lobkowitz. V roce 1803 byla společnost založena i ve Vídni. In: MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 58, inv. č. 308, *Organisation der Mährischen Humanitätsgesellschaft*.

z toho profitovali, by to však mělo být systematické. Měli by pochybovat, dokazovat, ale především vážně utvrzovat jak povahu, tak schopnosti a pečlivě sledovat sklony těch, od kterých očekávají, že je získají.²⁸⁹

Dále se dílo zaměřuje na šíření vynálezů a prospěšných teorií. Mimo jiné upozorňuje na rozdílné podmínky pro vzdělávání. Jedna z pozoruhodných částí práce je její bibliografie, která má cestovatelům pomoci se orientovat v dané zemi. Smyslem vydané publikace bylo stát se jakýmsi universálním průvodcem pro ty, kteří dokončili formální vzdělávání a vydávají se poznat svět. Z práce lze vyčíst i ohromující pohled hraběte na univerzální vzdělávání, v němž se blíží k pojetí Komenského, Kanta, Cousina... A přesto nebyl v tomto ohledu tak známý, jako jmenovaní muži.²⁹⁰

Je obecně známo, že cestování utvářelo přátelství. Ve věku osvícenství, mělo přátelství poměrně velkou hodnotu. Velká francouzská revoluce svým ideálem bratrství v jistém smyslu chtěla rozvíjet jakousi solidaritu napříč kulturními rozdíly. V určitém smyslu tato charakteristika však i nadále odolávala veřejné kontrole, takže přátelství odolávalo určité kodifikaci. Tvořilo se osobně i napříč hranicemi skrze korespondenci. Pro samotného Leopolda Berchtolda mělo přátelství velký význam, protože jeho prostřednictvím se mu také dostávalo pomoci s vydáváním jeho prací. V Británii nabyl poměrně významný kontakt s Arturem Youngem (1741–1820). Young Berchtoldovi napomohl s vydáním spisu *Patriotic Travellers*. Artur Young byl zdatným cestovatelem, průkopníkem sledování ekonomických podmínek na venkově a sběratelem statistických dat týkajících se zemědělství. Historici však jeho statistiku podrobují kritice. Byl přesvědčeným zastáncem vlastnických práv v zemědělství jako prostředku proti chudobě. Politicky byl liberálním reformátorem, což Berchtoldovi v určité fázi smýšlení o životních hodnotách imponovalo. Young sepsal k cestám po Francii zajímavý cestopis,²⁹¹ který se stal klasikou a je podle britských historiků zásadním zdrojem pro pochopení francouzského venkova před revolucí. Mimo jiné psal také komentáře o anglickém venkovu, které taktéž slouží jako zdroj poznání. Naznačené knihy byly výsledky jeho

²⁸⁹ BERCHTOLD, Leopold: *Preface*. In: *An Essay to Direct and Extend the Inquiries of Patriotic Travellers*. London 1789, s. 7.

²⁹⁰ Tuto poznámku rozebírá článek: FRASER, Stewart: *Count Leopold Berchtold: Eighteenth Century Educational Travel Counselor*. In: *Peabody Journal of Education*, 40, 1962, č. 1, s. 6.

²⁹¹ Francouzský cestopis byl několikrát vydán. Např. YOUNG, Arthur: *Travels in France by Arthur Young During the Years 1787, 1788, 1789: With an Introduction, Biographical Sketch, and Notes*. J. Rackham, London 1792.

pozorování. Berchtold Younga navštívil na jeho statku v Bradfieldu, kam se Young vrátil z předrevoluční Francie.²⁹² Je pravděpodobné, že zde řešili Berchtoldovu práci, na které se Young editorsky podílel. Vydání *Patriotic Travellers* proto obsahuje zvláštní poděkování siru Arturovi Youngovi: „Všechna schválená díla, která byla přeložena do většiny jazyků Evropy, spolu s výhodami a pomocí, které byly poskytnuty této publikaci v několika důležitých bodech, mě nutí ukázat vám, jakou vysokou hodnotu mám z vašeho úsilí tím, že Vám věnuji následující listy, určené pro službu mladému cestovateli.“²⁹³ Naproti tomu vyšla v roce 1898 o Arturu Youngovi autobiografie, v níž autor shromáždil také vybranou korespondenci s mnoha osobnostmi tehdejší Evropy, zejména Británie.²⁹⁴ Zmiňuje se i o hraběti Leopoldovi Berchtoldovi. Je to poměrně cenný pramen poznání, protože vzájemná korespondence se mezi Youngem a Berchtoldem v archivu nedochovala. Young o Berchtoldovi prohlásil, že u něj „Denně chodil ven a celý den se věnoval psaní a čtení. Taková střídmost byla sotva známá. Nepil víno ani pivo a jedl brambory nebo vejce. ... Strávil se mnou nějaký čas v Suffolku sbíráním zemědělských informací a měl v úmyslu je aplikovat mezi farmáři a rolníky otcovského panství.“²⁹⁵ Rovněž se Young ve své vydané autobiografii zmínil, že se tu Berchtold také učil arabsky, aby se pak mohl vydat na zamýšlenou cestu do Maroka, poté Egypta, Arábie i velkou část Turecké říše.²⁹⁶

Vedle zemědělství se Berchtold zajímal i o technické poznatky. Jako filantropovi by mu takové poznatky pro blaho lidstva a utišení bídy a nebezpečí neměly uniknout. Berchtold si nejenom všímal dobrých věcí, ale i těch ne příliš dobrých na to, aby zlepšily člověku život. Toto poznání vtisknul do dalšího spisu ještě vydaném v Londýně roku 1798: *Beschreibung einiger, in England erfundenen Maschinen, um verschiedene Arbeiten*.²⁹⁷ Jedná se však o německý překlad. Knížka zřejmě navazuje na vydání *Patriotic travellers*. Autor se snaží nabádat cestovatele, aby se na svých cestách zajímali i o pracovní podmínky v manufakturách, továrnách a také o stroje, které k tomu byly

²⁹² Young se o tom zmiňuje ve své autobiografii *The autobiography of Artur Young*, Smith, Elder & co. London 1898 s. 167.

²⁹³ BERCHTOLD, Leopold: *Preface*. In: *An Essay to Direct and Extend the Inquiries of Patriotic Travellers*. London 1789, A–A2.

²⁹⁴ YOUNG, Arthur: *The autobiography of Artur Young*. Smith, Elder & co., London 1898.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 169–170.

²⁹⁶ MZA Brno, fond G 138, inv. č. 321, karton 61, *Pisemné a tišené ohlasy*., In: *The autobiography of Artur Young*, Smith, Elder & co., London 1898, f. 4.

²⁹⁷ BERCHTOLD, Leopold: *Beschreibung einiger, in England erfundenen Maschinen, um verschiedene Arbeiten*. Gillet. London 1798.

využívány. Toto pojednání mohlo nabádat ke „špionáži“, především však v myšlení Berchtolda mělo sloužit k prohloubení poznání, že by se veškeré nástroje i stroje měly užívat dobře, aby tak sloužily ke zmírnění únavy chudých lidí, protože podle něj „každoročně přibývá lidí vynervovaných a ztracených úsilím a prací“.²⁹⁸ Británie se pro něj stala zemí příležitostí. Našel zde nové kontakty, které se snažil rozvíjet, inspiraci a místo, kde byly vydávány i proslaveny některé jeho knihy, což nebylo málo. Země mu též umožnila shromažďovat odbornou literaturu, kterou si rozšiřoval znalosti a využil ve své vědecké práci.²⁹⁹

Francie

Po anglickém pobytu se odebral do Francie. V této době, ač Francie byla stále velmi významným cílem kavalírských cest, sídlem akademií, místem, kam se jezdilo zažít atmosféru mnoha salonů, myšlenek ubírajících se k tématům svobody, moderní politiky i společenského uspořádání, nabíralo zdejší politické ovzduší stále vážnější podoby, nešlo si toho nevšímat. Francie se začíná v tomto století měnit a ty nejradikálnější změny ji čekají na samém konci století. Byla stále fascinující monarchií, kam v 18. století pronikaly anglické myšlenkové proudy, kterými se sama postupně inspirovala. Šířící se vysoké ideje podkopávající starý řád, finanční krize i obdivný pohled na americkou revoluci urychlují cestu k revoluci.³⁰⁰

Berchtold se do Francie dostává nejspíše roku 1791, protože v tomto roce zde šíří spis *Kurzgefasste Methode, alle Arten von Scheintodten wieder zu beleben und der allergrausamsten Mordthat, Lebendige in das Grab legen, vorzubeugen, bekannt gemacht von einem deutschen Reisenden*.³⁰¹ Spis zahrnuje různé možnosti záchrany života při náhlých nehodách. Nabízí také rady ohledně rozeznání znaků „zdánlivé smrti“, jak provést první pomoc, které nemoci mohou zdánlivou smrt přitahovat, nebo prostředky

²⁹⁸ KROKER, Werner: *Schriften zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Duncker & Humblot. Berlin 1971, s. 64.

²⁹⁹ KRÄMER, David: *Berchtoldské sbírky na hradě Buchtově a na zámku v Buchlovicích*. Brno 2009, s. 24–25 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

³⁰⁰ FERRO, Marc: *Dějiny Francie*. NLN. Praha 2006, s. 144–157.

³⁰¹ Vyšlo jako dílo „neznámého cestovatele“. Není uveden autor ani místo. Zde citujeme i s jeho jménem. BERCHTOLD, Leopold: *Kurzgefasste Methode, alle Arten von Scheintodten wieder zu beleben und der allergrausamsten Mordthat, Lebendige in das Grab legen, vorzubeugen, bekannt gemacht von einem deutschen Reisenden*, 1791.

lékařské a chirurgické, které by napomohly znovu tělo oživit... Někteří badatelé, věnující se rodové historii Berchtoldů, se domnívají, že vydání tohoto spisu bylo ovlivněno setkáním se zdánlivou smrtí v jeho rodině, a to u bratra Mořice, který zemřel za blíže neurčené epidemie a byl pochován za živa. Příběh zdánlivě mrtvého bratra je spíše jenom vytvořenou ústní lidovou historkou. Starší literatura se o tomto příběhu nezmiňuje.³⁰² Vydání tohoto spisu je nejspíše motivováno Berchtoldovým členstvím v londýnské Královské lidumilné společnosti, která se zabývala první pomocí a výskytem epidemií, které byly součástí života obyvatel evropského kontinentu 18. století.³⁰³ Problém oživování „zdánlivě mrtvých“ se podle některých historiků stává fenoménem. Souvisí to především s vědou, která v 18. století zaznamenala nebývalý pokrok. V medicíně, kam téma předčasné smrti patří, zaznamenala velký zájem o osobu umírající i předčasné úmrtí. Souviselo to především s duchovní proměnou prožívání smrti a profesionalizací medicíny. Zejména doba osvícenství přenesla smrt ze sakrální sféry do oblasti rozumu a z kategorií víry do statické pravděpodobnosti.³⁰⁴ „Zdánlivá smrt“ už i ve své době podléhala vlivu státního aparátu, který se zabýval i zacházením se zemřelými. V této knize, o níž Berchtold tvrdí, že je „výtahem nejslavnějších děl o zdánlivé smrti“, jde o úvahy k záchraně života.³⁰⁵ Smyslem publikace bylo šířit naléhavé výzvy, jak zachovat život i těch nejchudších členů státu. Publikace věnující se „zdánlivé smrti“ již v Evropě vycházely, jak Berchtold zdůrazňuje zmínkou o Faracoisy Thiérym, kterému v roce 1787 vyšla kniha, pojednávající o zásadách jak „vytrhnout oběť ze smrti“.³⁰⁶ S tímto fenoménem souvisí i otázka záchrany, respektive první pomoci a osvěty. Do té se Berchtold pustil až ve své vlasti, kde začal podporovat aktivity lékaře Adalberta Vincenze Zardy (1755–1811), prvního propagátora osvěty a informovanosti o poskytování první pomoci v Čechách. Vincenz Zarda nejenom přednášel na lékařské fakultě o první pomoci, ale rovněž se činil. Po vzoru anglické Královské lidumilné společnosti založil roku 1792 v Praze záchrannou společnost

³⁰² Blíže k tomu např. BINDER, Filip: *Po stopách kultury, přírody i poznání: zahraniční cesty české a rakouské šlechty mezi osvícenstvím a romantismem a jejich důsledky*. NLN. Praha 2020, s. 170–171.

³⁰³ Např. TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná mefitis*. Argo. 2012, s. 163–165.

³⁰⁴ O tomto fenoménu z interdisciplinárního pohledu mezi medicinou, historiografií, literárními dějinami píše GRUBHOFFER, Václav: *Zdánlivá smrt jako kulturotvorný fenomén*. In: *Historie – Otázky – Problémy*, 11, 2019, č. 1, s. 178–179.

³⁰⁵ BERCHTOLD, Leopold: *Kurzgefaßte Methode alle Arten von Scheinbartodten wieder zu beleben, und der allergrauensamsten Mordthat, Lebendige in das Grab zu legen, vorzubeugen*, 1798. s. 1–2.

³⁰⁶ Francouzský název zní *La vie de l'homme respectée & défendue dans ses derniers momens*.

s názvem Böhmische Privat-Humanitätsgesellschaft für verunglückte und todtscheinende Menschen.³⁰⁷ Po založení této společnosti došlo v roce 1798 k založení záchraného domu inspirovaného v zahraničí. Záchranný dům byl vystavěn na pravém břehu Vltavy pod klášterem křižovníků.³⁰⁸ Tento dům nechal Zarda zřídit na své náklady. Byla to stanice, která sloužila pro utonulé a zdánlivě utonulé. Později tato odnož pražské společnosti zřídila podnik „Lázeň svobodná“, který byl na Vltavě provozován, a lidé se sem chodili učit plavat.³⁰⁹ O bližším chodu této společnosti, pod kterou spadal „záchranný dům“ se dozvídáme ze čtyř výročních zpráv. V této činnosti našel Zarda velkého příznivce v osobě hraběte Leopolda Berchtolda, který mu dokonce uhradil náklady na stavbu a vybavení záchraného institutu ve výši 2300 zlatých. Berchtold ve financování i nadále pokračoval v letech 1806-1807.³¹⁰ Pro Zardu se podle všeho stal Berchtoldův spis *Kurzgefasste Methode* vzorem pro napsání své práce s názvem *Patriotischer Wunsch für die Wiederbelebung der todtscheinenden Menschen, damit Niemand lebendig begraben werde*.³¹¹ Kniha vznikla proto, aby motivovala lidi a zbavovala je zažitých pověr vážících se k církevním svátkům, protože důležitější byla záchrana života.³¹² Humanitní společnost v Čechách byla ve své době užitečná. Dokazují to nejen existující výčty zachráněných osob, ale také zájmy urozených finančně ji podpořit.³¹³ Více skeptický pohled má Ludmila Hlaváčková, která v článku o Zardových aktivitách připomíná, že šlo o záchranu nevelkého počtu lidí.³¹⁴

Francie byla pro Berchtolda místem setkání s dalšími vlivnými osobami. Například s hrabětem de Volneyem (1757–1820).³¹⁵ V rámci krátkého pobytu ve Francii

³⁰⁷ Zarda byl členem Royal Humanity Society a dostalo se mu také patřičné výhody členství, které spočívalo kromě podpory i množství publikací k problematice záchran života.

³⁰⁸ Tématice tohoto záchraného domu se věnovala Ludmila Hlaváčková ve své studii: HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: *Vltava a záchrana zdánlivě mrtvých*. In: Město a voda. Praha 2005, s. 433–437.

³⁰⁹ BERCHTOLD, Leopold: *Zweite Nachricht an das Publikum der böhmischen prager humanitätsgesellschaft über ihre im Jahre 1799 und 1800 gemachten Fortschritte*. Prag 1801, s. 2–12.

³¹⁰ GRUBHOFER, Václav: *Zdánlivá smrt: noční mûra osvicenské Evropy*. Argo. 2018, s. 233–235.

³¹¹ Dílo vyšlo v roce 1797. Přejímá Berchtoldovo schéma, ale uvádí více lékařských autorit s odkazy. Blíže TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná mefitis*. Argo. 2012, s. 174.

³¹² Tamtéž, s. 175.

³¹³ KAMPELÍK, František: *Hrabě Leopold Berchtold, Howard západních Slovanů*. Časopis českého muzea. sv. 11. Praha 1837, s. 442–451.

³¹⁴ HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: *Vltava a záchrana zdánlivě mrtvých*. In: Město a voda. Praha 2005, s. 435.

³¹⁵ Jejich setkání bylo podníceno pravděpodobně skrze Younga. Volney měl zkušenosti s delším pobytem v islámských zemích a to v Egyptě, Sýrii, Libanonu, Izraeli. Poté se vrátil v roce 1785 zpět do Francie, kde v tu dobu proběhlo ono setkání. Volney ve Francii pracoval na díle *Voyage en Egypte et en Syrie* (1787) a *Considérations sur la guerre des Turcs a de Russie* (1788). Berchtold Volneye inspiroval k vlastní metodě při sestavování poznámek a otázek pro cestovatele.

těsně před revolucí dokázal hrabě Leopold svůj spis *Kurzgefasste Methode* představit Národnímu shromáždění ve francouzském jazyce.³¹⁶ V úvodu tohoto díla se snažil se přesvědčit prezidenta Národního shromáždění o důležitosti celé otázky, neboť Berchtold věřil, že systematickou prevencí může být sníženo nebezpečí, které na člověka dennodenně číhá. Důležité spisy, které měly sloužit jako osvěta, rozdával zdarma. Spis *Kurzgefasste Methode* byl vtištěn bezplatně v nákladu 9000 kusů.³¹⁷

Německo

I v Německu se vytvořily společnosti, které měly blízko myšlenkám osvícenství a filantropii. Takovým společnostem často šlo o posílení občanských práv a obecného dobra. Myšlenka této hodnotě rovnosti dala vzniknout ještě před francouzskou revolucí roku 1765 hamburské patriotické společnosti. Byla velmi výraznou společností, která se snažila v duchu osvícenských myšlenek pracovat na dobru společnosti. Je přinejmenším zajímavé, že na zrodu společnosti se podílely různé společenské vrstvy obyvatel, což bylo v tehdy ještě přísně organizované společnosti velmi neobvyklé. Tímto způsobem její zakladatelé vyjadřovali myšlenku po sjednocení, rovnosti, což přitahovalo i samotného Leopolda Berchtolda. Hrabě Leopold hledal ve světě prostředky, které by mohly napomoci k šíření jeho spisů, mající se stát prostředkem osvěty a cesty k obecnému dobru. Berchtold též v tomto smyslu společnost oslovil a zůstal s ní v korespondenčním spojení.³¹⁸ Společnost mu poskytla laskavé prostředí pro šíření osvětových spisů, jelikož se o ní správně domníval, že účely této společnosti souvisí s filantropickým úsilím. V Hamburku sílil vlastenecký reformismus, projevující se v sociální oblasti, na kterou na začátku 19. století dopadala industrializace, která uváděla celé vrstvy obyvatelstva do bídy a nedostatku. Otevřela se propast mezi

³¹⁶ BERCHTOLD, Leopold: *Projet pour prévenir les dangers très-fréquens des inhumations précipitées; présenté a l'Assemblée Nationale*. Paris 1791.

³¹⁷ Tuto informaci píše MORAVIČANSKÝ, František: *Leopold Graf von Berchtold, der Menschfreund*. R. Rohrer's Erben. Brünn 1859, s. 23.

³¹⁸ Die Hamburger Patriotische Gesellschaft založena v Hamburku roku 1765. Hamburk byl v 18. století jedno z největších měst Evropy a stalo se i centrem reformismu v sociální oblasti.

hospodářským vzestupem na jedné straně a špatnými sociálními poměry. Proto i zde se hledaly způsoby, jak co nejučinněji pomáhat a vypořádat se s takovými poměry.³¹⁹

Berchtold si přál, aby jeho práci hamburská společnost šířila po německých severských městech a dále na sever Evropy.³²⁰ Jeho aktivní činnost mu vynesla zprávu i v hamburských novinách *Hamburgische Adreß-Comptoir Nachrichten* z 6. srpna roku 1804, kde byl otištěn i jeho dopis s prosbou o šíření spisu *Anleitung vielerlei Lebensgefahren, welchen die Menschen zu Lande und zu Wasser ausgesetzt sind etc.*³²¹ Tuto společnost podělil i několika svými dalšími dobročinnými spisy a nabádá ji k dalšímu šíření. Jako důvod uvádí: „Považuji to za jednu ze svých nejposvátnějších povinností; přispět co nejvíce k záchraně životů a zároveň jsem přesvědčen, že vy, pánové, budete jistě připraveni poskytnout nejlepší možnou podporu malým snahám v této oblasti...“³²²

I v Německu se hrabě Leopold snažil pracovat na důležitých spisech. Přeložil z angličtiny velmi důležitý spis o vynálezu plovoucího záchranného světla, který se připisuje Williamu Shipleymu. Druhým vynálezem, o který se zajímal, bylo nouzové veslo, jehož konstruktérem byl Edmund Pakenham. Oba přeložené spisy vyšly v roce 1789 v Hamburku, který se stává jedním z největších měst Evropy a místem dynamického rozvoje průmyslu a obchodu. V ruce s tím jsou spojené problémy týkající se bídy, žebráctví, veřejného zdraví, pracovní regulace, sociální kontroly. I zde vznikají dobročinné společnosti, které chtěly řešit zmíněné sociální otázky.³²³

Na svých cestách se také hrabě Berchtold zajímal o nové přístroje a bezpečnost práce dělníků. Na své vznesené otázky v intelektuálních kruzích čekal ty „nejlepší odpovědi“ k uvedeným tématům, aby následně mohly být otištěny a distribuovány zdarma. Takovou spolupráci mu poskytl německý matematik a fyzik i Johann Heinrich Moritz von Poope (1776–1854), když v soutěži v roce 1801 odpovídal na Berchtoldovu otázku: „Jaké stroje a vynálezy na záchranu lidského života jsou před různými nebezpečími známy a které si zaslouží přednost před ostatními?“ Poppe: „Měl jsem to

³¹⁹ Srov. MÜLLER, Helmut: *Dějiny Německa*. NLN. Praha 1995, s. 167.

³²⁰ In: BERCHTOLD, Leopold: *Verhandlungen und Schriften der Hamburgischen Gesellschaft zur Beförderung der Künste und Nützlichen Gewerbe, Patriotische Gesellschaft von 1765*. 7, 1800, s. 465.

³²¹ POPPE, Johann Heinrich: *Allgemeines Rettungsbuch oder Anleitung vielerlei Lebensgefahren... zu Lande und zu Wasser ... vorzubeugen*. Hannover 1805.

³²² In: BERCHTOLD, Leopold: *Verhandlung*. Hamburgische Adreß-Comptoir Nachrichten. 1804, s. 465.

³²³ Blíže k tématu LINDEMANN, Mary: *Patriots and Paupers: Hamburg, 1712–1830*. Oxford University Press. London 1990.

šťestí, že jsem získal cenu a poté jej moravský šlechtic obohatil o mnoho vynikajících poznámek vytištěných jeho nákladem ve Vídni, v Hofbuchdruder Schmidt.“³²⁴ Dynamický rozvoj v průmyslovém odvětví a s ním spojené otázky zdraví dělníků vynesly na světlo v 19. století novou roli tzv. „průmyslového lékaře“. Ten se měl se starat o prevenci a podávat informace o zdravotních příčinách a účincích, nemocech z povolání, tak aby se zaměstnavatel vyhnul vyplácení kompenzací za vyjmenované body.³²⁵ V souvislosti s tím se objevil pojem „nemoci z povolání“, které byly příčinou nevhodných pracovních podmínek. V roce 1807 byla vytištěna obsáhlá tabulka s názvem *Tabelle zur Warnung vor Gesunheitsgefahren verschiedener Handwerker*, kterou Berchtold zdarma šířil. Obsah této tabulky poskytuje osvětlu v oblasti pracovních podmínek, zejména ochrany před pracovními úrazy a nemocemi, jež provázely mnoho řemeslných a dělnických profesí v dané době.³²⁶ Jaký dobový ohlas tato tabulka měla, není ověřitelné. Obdobný osvětový materiál tiskne později v rakouské monarchii i Leopold Fleckles (1802–1872), který znal dílo Leopold Berchtolda a také z něj vycházel. V roce 1833 nechal Fleckles postupně v rakouských novinách tisknout třináctidílný seriál s názvem *Der Arzt für Künstler und Hadwerker*. V seriálu obrací autor svoji pozornost k problematice nemocí, jejíž příčinou jsou nevhodné pracovní podmínky dělníků a řemeslníků. Ve své práci vychází ze světové literatury a z praxe v karlovarské nemocnici pro chudé, kde byli ošetřováni lidé nejrůznějších profesí.³²⁷

V roce 1797 dlouhé Berchtoldovo cestování končí. Po sedmnácti dlouhotrvajících letech se natrvalo vrací domů. Z cest se sice hrabě několikrát vrátil zpět, ale poté znovu v cestování pokračoval.³²⁸ Nyní se natrvalo usadil na buchlovském panství, které v roce 1800 přebírá jako dědictví po Eleonoře Petřvaldské. Zde začne postupně zúročovat své zahraniční zkušenosti i přesvědčení a sklízí jejich plody.

³²⁴ Knihu věnoval Leopoldovi Berchtoldovi, který jeho spis obohatil o mnoho poznámek a nechal jej na své náklady vytisknout a šířit. V knížce autor popisuje způsoby, jak předejít mnoha ohrožením života a jeho záchrany, též za pomoci užitečných nástrojů, které byly vymyšleny. In: POPPE, Johann Heinrich: *Allgemeines Rettungsbuch oder Anleitung vielerlei Lebensgefahren ... zu Lande und zu Wasser ... vorzubeugen*. Verlag der helwingschen Handbuch, Hannover 1805, s. 6.

³²⁵ Zabývá se tím např. článek NOSKO, Julius: *The role of the industrial doctor in Germany*. In: *Occup Med*, 44, 1993, s. 5.

³²⁶ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 51, inv. č. 289, *Písemnosti a tisky k filantropické činnosti*, f. 81.

³²⁷ KHEL, Robert: *Leopold Fleckles a nemoci z povolání*. In: *Praktický lékař*, 44, 1964, č. 9, s. 616.

³²⁸ Cestovní itinerář není úplný. Je třeba proto sledovat i jiné dokumenty např. korespondenci. Informaci o cestách najdeme např. MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 53, inv. č. 296, *Reisen*. f. 193–198.

Výsledky jeho cest spočívaly jak v literární, tak i praktické rovině, což odpovídalo trendu éry pozdního osvícenství. V rovině reflexe představují Berchtoldovy cesty nejen poznání, ale také ve své šíři a záběru předkládají i nepsané stanovisko vyplývající z jeho korespondence a dochovaných tisků, že je nemožné odolat pokušení porovnávat situaci rozdílů, ve kterých se nacházely různé národy. V souladu s tím jeho celistvý zájem spočíval ve zlepšení drsných politických, sociálních a ekonomických podmínek, které našel v mnoha navštívených zemích.³²⁹ Berchtoldovy cesty také poodkrývají větší obzory bohatých kontaktů a kolujících informací, které byly ve zrychlujícím se vývoji Evropy 18. století možné.

Filantropické přesvědčení v praxi

Nastíněný závěr kapitoly o cestovatelských aktivitách Leopolda Berchtolda v duchu filantropie nás uvádí do vědomí, že jeho cestovatelskou činnost a přesvědčení zúročil především v následujících činnostech:

- založení nemocnice, což byl vrchol jeho filantropické činnosti,
- snaha o zlepšování hospodářských podmínek panství (založení továrny na zpracování sukna, chov ovcí, rozšiřování zemědělských ploch k pěstování plodin, zakládání sadů a ovocných školek, zakládání škol),
- osvětová a vzdělávací činnost, která spočívala v literární činnosti, která navazovala také na osvětu, poskytování vzdělávání (zakládání škol), činnosti ve spolcích se zaměřením na prevenci a záchranu v nebezpečích, kterým člověk čelil.

Podle Berchtolda se dá rozsah dobročinnosti dělit na tyto skupiny:

Dobročinnost ve velkém

- a) vůči zemím mého zemského knížectví
- b) vůči cizím zemím

Dobročinnost v malém

³²⁹ Srov. FRASER, Stewart: *Count Leopold Berchtold: Eighteenth Century Educational Travel Counselor*. In: *Peabody Journal of Education*, 40, 1962, č. 1, s. 4.

- a) vůči mým poddaným
- b) vůči krvemilovným nepřátelům
- c) vůči srdečným přátelům
- d) vůči poddaným
- e) vůči známým rodinným osobám
- f) vůči neznámým
- g) vůči nepřátelům³³⁰

Vzhledem k rozsahu Berchtoldově filantropické činnosti se dá říci, že mnoha uvedených bodů se jeho čínorodý duch dotknul a možná ještě nevíme, co dalšího podniknul, aby pomohl nejen potřebným. Jeho nejrozsáhlejší filantropický projekt byl vtisknut do založení nemocnice. Ostatní filantropické projekty buď na nemocnici navazovaly, nebo byly vyslyšeny tehdy jako aktuální prosby a příležitosti.

Berchtoldova nemocnice

Berchtoldův filantropický sen se měl zhmotnit založením soukromé nemocnice, kde by byli ošetřováni lidé z blízkého i vzdáleného okolí zdarma. Ještě minimálně do poloviny 18. století v rámci habsburské monarchie nebyvaly nemocnice tohoto typ běžnou záležitostí. Spíše fungovala řada špitálů, které se snažily poskytnout pomoc zejména sociálně slabým, ale též zajistit jim kvalifikovanou zdravotní péči. Ze strany panovníka byly učiněny nesmělé pokusy o sjednocení různorodé sítě zdravotní a sociální péče. Význam zejména špitálů rostl nejvíce za epidemie, rodily se lékárny a úsilí o zlepšení medicínské výuky na lékařské fakultě.

Přes to všechno k utvoření jakéhosi uceleného systému zdravotní správy i s jistými nedokonalostmi došlo až po polovině 18. století.³³¹ Zdravotní řád se snažil shrnout

³³⁰ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 51, inv. č. 291, *O dobročinnosti*.

³³¹ V letech 1752–1753 vyšly základní zdravotní normy pro naše země, Generální řády. V roce 1752 vyšel dvorský reskript, kterým byl zřízen nejvyšší zdravotní orgán monarchie – dvorská zdravotní komise a desputace. HLAVÁČKOVÁ, Ludmila – SVOBODNÝ, Petr: *Dějiny lékařství v českých zemích*. Triton, Praha 2004, s. 93.

zdravotní politiku státu s tím, že se podle něj měli řídit zdravotní profese a taktéž stanovily podmínky získání aprobace pro všechny kategorie zdravotních pracovníků.

Co se týče stavu veřejného zdravotnictví, to se na sklonku 18. století jeví jako nedostatečné. Nemnoho kvalifikovaného personálu nemohlo plnit veškerá zdravotní nařízení podle instrukcí, které jim zdravotní řád ukládal. Dostupnost a kvalita péče s tímto faktem byla jakýmsi způsobem souměrná. V rámci lůžkové péče a v jeho vývoji byl pro habsburskou monarchii důležitý rok 1781, kdy pravidla Josefa II. umožňují rozšiřovat stávající lůžkovou péči a zakládat novou. Dříve byla tato zařízení spíše malá a jejich účelem byla spíše péče o chudé. Na základě direktivních pravidel Josefem II. mohly vznikat specializované ústavy pro nemocné – všeobecné nemocnice, ústavy pro nastávající matky a opuštěné děti – porodnice a nalezince, pro choromyslné – ústavy choromyslných a pro dlouhodobě nevléčitelné – chudobince. Pro zřízení nových budov se měly nejlépe využívat z hlediska úspor stávající nebo prodejem a pronájmem jednotlivých nemovitostí. Financování mělo probíhat třeba z nadačních fondů a mělo být doplňováno různými dárkami.³³² Zřídit nemocnici a finančně ji udržovat nebyla jednoduchá záležitost, ale opředaná budoucími těžkostmi, proto i těch málo nově vzniklých nemocnic, které financovaly často soukromé osoby, nemělo dlouhého trvání. Když už nemocnice fungovala, byla jedním z míst, kde byla poskytována pomoc chudým, nemajetným. Ti tehdy byli „hrozbou“ státního systému ve smyslu rozvoje masové chudoby, která byla počátkem tzv. pauperismus, což byl termín, který mimo strádání zahrnoval prvky demoralizace širokých vrstev společnosti.³³³ S tímto diskursem také v rámci osvícenské osvěty vzniká pojem „medizinische Volkauflklärung“, tedy „medicínské lidové osvícenství“, jehož cílovou skupinou byli především prostí, většinou nevzdělaní podaní.³³⁴

Berchtoldova nemocnice je jedním z praktických příkladů, jak může tzv. „medizinische Volkauflklärung“ fungovat v praxi v souladu s jeho filantropickým přesvědčením, které často ve svých spisech zdůrazňoval jako lásku k bližnímu.

³³² Tamtéž., s. 105–107.

³³³ Srov. HLAVÁČKA, Milan – CIBULKA, Pavel: *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781–1939: ideje, legislativa, instituce*. Historický ústav. Praha 2013, s. 22.

³³⁴ BLŮMLOVÁ, Dagmar – KUBÁT, Petr: *Čas zdravého ducha ve zdravém těle*. In: TINKOVÁ, Daniela: „Učit se vážit svého zdraví...“. Jihočeské muzeum. České Budějovice 2009, s. 17.

Počátky Berchtoldovy nemocnice³³⁵ spadají do roku 1797. Jednalo se o budovu malé lisovny olejů, která vyhořela a kde bylo posléze vytvořeno dvanáct lůžek pro nemocné.³³⁶

Malá lisovna se stala brzy těsnou, a proto bylo rozhodnuto zřídít nemocnici ve větších prostorech. Ty našel hrabě na svém zámku. Stalo se tak v roce 1807 a nemocnice rozšířila kapacitu lůžek celkem na 52. V literatuře se často uvádí, že to byla jedna z prvních veřejných nemocnic na Moravě. Tato informace není zcela pravdivá, protože ještě před založením nemocnice v Buchlovicích fungovaly nemocnice nového typu v Brně (1786) a v Olomouci (1787). Od svého počátku to byly nemocnice veřejné s poměrně velkou kapacitou lůžek a několika odděleními, na což svým rozsahem buchlovická nemocnice nemohla stačit.³³⁷ Buchlovická nemocnice byla z pohledu státu nemocnicí spíše soukromou a lokální záležitostí. Mezi lety 1808–1809 došlo k rozšíření o další přidružená místa, jako byl nedaleký zámek Žeravice a následně velehradský lazaret. Uvádí se, že za rok, tedy v roce 1808 prošlo buchlovickou nemocnicí celkem 315 pacientů a z dalších šesti vesnic, přidělených buchlovické nemocnici dalších 880, celkem tedy 1195 různých pacientů.³³⁸ Zvětšení kapacity proběhlo z důvodu poptávky a tehdejších válečných událostí. Na rozšíření a přestavbu obou nemocnic bylo nutné vydat další velkou finanční částku, ale Berchtoldův zápal tomu i přesto neodolal. V buchlovickém zámku měla nemocnice k dispozici 33 místností, jejichž účel a šíři by mohly závidět tehdejší nemocnice. V buchlovické nemocnici se nacházely kromě klasických prostor (pokoje pro nemocné, administrativní kancelář, byty pro lékaře a personál) i prostory jako „komora pro zakuřování šatů, prádla, postelí“, dále jídelna, operační sál, koupelny, prádelna, kuchyně, zásobárna na léky.³³⁹

Zdejší péče byla poskytnuta zdarma všem bez rozdílu s nepatrnou prosbou o příspěvek. Byl to zejména apel na bohaté. Nemocnice byla rozdělena na část pro muže

³³⁵ Spíše se jednalo o špitál. Pojem nemocnice – Krankenhaus se začal užívat po vzoru josefínských všeobecných nemocnic až v 19. století. V této práci je slovo nemocnice bráno jako zaužívaný pojem.

³³⁶ Tuto informaci přejímají do svých prací od Berchtoldova životopisce Františka Pluskala Moravičanského například WONDRAK, Eduard: *Leopold Berchtold a jeho nemocnice v Buchlovicích*. In: *Časopis lékařů českých*, 1974, č. 113, s. 1283.; CHRÁSTKOVÁ, Adéla: *Lazaret na zámku v Buchlovicích*, Brno 2010 (nepublikovaná bakalářská práce); ČÍHAL, Petr: *Nemocnice v Buchlovicích v letech 1807–1809*. In: *Léčení a léčitelství v lidové tradici*, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti. Uherské Hradiště 2015, s. 193–205.

³³⁷ Uvádí se, že kapacita brněnské nemocnice byla zhruba pro 80 nemocných, v Olomouci pro 120 nemocných. Srov. TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná mepfitis*. Argo. Praha 2012, s. 53.

³³⁸ MORAVIČANSKÝ František: *Leopold Graf von Berchtold, der Menschenfreund*. Brünn, 1859, s. 49.

³³⁹ Hrad Buchlov, inv. č. BU4346 – BU4368, *Reglament für das Buchlowitzer Krankenhaus 1807*.

a pro ženy. Pro ženy byla určena mimo jiné i žeravická nemocnice. K nemocnici také patřil chudobinec pro 18 osob.

Většina tehdejších nemocnic byla tolerantní a vítala pacienty bez ohledu na náboženskou příslušnost a stav. Totéž se dělo i v Buchlovicích vyjma Židů, kteří neměli být ukládáni mezi ostatní nemocné, často prý měli svrab.³⁴⁰ V nemocnici Berthold počítal spíše s místními pacienty, ale je rovněž známo, že do nemocnice byli přijati také pacienti z jiných koutů, kteří se prokázali vysvědčením od svého hospodářského nebo farního úřadu. V seznamech vedených pacientů se objevili nemocní z Prahy, Ostravy, Mikulova, Uher.³⁴¹ V případě naléhavého stavu byli přijati i bez těchto dokladů. Slavnostní oznámení o otevření nemocnice, jak to bylo např. u otevření všeobecné nemocnice v Praze, není dochováno.³⁴² V tomto propagačním smyslu jsou známy cedule, které byly rozsety po buchlovickém panství, aby upozorňovaly na možnost léčby zdarma.

Poskytovaná péče měla však jistá pravidla a byla vtištěna do dochovaného a Leopoldem Berchtoldem vypracovaného dokumentu *Reglament für das Buchlowitzer Krankenhaus*.³⁴³ V tomto dokumentu, rozděleném na osm oddílů, jsou uvedeny informace o pravidlech fungování, přijímání pacientů, vymezení lékařských kompetencí a nároků na něj a nástinu co dělat v případě stavu „zdánlivé smrti“. Všechny oddíly jsou pečlivě vypracovány a obsahují obšírné informace k daným oblastem nutným pro chod nemocnice.³⁴⁴

Jak již bylo uvedeno, podle zdravotního řádu měly mít tyto instituce zdravotní personál s adekvátním vzděláním. Berchtold lékaře měl, nechal ho bydlet ve vedlejší budově. Dále se k nemocnici přidalo celkem šest ošetřovatelů, ranhojič a jeho pomocník, účetní, porodní bába. Dohled nad ranhojičem měl uherskohradištský městský fysik.³⁴⁵ V nemocnici působil také osobní kaplan.³⁴⁶ Tamější lékař měl mimo jiné na starosti

³⁴⁰ I o Židy mělo být dobře pečováno. Po vyléčení byli předáni své židovské obci.

³⁴¹ Tuto informaci dokládá článek WONDRAK, Eduard: *Leopold Berchtold a jeho nemocnice v Buchlovicích*. In: *Časopis lékařů českých*, 1974, č. 113, s. 1283.

³⁴² HLAVÁČKOVÁ, Ludmila – SVOBODNÝ, Petr: *Dějiny všeobecné nemocnice v Praze 1790–2000*. Karolinum. 2. vyd. Praha 2001, s. 13–14; ŠŤASTNÝ, Jaroslav: *Stručný přehled dějin a nynějšího stavu c. k. všeobecné nemocnice v Praze*. Praha 1891, s. 13.

³⁴³ Dokument je uložen v hradním buchlovském archivu.

³⁴⁴ Obsahem 'Reglamentu' se podrobněji zabývá článek ČÍHAL, Petr: *Nemocnice v Buchlovicích v letech 1807–1809*. In: *Léčení a léčitelství v lidové tradici*, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti. Uherské Hradiště 2015 s. 193–205.

³⁴⁵ Hrad Buchlov, inv. č. BU4346 – BU4368, *Reglament für das Buchlowitzer Krankenhaus 1807*.

³⁴⁶ Informace dohledatelná i v tisku např. MÜLLER, Johann: *Die Herrnburg Buchlau im gesegneten Marchlande*. Johan Spurny. Prag 1837, s. 168.

i nemocné v okruhu Buchlovic, a to ve Stříbrnicích, Stupavě, Salaši, Břestku a Starých Hutích. Na zámečku v Žeravicích zřídil Berchtold též malou nemocnici pro ženy s jedním lékařem a zdravotní sestrou. I zdejší lékař měl mimo dozor nad Žeravicemi ještě v péči obec Moravany, Medlovice, Osvětimany a Újezdec.

Tím hlavním byli nemocní, kteří do nemocnice přicházeli. Berchtold byl tím, který měl právo rozhodnout o přijetí. Přednost měli poddaní z panství, jak se uvádí v 'Reglamentu'. Zde je také uvedeno, že nebyli přijímáni nemocní s rakovinou, tuberkulózou, epilepsií, vodnatostí, porodními potížemi, dnou. Veneričtí pacienti byli přijímáni s ohledem na stádium nemoci i nakažení. Přes všechny vyjmenované choroby do nemocnice přijati byli a podle Berchtolda jim měla být poskytnuta alespoň úleva. Protokolární statistiky nemocnice uvádějí, že v roce 1808 bylo přijato 887 pacientů, z tohoto 39 zemřelo. Za rok 1809, který byl posledním rokem fungování nemocnice, bylo přijato na 477 nemocných, z nich 13 zemřelo. Nemocní byli přijati s chorobami, jako byla revmatická horečka, neštovice, kašel, kolika, vodnatelnost, zlomeniny, plicní úbytě, vředy a další.³⁴⁷ Každý nemocný měl svůj originální protokol, kam se vepisovaly základní údaje, datum přijetí a odchodu, stav a průběh léčby, kam se zahrnovala medikace a strava.³⁴⁸ Léky obstarával Berchtold sám. Prameny a účty dokazují, že je často nakupoval ve Vídni a dával přednost dražším lékům. Léky pro buchlovickou nemocnici byly vyráběny i na místě, a to z rostlin vlastní produkce či volně rostoucích na území panství.

Fungování nemocnice záviselo na samotném Berchtoldovi a příspěvcích od dobrodinců a těch z vyšších vrstev. Celá nemocnice byla v rukou správce. I přesto, že fungovala intenzivně pouze dva roky, zanechala po sobě značnou finanční propast.³⁴⁹ Po smrti majitele byla zrušena, mimo jiné i pod hrozbou prodání celého panství židovskému bankéři Salomounovi Rothschildovi. Nakonec z prodeje sešlo.³⁵⁰

Berchtold kromě své nemocnice měl chvíli na starosti velehradský lazaret, kde byli ubytováni vojáci z bitvy u Aspern a Esslingu nedaleko Vídně, která se uskutečnila

³⁴⁷ Statistiku uvádí WONDRÁK, Eduard: *Leopold Berchtold a jeho nemocnice v Buchlovicích*. Časopis lékařů českých, 1974, č. 113, s. 1283.

³⁴⁸ Hrad Buchlov, inv. č. 1564/8 – *Přijímací protokol 1807.*; Hrad Buchlov, inv.č. 1564/659 – *Krankenaufnah me, Krankenschein 1808.*

³⁴⁹ Například v prvním pololetí roku 1808 dosahovala výše nákladů 4298 zl., za druhé pololetí již 12 179 zl. V roce 1809 částka za první pololetí dělala 4905 zl.

³⁵⁰ KONEČNÝ, Miroslav: *Zámek Buchlovice*. Národní památkový ústav. Kroměříž 2015, s. 33.

v květnu roku 1809³⁵¹. Stalo se to v souvislosti s jeho jmenováním velitele bataliόν zeměbrany a následném jmenování inspektorem vojenských nemocnic hradišského kraje. Po rakouském vítězství byli ranění umístováni do blízkých nemocnic. Buchlovická nemocnice nemohla přijat dostatečné množství raněných vojáků, a proto byli přemístěni na Velehrad. V rámci této extrémně náročné situace pro oblast, jež se poválečný stav jaksi dotýkal, docházelo i šíření nemocí a s tím spojenou i špatnou hygienou. Na Velehradě bylo vyhrazeno 200 míst.³⁵² Nejznámější nemocí byl tyfus. Berchtoldovi se tato epidemie tyfu stala osudnou.

I ve fungování a myšlenkách Berchtoldovy nemocnice se promítaly jeho zkušenosti a dobový diskurz zejména v „objevené“ metodě ožívování zdánlivě mrtvých. Pro tyto situace byla v nemocnici zřízena speciální komora pro mrtvé, kde měli být podle provozního řádu nemocnice ponecháni tito „zdánlivě mrtví“ na pozorování celých 12 hodin. Sledovala se barva, teplota a známky života. Dokonce měly být vyzkoušeny i metody, které by měly potvrdit nebo vyvrátit konečnou smrt. Tato praxe se však měla dít tajně.³⁵³ Fenomén zdánlivě mrtvých se prolínal s vývojem lékařských věd i s případy, které se staly skutečnými. Spis *Kurzgefaßte Methode alle Arten von Scheinbartodten wieder zu beleben* např. uvádí, že „samotný rozklad není spolehlivou známkou smrti, jestliže chybí spojení s dalšími projevy“.³⁵⁴ V souladu s touto myšlenkou ověřenou praxí v reálných situacích buduje hrabě Berchtold onu komoru pro „zdánlivě mrtvé“. S tím se též pojí filantropické citění, pokrok ve vědeckém přístupu v oblasti lékařských věd a s tím související změna ve vnímání lidského konce života.

Může to znít rozporně, protože sám Berchtold byl hluboce věřícím, pro něj Bůh byl počátkem i koncem života, ale v pojetí osvícenského věku bylo propojení racionality a víry možné, protože nešlo o „smrt Boha“, ale o vytvoření „morálního světa,“ který podle

³⁵¹ Lazaret fungoval mezi lety 1809–1810. Mimo velehradský lazaret fungovala v okolí i polní nemocnice v Uherském Hradišti. Z 16. prosince 1809 máme podrobný záznam číselného stavu v polních nemocnicích. V Uherském Hradišti bylo v tu dobu 1176 nemocných, 10 lékařů a 103 ošetřovatelů. WONDRAK, Eduard: *K obrazu vojenských nemocnic a jejich činnosti na Moravě za napoleonských válek*, In: https://www.primaplana.cz/news/k-obrazu-vojenskych-nemocnic-a-jejich-cinnosti-na-morave-za-napoleonskych-valek/#_ftn41 [cit. 18. 4. 2022].

³⁵² V článku Eduarda Wondráka *Leopold Berchtold a jeho nemocnice v Buchlovicích* se setkáme s domněnkou, že těchto míst mohlo být údajně až 1000.

³⁵³ ČÍHAL, Petr: *Nemocnice v Buchlovicích v letech 1807–1809*. In: *Léčení a léčitelství v lidové tradici*, Slováké muzeum v Uherském Hradišti. Uherské Hradiště, 2015 s. 204.

³⁵⁴ BERCHTOLD, Leopold: *Kurzgefaßte Methode alle Arten von Scheinbartodten wieder zu beleben, und der allergrauensamsten Mordthat, Lebendige in das Grab zu legen, vorzubeugen*. 1798. s. 9–13.

filozofů šel vytvořit v souladu s racionálnější společností. Tak to bylo vnímáno, alespoň na sklonku 18. století.³⁵⁵

S předčasným úmrtím hraběte Leopolda Berchtolda v roce 1809 skončil provoz nemocnice.³⁵⁶ Na jednu stranu to znamenalo snížení lékařské péče přinejmenším na paství a blízkém okolí, na druhou stranu bylo ukončení provozu pro Berchtoldovu rodinu velkou úlevou, protože ta neměla zájem dál nemocnici udržovat. Toto velké dobrodiní zanechalo po sobě poměrně velké dluhy, které ohrozily panství bankrotem, na druhou stranu se jí i po svém zániku dostávalo mnoho obdivu v dílech obrozenců novínového tisku; i dnes si ji mnozí badatelé všimnou pro svoji výjimečnost, myšlenku a osobnost zakladatele.

Další filantropické úsilí na veřejnosti

V roce 1799 vydal Filozofický magazín krátkou zmínku o hraběti Berchtoldovi, který nedávno ve Vídni vydal pojednání o léčbě moru za pomoci olivového oleje. Autor krátké zprávy použil o Berchtoldovi snad prorocká slova: „Sundat ostrou hranu neštěstí nebo zlepšit stav člověka je božské zaměstnání. Hrabě Berchtold bude jako filantrop po zásluze zařazen mezi dobrodince lidstva.“³⁵⁷ Od vydání tohoto článku do roku 1809 Berchtold uskutečnil další filantropické projekty. V duchu jeho životního motta, které zveřejnil ve svém rukopise, „Menschen veredeln und retten!“ naplňuje toto poslání činnostmi, které mají zlepšit život a poukázat na jeho nevyčíslitelnou hodnotu.³⁵⁸ Na svém panství zřídil nejen nemocnici, ale zabýval se inovacemi, které by mu pomohly pečovat o panství v duchu osobních hodnot, ale i osvícenských trendů.

K Berchtoldově další dobročinnosti lze přičíst tzv. „Obstbaumkultur“, česky bychom řekli ovocnářství, které využil jako vzdělávací nástroj i zdroj obživy. Zvýšený zájem o tento obor zahradnictví v habsburské monarchii je mezi lety 1770–1890. Znalcem v tomto oboru byl i samotný císař František, který si nechal zřídit na zámku v Persenbeugu roku 1800 zahradu s ovocnými stromy, ale už předtím podporoval kampaň

³⁵⁵ Touto myšlenkou se zabývá např. BULMAN, Wiliam: *God in the Enlightenment*. Oxford University Press. Oxford 2016.

³⁵⁶ Zemřel na nákazu tyfem 26. července 1809 na zámečku Smrad'avka.

³⁵⁷ *The Philosophical Magazine*, The London Philosophical Society, 3, 1799, s. 409.

³⁵⁸ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 51, inv. č. 291, *O dobročinnosti*.

Johanna Krafta (1738–1808) na podporu kampaně pěstování ovocných stromů.³⁵⁹ Na základě toho císař podporoval další zakládání ovocných školek a nové ovocné odrůdy. Tato kampaň spočívala na myšlence nezávislosti na dovozu výpěstků ze „zahraničí“ a distribuce stromů mezi venkovské obyvatelstvo pro následný užitek. Celkový zájem o ovocnářství souvisí s vyspělostí zemědělství, které bylo považováno za důležitý základ státu a ekonomického rozkvětu venkovského obyvatelstva.³⁶⁰ Toho se ujali mnozí majitelé panství i církevní osoby a na svých pozemcích zakládali ovocné školky. Někteří se účastnili i vypisovaných soutěží na podporu nejlepších pěstitelů, které v habsburské monarchii pořádal spolek ‘Ökonomisch - patriotischen Gesellschaft in Böhmen’. Každoročně tento spolek uděloval odměnu 50 Guldenů třem nejlepším pěstitelům. Mimo jmenované české se mezi třemi nejlepšími umístil i hrabě Leopold Berchtold.³⁶¹ V novinách Patriotisches Tageblatt z roku 1802 byla uveřejněna soukromá Berchtoldova korespondence, kde uvádí, že v roce 1802 „Z důvodu přesvědčení a výhod pěstování ovocných stromů vysadil: 1121 kusů jabloní, 1419 hrušní a 5927 kusů švestek, dohromady 8467 kusů. Mezitím je to jen začátek: když budu žít ještě 9 let, tak doufám ve 100 000 kusů zasazených ovocných stromů. A to především švestek. Část výtěžku z těchto ovocných školek bude patřit školní mládeži a část bude sloužit jako bonus. Můj velmi drahý kaplan P. Karl Quitt, který toho času pracuje na duchovním Dobru pro poddané, bude mít nad touto ovocnou školkou dozor a bude ovocné stromy mezi žáky dělit, a tím se jejich vyučování v sadařství najisto může zlepšit.“³⁶²

Hrabě Berchtold na svém panství podporoval nejen sadařství, ale i rozvoj zemědělství a hospodářství v duchu filantropických zásad. Kolem panství nechal zvětšit hospodářskou plochu, která měla chudším poddaným zajistit jídlo i mzdu. V rámci zvýšení dostupnosti práce i mzdy zřídil na panství továrnu na kašmír a sukno. Ale tato továrna brzy ukončila svoji činnost, kvůli překážkám souvisejícím s její špatně zasazenou

³⁵⁹ Johann Kraft byl majitelem ovocných školek ve Währingu a Weinhausu u Vídně. Informace o jeho kampani byla zveřejněny v roce 1794 ve Wiener Zeitung. Johann Kraft vydal knihu *Abhandlung von den Obstbäumen* (Pojednání o ovocných stromech) v roce 1796.

³⁶⁰ BERNKOPF, Siegfried: *Geschichte des österreichischen Obstbaues*. Blaich, Graz 1994, s. 44–45.

³⁶¹ V roce 1807 byli oceněni tři pěstitelé z Čech: Mathias Rössler, děkan z Poděbrad, který pěstuje na vlastních pozemcích na 30 000 kusů ovocných stromů, kníže Kinský a svobodný pán Wimmer. Z Moravy byl oceněn Leopold Berchtold. In: BISINGER, Joseph Constantin: *General-Statistik des Österreichischen Kaiserthumes, Geistingers Buchhandlung*. Wien – Triest 1807, s. 112.

³⁶² Obskolor in Mähren, aus privat Briefen vom 24. Dezember 1802. In: *Patriotisches Tageblatt oder öffentliches Correspondenz- und Anzeige-Blatt für sämtliche Bewohner aller kais. kön. Erbländer ...*, Verlag des k.k. priv. Frag- und Kundschafts-Amtes. Brünn 1802, s. 188.

polohou. Je také zajímavé uvést, že mu cestování umožňovalo poznávat i výnosné plodiny, ke kterým patřilo tzv. jezerní obilí (*Zizania aquatica*). S ním se setkal právě v Británii, kde v prvních letech 19. století sir Joseph Bankstold propagoval v rámci Horticultural Society of London jím objevenou metodou, jak zmrazit rostliny v teplejším klimatu. Tuto metodu popsal v eseji „Some Hints Respecting the Proper Mode of Inuring Tender Plants to Our Climate“. Berchtold se s jezerním obilím, které bylo odolné vůči chladnému podnebí, seznámil v Británii. Zde se s ním již dokonce experimentovalo. V Británii i Francii byla rostlina známá pod názvem divoká rýže a pěstovala se v chladnějších blastech, bažinatých oblastech, u vod. Původním domovem byla Severní Amerika, odkud byla do Evropy přivezena.³⁶³ Význam rostliny spočíval v její výnosnosti, praktický účel pěstování byl spařován jako součást strategie, jak získat kontrolu nad zásobováním potravin pro chudé obyvatelstvo a zvýšení míry soběstačnosti. Kromě toho výhoda pěstování nebyla zatížena vysokou péčí, naopak. Berchtold se s významem „divoké rýže“ seznámil skrze Artura Younga a Royal Society. O této rostlině psal v dopise svému otci Prosperovi, který od něj žádal její koupi. Jeho otec Prosper ji pěstoval podle rad, které mu Yong v dopise poskytl a to v rybníce na svém panství Neznásob. Jeho pěstitelský pokus se mu časem vydařil, což sděloval v dalším dopise zaslaném svému synovi do Británie.³⁶⁴

Jako filantrop si byl dobře vědom, že jeho filantropické úsilí může přinést trvalou hodnotu pouze skrze dobré školy a vzdělávací systém, proto vzdělávání podporoval. Na vlastní náklady zbudoval pět škol se základním vzděláním. Dobrým žákům vracel stipendium, které platil z vlastních prostředků.³⁶⁵

Další specifickou pomocí v boji za lepší podmínky života svých poddaných spatřoval Berchtold v očkování proti neštovicím, které byly obecně nebezpečnou nemocí. Veřejné očkování v habsburské monarchii začalo rokem 1800. Předtím se vydávaly i vzdělávací příručky zaměřené na výhody očkování, které si zakusila i sama císařovna Marie Terezie na svých dětech.³⁶⁶ Na počátku 19. století vrcholila další vlna neštovic,

³⁶³ ZILBERSTEIN, Anya: Inured to Empire: Wild Rice and Climate Change. In: *The William and Mary Quarterly*. Omohundro Institute of Early American History and Culture, 72, 2015, č. 1, s. 127–129.

³⁶⁴ YOUNG, Artur: *Zizania Aquatica*. In: *Annals of Agriculture and other usefull arts*, 17, London 1792, s. 31–33. MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 60, inv. č. 315, *Ostatní korespondence*.

³⁶⁵ BERCHTOLD, Leopold: *Vergangenheit und Gegenwart der Herrenburg Buchlau im mährischen Marsgebirge*, Verlag Rudolf M. Rohrer. Brünn 1893, s. 211–212.

³⁶⁶ Například v roce 1799 vyšla ve Vídni příručka Anton Fröhlich von Fröhlichsthal - *Aufmunterung zur allgemeinen Blatterinokulation, geschrieben für alle Stände*. V tomto roce proběhlo i první očkování v habsburské monarchii.

kteřá se již nesla ve zvýšené míře proočkovánosti, alespoň v okolí Vídně. Pro Rakousko to byl začátek systematizace vakcinace proti neštovicím. To znamenalo nejen průlom důvěry v očkování, ale také spouštěč vědomí odpovědnosti státních orgánů za veřejné zdraví.³⁶⁷ Chvíli trvalo, než bylo potvrzeno, že očkování proti neštovicím je „bezpečné, neškodné a snadno použitelné pro všechny“. S tím souvisel vývoj vakcíny, aby se očkování mohlo přesunout i na jiné oblasti mimo okolí Vídně. Účinnost a dobré výsledky očkování byly hájeny pomocí speciálních letáků, které nabádaly k provádění očkování. Očkování nebylo povinnou součástí života, ale postupně se pomocí dekretů nebo nařízení nepřímo stávalo.³⁶⁸ Deník *Vaterländische Merkwürdigkeiten* (1819), který se snažil podněcovat „mravní citění, lásku k vlasti a šíření charitativních znalostí“, informuje, že Berchtold měl k očkování zprvu nedůvěru, ale poté co byly prokázány dobré účinky očkování, nechával očkovat děti svých poddaných.³⁶⁹ O příznacích, průběhu a účincích očkování proti neštovicím informoval po celý rok 1802 například deník *Patriotisches Tageblatt*, kam Berchtold přispíval.³⁷⁰ Můžeme se tedy domnívat, že tyto informace mohly být jednou z příčin důvěry hraběte v rozhodování pro aplikování očkovací vakcíny a taktéž jej pak sám horlivě propagoval. V roce 1805 reference i zkušenosti očkování proti neštovicím stouply. V tuto dobu běželo jakési plošné očkování, které podporovaly významné osoby. V Čechách například hrabě Chotek nejenže velmi podporoval tuto lékařskou metodu, nechal dokonce razit speciální medaile, které byly distribuovány těm, kteří „prokázali služby svým bližním šířením tohoto velmi užitečného očkovacího zařízení“.³⁷¹ Poznatky o neštovicích a očkování prošly složitým vývojem, ale můžeme říct, že kdyby nebylo odvážných, kteří by se nepustili do projektu boje proti nim v různých formách, člověk by boj s touto nemocí nemusel vyhrát. Již v 19. století existovaly příručky, které informovaly o průběhu nemocí, vznikaly různé

³⁶⁷ Srov. FLAMM, Heinz – VUTUC, Christian: *Geschichte der Pocken-Bekämpfung in Österreich*. In: *Wiener klinische Wochenschrift*. Springer-Verlag, Wien 2010 s. 267.

³⁶⁸ Například v lednu 1817 a únoru 1819 bylo očkování pro některé skupiny obyvatel povinné. Některé instituce vyžadovaly potvrzení o očkování. Tamtéž s. 268–269.

³⁶⁹ CHIMANI, Leopold: *Vaterländische Merkwürdigkeiten*. Verlags-Gewölbe der K.K. Schulbücher-Verschleiss-Administration, 1, Wien 1819, s. 167–168.

³⁷⁰ V roce 1809 vyšla v časopise pod periodikem *Patriotisches Tageblatt* studie o nejnovějších výsledcích očkování. In: *Belehrung und Unterhaltung für die Bewohner des österreichischen Staates*, 1, 1809, č. 1.

³⁷¹ *Patriotisches Tageblatt* (Tagblatt) oder öffentliches Correspondenz, K.k. priv. Frag- u. Kundschaftsamt, Nr.1, 1805, s. 136. Tyto medaile měly v Čechách sloužit již od roku 1803. Jednalo se o pamětní medaile pražské očkovací komise určen jak očkujícím lékařům, tak osobám, které se zasloužili o rozšíření nového postupu. A také rodičům dítěte, kterému byla odebrán lymfa k dalšímu očkování. TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná mepitis*. Argo. Praha 2012, s. 226–227.

statistiky očkovacích stanic i medicínské knihy. Jejich společná iniciativa měla přispět k poznání tohoto onemocnění, prevenci a zabránění vysoké smrtlosti.³⁷² Berchtold jako člověk osvícený a racionální se snažil být také vyzbrojen poznatky lékařské vědy, proto si do knihovny také kupoval knihy se zaměřením na medicínské poznatky. Kniha o neštovicích v jeho příruční knihovně chybět nemohla. Jednalo se o výtisk ‘Die Kuhpocken‘ od lékaře a hygienika Johanna Bremsera (1767–1827) z roku 1806. Dále v jeho knihovně nechyběl ani první spis k počátkům očkování proti neštovicím v Čechách z roku 1804 ‘Geschichte der Vaccination in der Böhmen‘.³⁷³ A nacházíme zde i spis hraběte Huga František Salm-Reifferscheidt (1776–1836) ‘Was sind die Kuhpocken eigentlich u. was nützen sie?’³⁷⁴

Berchtold se plně soustředil nejen na podporu filantropické činnosti v jeho panství, které bylo v tu dobu propracovaným ekonomickým organismem, ale podle soudobé správní struktury státu také základní územněsprávní jednotkou.³⁷⁵ Snažil se pomáhat i na dálku, jak uvádí ve svém rukopise ‘Beyträge zu meiner Bildung zum thätigen Menschenfreund‘. Jedním z bodů dobročinnosti je podle něj „pomáhat neznámým.“³⁷⁶ Toho se chopil v roce 1805, kdy inicioval na mnoha místech země a finančně podpořil sbírku pro chudé krkonošské přadleny a tkalce, kteří neúrodou upadli do velké bídy společně se svými přáteli hrabětem Franzem Deymem (1769–1832) a uherským baronem von Gerambem. Pro tuto příležitost byla zřízena dobročinná komise, která se starala o svěřený fond. V poměrně krátkém čase byla nashromážděna finanční částka, za kterou byly nakoupeny naturálie, ze kterých byla vařena tzv. Rumfordská polévka, která se v Evropě prosadila v 19. století. Jednalo se o velmi výživný hustý pokrm určený

³⁷² V letech 1799–1801 se uvádí smrtelnost ročně kolem 17 000, což je v procentech vyčísleno mezi 15–40 %.

Srov. LENDEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladimír: *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Nakladatelství Lidové noviny. Praha 2014, s. 269.

³⁷³ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 58, inv. č. 308, *Seznamy příruční knihovny*, f. 7.

³⁷⁴ Tamtéž, f. 7. Tento spis byl vydán v roce 1801. Hrabě Hugo František Salm-Reifferscheidt byl spoluzakladatel a ředitel Moravské (od roku 1811 Moravskoslezské) hospodářské společnosti (v rámci této společnosti byla roku 1808 vytvořena knihovna zaměřená na zemědělství a přírodní vědy).

³⁷⁵ ČOUPEK, Lukáš: *Správa a samospráva poddanských vsí Uherskohradištska před zavedením obecního zřízení*. Masarykova univerzita. Brno 2010, s. 76.

³⁷⁶ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 51, inv. č. 291, *O dobročinnosti*.

původně pro vojáky, v tomto případě měl nasycit chudé. Byla vařena zdarma.³⁷⁷ Situace byla vážná a předpokládalo dlouhodobější pomoc, proto bylo nutné vymyslet způsob, jak na tento problém upozornit veřejnost. Hrabě Deym sepsal pozvánku, ve které „v soucitu se smutnými důsledky této bídy pro celou zemi, vyjádřuje přání: aby se filantropové z vyšších tříd přidali k nesčetné štědrosti“³⁷⁸ Podle výkazů příspěvků patřil Berchtold po celou dobu trvání fondu k nejštědřejším dárcům. Jeho darovaná částka se většinou pohybovala na 2000 fl.³⁷⁹

Významným počinem se na konci 18. století stalo zakládání humanitních spolků v Brně, Praze a Vídní a záchranné stanice v Praze. U jejich zrodu stál i Leopold Berchtold. Jedním z prvních, který se na území Čech zabýval poskytováním první pomoci a osvěty v problému zdánlivé smrti, byl Dr. Adalbert Vinzenz Zarda (1755–1811). V roce 1797 zahájil přednášky zdravotní policie, ve kterých věnoval prostor zdánlivé smrti. Tuto životní zkušenost a z ní pramenící nejistotu konce 18. a počátek 19. století přizivovala dobová beletrie, další podobu mu dodávaly reálné případy, které se dostaly na světlo veřejnosti a v neposlední řadě i pověrečný strach.³⁸⁰ Zarda měl touhu vybudovat po vzoru britské Humane Society společnost, která by se této problematice věnovala. Zardova touha byla naplněna v roce 1792 vznikem Böhmische Privat-Humanitätsgesellschaft für verunglückte und todtscheinende Menschen, které Leopold Berchtold poslal část svého jmění na založení tzv. záchranného domu se slovy: „Ze všech ctností není žádná brilantnější slavná, vznešená než dobročinnost. Uvádí se, že prvotní Berchtoldova čáska činila 2300 fl., v dalších letech pravidelně věnoval 100 fl a to až do roku 1807.“³⁸¹ Jeho štědré dotování humanitních společností přineslo i možnost pořídit si nejnovější stroje nebo vynálezy, které měly pomoci zachraňovat životy nešťastníků. O tom byl přesvědčen i rakouský lékař a epidemiolog, který se s Berchtoldem znal. Působil jako člen zdravotní

³⁷⁷ Vařena měla být po dobu pěti měsíců a pro tento účel byl zřízen fond na podporu obyvatel na hranici země.

MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 52, inv. č. 292, *Doklady činnosti humanitních spolků v Čechách a na Moravě 1799–1806*, f. 40.

³⁷⁸ Tamtéž, f. 40.

³⁷⁹ Tamtéž, f. 37.

³⁸⁰ O tomto dobovém fenoménu i významu zdravotní policie se věnuje kniha od TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná mefitis*. Argo. Praha 2012, s. 172 – 179.

³⁸¹ HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: *Vltava a záchrana zdánlivě mrtvých*. In: *Město a voda. Praha, město u vody*. Sborník příspěvků z 22. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 7. a 8. října 2003 v Clam-Gallasově paláci v Praze. Skriptorium. Praha 2005, s. 434.

komise při „hladomoru“ v Krkonoších a poté vyučoval i na Vídeňské univerzitě. Středem jeho odborného zájmu se stalo především očkovaní, ale rovněž jej zajímaly postupy při záchraně zdánlivě mrtvých, o kterých přednáší v rámci tzv. státní medicíny.

O těchto postupech a metodě vydává v roce 1819 knihu ‘Vorlesungen über die Rettungsmittel beym Scheintode und in plötzlichen’, která byla určena pro začínající lékaře, chirurgy i nelékařské pracovníky, které chtěl obeznámit s teoretickými a praktickými postupy záchraných postupů a představení hamburských mechanických vyprošťovacích nástrojů. Leopolda Berchtolda v knize zmiňoval v souvislosti s podporou Humanitní společnosti a stavby záchranného domu, který „na svých mnoha a dlouhých cestách věnoval pozornost a podporu trpícímu lidstvu, a zejména záchranným centrům pro zdánlivou smrt, rozšířil výuku pomoci při zdánlivé smrti a ve všech druzích život ohrožujících situacích prostřednictvím svých vlastních spisů, nákladů na stavbu pražského záchranného domu, na pořízení většiny záchranného vybavení a vídeňského záchranného zařízení prezentovaného s ledovým člunem“ a dále Bernt uvádí: „Těžko vyjmenovat zásluhy tohoto Němce Howarda, vždyť dobré skutky vykonával jen tajně, často docela cizíma rukama. Veřejnost se až po jeho smrti dozvěděla, že to byl on, kdo nesl náklady na stavbu záchranného domu na pravém břehu řeky v Praze.“³⁸²

Tuto informaci, kterou uvedl Bernt ve svém spise, potvrzuje zpráva pražské záchranné humanitní společnosti ‘Zweite Nachricht an das Publikum’. Ačkoliv Leopold Berchtold štědrě společnost podporoval i s ní udržoval korespondenci, není ve výčtu spolupracovníků a podporovatelů uveden.³⁸³

Vedle této pražské instituce vznikly další, a to v Brně roku 1801 a ve Vídni roku 1803 (‘Rettungsanstalt für Scheintote’). Uvádí se, že vídeňská pobočka neměla jedno centrální místo působnosti, ale záchranné prostředky měla rozprostřeny podél Dunaje a na předměstích.

Její zřízení umožnilo vytvořit regulovaný záchranný systém provozovaný neprofesionály, kteří však museli absolvovat lekce první pomoci, pokud chtěli získat

³⁸² BERNT, Johan Joseph: *Vorlesungen über die Rettungsmittel beym Scheintode und in plötzlichen Lebensgefahren*. Wien 1919, s. 14.

³⁸³ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 52, inv. č. 292, *Doklady činnosti humanitních spolků v Čechách a na Moravě 1799–1806*, In: *Zweite Nachricht an das Publikum*, Prag 1801.

osvědčení pro vykonávání této profese. I zde platilo, že úspěšné oživení mělo být oslavováno jako „špičkový výkon a náležitě peněžně odměněno“.³⁸⁴

Tuto vídeňskou pobočku záchranné stanice Berchtold obdaroval lodí na sáňkách, která může jezdit po lehce zmrzlé vodě.³⁸⁵ S provozem souvisí i tzv. záchranné skřínky“, jejichž vznik se snažil podporovat. V těchto skřínkách měl zachránce (nejlépe přivolaný lékař) najít potřebné záchranné nářadí a medikamenty k záchraně života. Tyto záchranné skřínky, které byly dobře zásobovány, se někdy staly obětí záchranného byznysu. Provoz vídeňské záchranné stanice byla financována alespoň na jejím počátku hlavně z darů, další část hradila zemská vláda Dolního Rakouska a lékařský fond. V roce 1809 tato instituce zaniká. Její zánik však není oficiální. Neoficiálně fungovala až do roku 1830.³⁸⁶ Jeho celoživotním záměrem – věnování se filantropii – podnítil i snahu o zařazení „první pomoci“ do vyučování na univerzitách a lyceích v říši. Byly to přednášky s názvem ‘Vyučování o záchraně náhle zraněných a zdánlivě mrtvých‘.³⁸⁷

Snad poslední součástí filantropické činnosti hraběte Leopolda Berchtolda, která by se neměla opomenout, protože též tvořila obrovskou součást nejen Berchtoldova života, ale života „typického činného filantropa“ své doby, je zmínka o jeho osvětové a literární činnosti vetkané do vydávání informačních letáků a knih, kterými se pokoušel zpřístupnit návody na záchranu život a motivovat zájemce o hledání cest k lepšímu přístupu a úcty k životu v zájmu filantropie.

Berchtoldovou specialitou bylo vypisování soutěží o nejlepší odpovědi na dané otázky, slovníkem filantropa „vstřícné k lidem“, za které byli ti nejlepší dopisovatelé odměněni adekvátní finanční částkou a mimo jiné vydáním práce. To se například podařilo Johannu Heinrich Moritz von Poppemu. Hrabě Berchtold vypsál na počátku roku 1801 cenu 50 dukátů za nejlepší odpověď na téma: „Jaké stroje a vynálezy na záchranu lidského života“ před různými nebezpečími jsou známy a které si zaslouží přednost před ostatními?“ Poppe, jak sám ve druhém vydání knihy uvádí, „měl štěstí, že soutěž vyhrál a Leopold Berchtold mu pomohl s jeho přepracováním a knihu doplnil o jeho vynikající

³⁸⁴ Wiener Zeitung. 1803, č. 55, s. 2641–2645.

³⁸⁵ Tyto lodě se dříve užívaly zejména v zemích severní Evropy v období začátku 15. století do 19. století.

³⁸⁶ BRODIGER, Manuela: *Die Entwicklung des Rettungswesens ausgehend von der Zeit des aufgeklärten Absolutismus bis zur Schaffung des Berufsbildes „Sanitäter“ – eine rechtshistorische Analyse unter besonderer Berücksichtigung von Wien*. Universität Wien. Wien 2014, s. 55–56.

³⁸⁷ FISCHER, Jan: *Leopold Graf Berchtold der Begründer der Rettungsanstalten in Österreich*. In: Wiener medizinische Wochenschrift, 1913, č. 37.

poznámky.³⁸⁸ Berchtold věřil, že tyto vypisované otázky mají smysl, který vězí v jejich záludnosti a v tom, že je sám člověk má ve své moci a to na podporu lidského blaha.“ Otázky byly směřovány k záchraně života a na jejich pozadí se měla také odehrávat podpora venkovského obyvatelstva, o které „nebylo dosud dostatečně postaráno, aby měli možnost uniknout náhlé smrti.“³⁸⁹

Vypisované otázky nebyly pravidelnou činností, ve které by se Leopold Berchtold činil. Sám pracoval na svých knihách, jejíž společným tématem bylo zlepšení života lidstva za pomoci dostupných prostředků. Není možné zde každou jednotlivou jím vydanou knihu uvádět a popisovat. Informace o mnohých knihách byly uvedeny v předchozích odstavcích této kapitoly. Mnohé z knih se staly předlohou i inspirací pro další filantropy, kteří se snažili zdokonalit svoji metodu nebo obohatit své spisy o Berchtoldovy všeobecné užitečné poznámky zakládající se na zkušenostech a poznatcích, které obohatily jeho život.

O něco menší osvětovou roli plnily tištěné listy, jejíž funce spočívala v prevenci i varování. Z těchto tabulek se především dochovaly „varovné tabulky“ určené lidem, kteří neuměli číst. Tyto tabulky s přesným názvem „Varovné tabulky proti lehkomyšlném požitku představující odstrašující následky, které mohou život a zdraví v průběhu času v nešťastný okamžik obrátit“ měly varovat před hrozbou nákazy např. pohlavních chorob. Na těchto listech se nacházely propracované grafiky nemocí zasažených částí lidského těla.³⁹⁰

V této kapitole bylo pojednáno o těch nejdůležitějších aspektech konkrétní filantropické činnosti hraběte Leopolda Berchtolda. Představená filantropická témata prolínající se životem hraběte Leopolda Berchtolda poskytují pohled na kulturní standardy doby, které se v průběhu času měnily a vytrácely. Přesto se však s nimi člověk musel určitým způsobem vyrovnávat v daném místě i čase. Sen pozdních osvícenců tkvil zřejmě v zodpovězení mnoha otázek, které si kladli proto, aby jimi společnost motivovali

³⁸⁸ POPPE, Heinrich Johann: *Allgemeines Rettungsbuch. Oder Anleitung vielerley Lebensgefahren, welchen die Menschen zu Lande und zu Wasser ausgesetzt sind, vorzubeugen, und sie aus den unausweichlichen zu retten*, Helwing 1805. Kniha se dočkala i druhého doplněného vydání roku 1807 v Grätzu.

³⁸⁹ BERCHTOLD, Leopold.: *Versuch die Grenzen der Wohlthätigkeit gegen Menschen und Thiere zu erweitern*. J. Alberti's Witwe. Wien 1800, s. 1–4

³⁹⁰ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 51, inv. č. 289, *Písemnosti a tisky k filantropické činnosti 1799–1809, Warnungstafeln*.

a nasměrovali k všeobecné prosperitě. Nicméně byla by to spíše prázdná fráze, kdyby se vědomě i svými činy nepokusili ovlivnit další generaci, která si již vytvářela další představy o tom, co má hodnotu. Osvícenci věřili v činy a jejich dobový význam se dá vyrozumět z myšlenky, kterou prezentoval Leopold Berchtold ve svých spisech: „Čin ve skutečnosti není nic jiného než pouhá spravedlnost prezentovaná ve své nejlíbeznější podobě, která zmírňuje smutné příhody lidstva.“³⁹¹

Tento pohled do budoucnosti byl ve vymezeném období této práce většinou v rukou těch, kteří vlastnili určitou moc. V tomto případě šlechty. Ačkoliv se rozpadalo aprioristické vidění světa a šlechta ztrácela své postavení a byl jí ubírán i smysl existence, byla to ona, která svými možnostmi přispěla řešení problémů dané doby. Je také nutno říci, že v některých případech přestala ztotožňovat své zvyky s tím, co je pro život nezbytné a otevřela se dalším skutečnostem života, které rozběhly další cesty k řešení palčivých společenských výzev. V případě Leopolda Berchtolda můžeme říci, že se snažil nacházet řešení v novém „materiálu“. Jeho činy i názory směřovaly k realističtějšímu společenskému přesvědčení, ke kterému jej „hnala pošetilost a tyranie Josefa II., z čehož často naříkal“.³⁹² Vylučuje to tedy názor, že Leopolda Berchtolda můžeme nazvat příznivcem josefínských reforem.³⁹³ Leopold Berchtold hledal svoji cestu, která se nemusela shodovat s hodnotami absolutními. Byl si vědom užitečnosti dobročinnosti, kterou považoval za ctnost. „Bez této náklonnosti k této božské ctnosti by byli lidé přivedeni k zoufalství.“³⁹⁴

Berchtoldova filantropická činnost sahá mnohem hlouběji než jen k hledání obecného dobra. V kontextu filantropie šlo o výměnu darů a uznání relativity kultur, protože podle Berchtolda „všechny lidské věci podléhají změnám a jak bychom my nebo naši mohli v nouzi počítat s milosrdenstvím druhých, kdybychom nechtěli dát ostatním příklad dobrých skutků“. Tuto relativitu kultury považuje autora teorie kulturního vzorce

³⁹¹ BERCHTOLD, Leopold.: *Versuch die Grenzen der Wohlthätigkeit gegen Menschen und Thiere zu erweitern*. J. Alberti's Witwe. Wien 1800, s. 1.

³⁹² YOUNG, Artur: *The autobiography of Arthur Young*. Smith, Elder & co. London 1898, s. 168.

³⁹³ Tento názor prezentuje článek STAGL, Joseph: *Leopold Graf Berchtold: Josephiner und Sozialforscher*. In: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, 99, 1996, s. 153–180.

³⁹⁴ BERCHTOLD, Leopold.: *Versuch die Grenzen der Wohlthätigkeit gegen Menschen und Thiere zu erweitern*. J. Alberti's Witwe. Wien 1800, s. 1–4.

za výzvu obvyklým názorům, která silně zneklidňuje ty, kteří byli vychováváni v hodnotách absolutních.³⁹⁵

5.2 Filantropie Bedřicha Všemíra Berchtolda (1781–1876)

Dne 28. září roku 1935, tedy padesát devět let po smrti hraběte Bedřicha Všemíra Berchtolda (1781–1876), byla odhalena na budově školy v Tučapech na Táborsku pamětní deska jako výraz díků za jeho příkladnou službu českému národu.³⁹⁶ Byl to jeden z mála projevů, jehož se po smrti Bedřichu Berchtoldovi dostalo. Osobnost hraběte Bedřicha Všemíra je dodnes méně známá, zároveň však úplně neleží ve stínu svého slavného příbuzného Leopolda I. Berchtolda. Oba dva bratři, ač nevlastní, měli spoustu společného, i když se každý věnoval víceméně jiným tématům. Zatímco Leopold horlivě obětoval svůj život oblasti zdravotní a sociální péče, Bedřich Berchtold se věnoval zdravotní péči v rámci své lékařské praxe a spíše na okraji. Mnohem větším zájmem se pro něj stala botanika a podpora české kultury. Jejich činnost se na obecné úrovni propojuje v zájmu o místní poměry a snahu skrze své vzdělání, přesvědčení a um podpořit rozvoj života a kultury. Život hraběte Bedřicha Berchtolda se odehrává v 19. století a tudíž v některých apesktech nabírá konvence dané doby. Bedřich Berchtold však nebyl dědicem panství, vyjma tučapského, které brzy prodal. Jeho role v rodině a společnosti nebyla svazována s povinnostmi spojenými se správou panství. Tím se mu otevřela širší možnost nakládat se svým časem i zděděným majetkem o něco jinak, než jeho příbuzenstvo držící moravské panství Buchlov.

Dílčí části života hraběte Bedřicha Berchtolda můžeme vyčíst především pomocí dobového tisku, omezenému množství archivních pramenů, které většinou tvoří korespondence a tisky jeho děl. Životní příběh hraběte Bedřicha Všemíra sepisoval například spisovatel Alois Kučík, který se snažil využít dochované hradní archivní prameny, které se zde nashromáždily nebo byly přivezeny ještě z janovického panství. Kučík též využil svědectví lidí, kteří si na hraběte ještě pamatovali. V neposlední řadě je jeho životní příběh ve stručnosti vetkán do regionálních dobových průvodců krajem

³⁹⁵ BENEDICT, Ruth: *Kulturní vzorce*. Portál. 2. vyd. Praha 2019, s. 252.

³⁹⁶ NĚMEC, Bohumil: *MUDr. Bedřich Všemír hrabě Bechtold*. Vesmír, 14, 1935, č. 2, s. 33.

Buchlova.

Nosné okamžiky Bedřichova životního příběhu tvoří cesty do cizích krajín, vědecká činnost, zejména v oblasti botaniky, sbírky a jeho přičinlivost při vzniku budoucího Národního muzea. Tato část práce věnující se Bedřichu Berchtoldovi se zaměřuje na vyjmenované zřetele života, ve kterých lze nalézt filantropické konstrukty reprezentující šlechtice 19. století. Jedná se často o donátorství hmotné, ale i finanční a služba národu.

Není však možné mnohé skutečnosti jeho života poznat do detailů, protože schází archivní materiál, jehož část byla uložena na zámku v Janovicích, kam Bedřich Berchtold dojížděl za svými příbuznými hrabaty Mitrovskými. V roce 1950 byl tento archiv zničen.³⁹⁷ Nyní je jeho písemná pozůstalost (torzo) uložena v Moravském zemském archivu.

Období, ve kterém se odehrával Bedřichův život, je charakterizováno jako doba romantismu. I Bedřich se do jisté míry těmto myšlenkám nevyhnul a vědomě i nevědomě je přebíral do svého života i on. Podle Giorgia Cosmaciniho se romantismus neprojevoval pouze v oblasti kultury a literatury, ale je třeba jej chápat hlouběji a šířeji jak světónázor, Weltanschauung, ovlivňující lidské myšlení, jednání, a tudíž i vnímání přírody člověkem, životní teorie.³⁹⁸

Jedním z projevů tohoto myšlenkového projevu romantismu ve společnosti bylo zkoumání vztahu člověka a Přírody. Romantikové vnímali, že jsou její neoddělitelnou součástí, ale zároveň věděli, že člověk ji není schopen poznat jako celek. Může se snažit pouze o její poznávání a hledat její ztracenou harmonii mezi ní a sebou samým. Romantismus se praktičtěji projevoval v zájmu hledání národní starobylosti, zájmu o lidovou kulturu a přírodní bohatství. Promítal se také do vědeckých prací a zvýšené snahy o hledání národního uvědomnění.

Bedřich toto životní období prvních let 19. století prožíval na jihočeském panství Stráž nad Nežárkou a v Tučapech.³⁹⁹ Po smrti otce v roce 1807 zdědila tučapský statek vdova manželka a poté se dědicem stal hrabě Bedřich. Ten žil ještě několik let se svojí matkou na zámečku v Tučapech. Uvádí se, že hrabě Bedřich se po deseti letech

³⁹⁷ BAŽANT, Andrej: Místo jako součást literatury - zámek ve Vrchotových Janovicích. Praha 2006, s. 12.

³⁹⁸ COSMACINI, Giorgio: Lékař. In: Člověk romantismu a jeho svět. Vyšehrad. Praha 2010, s. 157.

³⁹⁹ Strážské panství bylo prodáno roku 1796.

odstěhoval do Prahy a tam zakoupil své matce dům v Praze na Smíchově, kde dožila ve věku 80 let.⁴⁰⁰

Od mládí měl hrabě Bedřich rád přírodu, ta jej také neustále obklopovala. Byla mu místem pobytu, ale také příležitostí ke zkoumání. Tuto lásku k přírodě prohloubil studiem gymnázia na Starém Městě pražském. Po gymnáziu studoval na Karlově univerzitě. Po tříletém filozofickém základu se věnoval lékařství. V roce 1804 na univerzitě promoval. Mezi tehdejší skladbou vrstvy šlechty v habsburské monarchii patřil k prvním šlechticům, kteří získali univerzitní titul.⁴⁰¹

Je známo, že po studiích působil jako lékař v Tučapech, kde provozoval ordinaci. Zde byli nemajetní ošetřováni zdarma. Jeho lékařským zájmem se mimo jiné stala péče o choromyslné. Pro ně dokonce nechal postavit na okraji Tučap „Zámeček“, který pak dalším majitelům, kteří jej od Bedřicha odkoupili, posloužil jako zámek lovecký. Bedřichovy profesní záměry vykreslil časopis Světozor v roce 1868: „Odhodlal se k tomu hlavně proto, poněvadž se domýšlel, že v postavení tom nejlépe bude moc sloužiti účelům, jež si byl vytknul, totiž prokazovati dobrodiní a služby platně lidu trpícímu a vedle toho se pilně zaměřovati na botaniku.“⁴⁰² Romantická všestrannost podnítila i hraběte Bedřicha, aby se věnoval studiu přírody a v rámci své lékařské praxe péče o duši. Zájem o vztah mezi duší a mozkiem se v tehdejší Evropě šířil pod názvem frenologie. Je pravděpodobné, že tento zájem sdílel i Bedřich Berchtold, který se právě rozhodl zajímat o „choromyslné“ pro něž provozoval zmíněný „Zámeček“.⁴⁰³ K bližšímu fungování a provozování jeho lékařské praxe nelze nalézt mnoho archivních materiálů. V archivní pozůstalosti Bedřicha Berchtolda týkající se lékařské praxe nalezneme jen osobní rukopisné poznámky a pojednání. Většinou se týkají oboru farmakologie a botaniky. Našli bychom zde například pojednání zabývající se studiem látek, ze kterých se skládají potraviny, spis o lidové ochraně a léčivých prostředcích, kritické poznámky k otravě kontaminovaným ječmenem.⁴⁰⁴ Jeho pobyt na otcovském panství končí zřejmě rokem 1828. Tuto zprávu přinesl svým čtenářům časopis Method v roce 1890. Bedřich

⁴⁰⁰ Alois Kučík uvádí rok 1800, ale s tímto rokem můžeme polemizovat, protože stále žil jeho otec. Anna Weiserová zemřela roku 1843 a je pochována na malostranském hřbitově. Dům byl prodán roku 1872 knížeti Auerspergovi. KUČÍK, Alois: *Bedřich Všemír, hrabě Berchtold*. Buchlovice 1944, s. 12.

⁴⁰¹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 39, inv. č. 274, *Osobní doklady*, f. 183.

⁴⁰² Hrabě Bedřich Berchtold z Uherčic. Světozor, 3, 1868. Článek nemá autora.

⁴⁰³ COSMACINI, Giorgio: *Lékař*. In: *Člověk romantismu a jeho svět*. Vyšehrad. Praha 2010, s. 164–166.

⁴⁰⁴ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 39, inv. č. 276, *Rukopisné poznámky a excerpta*.

se k prodeji odhodlal kvůli zadlužení. Tučapské panství prodal Františku Vratislavovi z Mitrovic, ten jej po čase dal jako věno své dceři Ludmile, která se provdala za Zikmunda Berchtolda.⁴⁰⁵

Bedřichovy zájmy a cestování

V době, kdy se Bedřich narodil⁴⁰⁶, již jeho nevlastní bratr Leopold podnikal postupně cesty po Evropě, Africe a Malé Asii. Bedřich se v mládí též snažil cestovat, ale z jiných důvodů a jiné motivace než jeho nevlastní bratr Leopold. Cestování se pro Bedřicha stalo spíše cestou prohloubení studia a zájmů o botaniku. Jako záliba s touhou objevovat větší dálky mu cestování posloužilo až ve vyšším věku. To však potvrzuje jeden rodinných rysů, že Berchtoldové měli cestování v krvi. I na těchto cestách do vzdálených zemí si všiml přírodního bohatství, které se snažil popsat, sbírat i přivést. Sběratelství se stalo trvalou součástí jeho života, které ho v určitém ohledu přivedlo až k myšlence o vzniku muzea.

Dříve, než se Bedřich usadil v Praze, vykonával bezplatnou lékařskou praxi v Tučapech na Tábořsku, a to do roku 1815. Odtud podnikal botanické a vzdělávací výpravné cesty do okolí v Čechách i v zahraničí. Jeho cesty v něm podněcovaly zájem o botanické i zemědělské otázky. Nabyt kvalitních znalostí, které si dost možná po vzoru nevlastního bratra Leopolda nenechával jen pro sebe. Tak jako pro jeho nevlastního bratra Leopolda bylo i jemu cestování velkým přínosem, ze kterého neměl užitek jenom on sám. Podle modelového uchopení cest v 19. století v příspěvku Johna R. Fischera s názvem *Cestovatelé z Británie v Jižní Americe* v první polovině 19. století se cesty Bedřicha Berchtolda jeví jako cesty nejobecnějšího významu, kam náleží cesty umělecké a především cesty těch cestovatelů, pro něž se jeví pojem „turista“. Kromě toho bychom Bedřichovy cesty mohly zařadit do kategorie vědeckých cest.⁴⁰⁷ Cesty se mu staly zdrojem sběru materiálů či studiu floristiky a botaniky. Z cest přivážel exponáty, kterými obdaroval i budoucí Národní muzeum nebo muzem na hradě Buchlově. Cestovatelské podniky hraběte Berchtolda jsou uloženy v Moravském zemském archivu. Jedná se pouze

⁴⁰⁵ František Hůlka: Farní chrám sv. Jakuba většího. *Method*, 16, č. 3, 30. 3. 1890, s. 33. Tento rok prodeje však nesedí s inventárem k rodinnému archivu Berchtoldů. V inventáři je uveden rok 1830.

⁴⁰⁶ Hrabě Bedřich Všemír Berchtold se narodil 25. října roku 1781 ve Stráži nad Nežárkou. Byl pokřtěn jménem Fridrich Pavel Eugen Jindřich. Byl celkem čtrnáctým dítětem hraběte Prospera Antonína Berchtolda a Marie Anny Weisserové.

⁴⁰⁷ BARTEČEK, Ivo: *Cestovatelé z českých zemí v Latinské Americe*. Scholaforum. Ostrava 1996, s. 425.

o zápisník a několik málo listů s poznámkami skýtající cestovní dění.⁴⁰⁸

Krátce po ukončení studia na Karlově univerzitě směřovaly jeho cesty do okolních států. Bedřich odjel studovat do německého Würzburgu a rakouského Salzburgu společně se svým přítelem doktorem Herbigem.⁴⁰⁹ Na německých cestách se v Řezně seznámil s Kašparem Šternberkem (1761–1838), který tam sloužil jako kanovník. Kašpar Šternberk, též botanik, je spojen s prací na vzniku Vlasteneckého muzea. Díky řezenskému setkání Berchtold poznal jeho zápal a zájem o botaniku. Dokonce mohl vidět práce Kašpara Šternberka, který si například na okraji Řezna nechal vybudovat zahradní pavilon, do kterého soustředil svoji odbornou knihovnu a první přírodovědné sbírky. Mimo jiné dal Šternberk zbudovat i botanickou zahradu vybavenou vytápěnými skleníky.⁴¹⁰ Toto vzájemné setkání však ještě nebylo poslední.

Bedřich Berchtold často cestoval se společníky a cesty měly většinou studijní a poznávací ráz. V roce 1823 vedly jeho cesty společně s Janem Svatoplukem Preslem za profesorem Janem Evangelistou Purkyní do Vratislavi. V letech 1834–1839 procestoval část Tyrolska, také Švýcarska. Poté západní Evropu, a to Německo a Holandsko, západní Francii a kus Itálie. Roku 1839–1840 procestoval s hrabětem Vratislavem Dánsko a Švédsko.⁴¹¹

Cesta po severu Afriky a Orientu

Zajímavou cestu po Východě přes Malou Asii, Egypt a Palestinu uskutečnil v letech 1841–1842. To už bylo hraběti 60 let. Zájem o Egypt vzrůstal v polovině 19. až počátku 20. století. Postupně západní svět Evropy zachvátila „egyptománie“. Egyptská cestovní horečka sílila čím dál větším přísunem informací o egyptské kultuře, vydáváním mnoha cestopisů, skrze něž se také šířila pověst o staroegyptských památkách, které přitahovaly stále větší počet evropských a amerických cestovatelů. Turisté si přišli prohlédnout starověké památky, plavit se po Nilu na říčním člunu, hledat výhodné nabídky

⁴⁰⁸ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 47, inv. č. 278, *Zápisy z cest po vlasti, severských zemí, Jižní Americe a Egyptě*.

⁴⁰⁹ V jednom článku se o této skutečnosti zmiňuje Josef Dunder, se kterým si hrabě Bedřich Berchtold též dopisoval. DUNDER, Josef: *Rod hrabat svobodných pánů z Uherčic*. Lumír, 1860, č. 45, s. 1072.

⁴¹⁰ MAJER, Jiří: *Kašpar Šternberk a jeho doba, Komitét symposia Hornická Příbram ve vědě a technice*, Příbram 1988, s. 19.

⁴¹¹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 47, inv. č. 278, *Zápisy z cest po vlasti, severských zemí, Jižní Americe a Egyptě*.

na bazarech v Alexandrii a Káhiře. Mimo jiné bylo obecně výhodné vydávat se na tzv. zájezdy, díky nimž bylo cestování do Egypta „pohodlnější a dostupnější“.⁴¹² K tomuto horlivému zájmu o Egypt a jeho bohatství napomohl i rozvoj fotografie a stereoskopu.⁴¹³ S touto vzedmutou „egyptskou“ vlnou ve společnosti si mnozí plnili své soukromé knihovny řadou egyptologických knih. Hradní knihovna na Buchlově ve své době nebyla výjimkou. Obsahovala například díla od Champolliona, egyptské realie z druhé poloviny 19. století, ale i starší knihy s tématem starověkého Egypta. Například knihy o hieroglyfech.⁴¹⁴ Cesty západních cestovatelů směrem na východ byly chápány jako cesty do neznáma, zcela nepodobny ničemu. Popis cest a dojem z nich se v zápiscích cestovatelů lišil. Často to bylo dáno tím, kdo je pisatel, jaké má postavení a vzdělání. Orient byl v představách Evropanů považován často za místo pozoruhodných scénérií, jejichž popisy se do cestovatelských zápisníků většinou dostaly. Na druhou stranu si cestovatelé byli vědomi i nebezpečí, které orientální cesty doprovázely.

Poznávací cestu nejen po Egyptě, ale i Orientu, absolvoval také hrabě Bedřich Berchtold. Jeho cestovními společníky byly hrabata Josef Vratislav Mitrovský a František Salm. Dne 2. června 1842 se k nim pak připojila cestovatelka Ida Pfeifferová, která tento společný úsek cesty zmiňuje v jejím vydaném cestopise.⁴¹⁵ Díky jejímu cestopisu se dozvídáme podrobnější informace o průběhu cesty a navštívených míst. Je to poměrně cenná práce, i přesto, že je psána beletristickou formou. Na mnoha stránkách píše také o hraběti Bedřichovi, jakoby jeho osoba mezi těmito autentickými řádkami doslova ožila. Společně absolvovaným úsekem celé jmenované skupiny se stala cesta z Konstantinopole přes Smyrnu, Svatou zemi a do Egypta.⁴¹⁶ Z Konstantinopole, do které Bedřich připlul

⁴¹² TRESILIAN, David: Tourism from the 17th century to the 19th. In: <https://english.ahram.org.eg/NewsContentP/50/445993/AlAhram-Weekly/Tourism-from-the-th-century-to-the-th.aspx> [cit. 18. 7. 2022].

⁴¹³ BABER, Tessa: *Ancient Corpses as Curiosities: Mummymania in the Age of Early Travel*. Journal of Ancient Egyptian Interconnections. 2016, s. 60–93.

⁴¹⁴ MAŠEK, Petr: *Zámecké knihovny ve Zlínském kraji*. Krajská knihovna Františka Bartoše. Zlín 2008, s. 54.

⁴¹⁵ PFEIFFER, Ida: *Visit to the Holy Land: Egypt and Italy*. Ingram Cooke and Copany. London 1852.

⁴¹⁶ Pár poznámek k cestě do Egypta napsal ONDERKA, Pavel: *Africa and the Counts of Berchtold at Buchlau*, In: *Egypt and Austria 1*, Institute of Egyptology August. Praha 2005, s. 107–108. V článku zmiňuje, že byl s nimi i synovec Bedřicha Zikmund I.

na parníku Ferdinand 17. listopadu roku 1841 téměř vyčerpan mořskou nemocí, píše své matce pozdrav.⁴¹⁷

„Drahá matko!

Moje neomezená důvěra v léčivé síly přírody nebyla neopodstatněná, jak věřím, jsem o tom stále více přesvědčen, protože po bouřlivé cestě přes Černé moře jsem ve zdravějším stavu dorazil do města stovek kopců, plný naděje, že už to bude zde, a že se jižní obloha brzy ještě zlepší. Ale tady – jako všichni ostatní – shledávám, že můj hrudník a chodidla jsou vystaveny těžké zkoušce, protože se mi zdá, že předměstí Pera, kde žijeme, leží na Ziskaberge směrem ke Konstantinopoli, že i výšiny jako náš Hradschin, Laurenziberg a řada kopců táhnoucích se ke Kuchlbadu procházejí úzkými, extrémně špatně dlážděnými ulicemi. Pokud si místo malé Vltavy představíte 10x větší vodní plochu mezi Perou, Galatou a Tophanou, která se na jedné straně táhne od Schloßbergu po Königsal,... spatříte flotily 30 velkých válečných lodí a stovek obchodních lodí, mezi kterými proplouvají tisíce dvouřadých nábřeží.“⁴¹⁸

V tomto dlouhém dopise, který pokračuje dále, své matce sděluje krátké informace o navštívených místech ale i svých plánech cesty do Smyrny a možné karanténě, která jej potká.

Z Konstantinopole pak míří Bedřich se skupinou přes zmíněnou Smyrnu, Svatou zemi až do Egypta. Ida Pfeifferová a Bedřich Berchtold navíc pak ještě společně absovovali cestu do Libanonu. Nejdříve však celá jmenovaná skupina projela Svatou zemi, kde navštívili místa nejen spjatá s životem Ježíše Krista, ale i místa, která jsou spojená s tradicí víry. Na cestovním programu měli například návštěvu Betléma (Jeskyně Narození Páně, tamější klášter), kostela v Jeruzalémě, výlet k řece Jordánu a Mrtvému moři, klášter sv. Sabby. Vzhledem ke špatným silnicím, se podle Idy pohybovali stopovým tempem. Nicméně i přesto se jim podařilo v určeném čase navštívit ještě další místa, která popsala ve zmiňovaném cestopise. Z tohoto cestopisu se dozvíme, že před posledním úsekem cesty se skupina rozdělila na dvě poloviny a to podle směru,

⁴¹⁷ Bedřich v dopise zmiňuje, že cesta pamíkem započala 1. listopadu, kdy vstoupil na palubu parníku Ferdinand.

⁴¹⁸ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 49, inv. č. 284, *Dopisy Bedřicha Všemíra matce 1841–1842*, f. 362–367.

kterým chtěli dorazit do Jeruzaléma. Jedna skupina zvolila cestu přes Alexandrii, Damiettu a Joppu a druhá skupina nabrala směr „přes hořící písky Afriky k hoře Sinaj a odtud pokračovala v cestě do Jeruzaléma“. Gentlemani, jak Ida hrabata nazývala, měli pak ještě v úmyslu cestovat po souši z Jeruzaléma do Bejrútu. Zamýšleli se tam vydat oklikou přes Nazaret, Galileu, Kanaán atd., aby navštívili co nejvíce těchto míst, která jsou pro ně, jako křesťany, „hodně zajímavá a důležitá.“⁴¹⁹

Berchtold pak ještě společně s Idou absolvoval cestu do Alexandrie, Káhiry Byblosu, Bejrútu a nazpět. Zvláště v Egyptě Bedřicha ohromily starověké památky. Zejména však řeka Nil, kterou popisoval i své matce v dalším dopise z této cesty, která se pomalu chýlila ke svému konci:

„Drahá matko!

Moje núbijská cesta ke 2. kataraktu na Nilu je šťastně dokončena a děkuji Prozřetelnosti, která mi umožnila vidět tolik velkých věcí na březích Nilu, nejstarší a největší stavby člověka, plné obrazů a podivných znaků, kterých se člověk naučil správně ocenit až v naší době, protože to, co bylo ještě před několika desetiletími neproniknutelným tajemstvím, nyní promlouvá nahlas a podává rozsáhlé znalosti o poznání. Zdržení v Káhiře salmovou nemocí⁴²⁰ jsme se odtud vydali do Horního Egypta a Núbie teprve 9. února. 18. února jsme se vrátili, přičemž cesta byla v tomto ročním období tak pomalá – kvůli stále klesající hladině vody svaté řeky. Ale Nil však vždy zůstává jedinečným svého druhu. Pln důvěry ve svého strážného ducha vyrážím na pouť do Jeruzaléma, plný naděje, že tě zase brzy uvidím, drahá matko, a s nejhlubším přáním, aby ti nebe dalo, abys byla znovu nalezena zdravá a plná života a mohla velmi se z toho radovat.

Tebe srdečně milující Fridrich.“⁴²¹

Ida Pfeifferová tuto cestu v páru statisticky shrnula: „Naše turné trvalo deset dní; vzdálenost byla asi 180 mil; jmenovitě z Bejrútu do Damašku asi 60, z Damašku do Balbecku 40 a z Balbecku přes Libanon do Bejrútu asi 80 mil. Ze čtyřnohých šelem, obojživelníků, ptáků nebo hmyzu jsme neviděli nic. Hrabě Berchtold chytil chameleona,

⁴¹⁹ Tamtéž, s. 201.

⁴²⁰ Je tím myšlena salmonelóza.

⁴²¹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 49, inv. č. 284, *Dopisy Bedřicha Všemíra matce 1841–1842*, f. 362–367.

který za několik dní uprchl. V noci jsme často slyšeli vytí šakalů, ale nikdy jsme od nich nezažili žádné obtěžování. Nemuseli jsme si stěžovat na útoky hmyzu, ale hodně jsme trpěli strašlivým horkem, kromě toho, že jsme často museli snášet hlad a žízeň: teploměr jednoho dne vystoupil na 40^{oC}.⁴²²

Mimo cestovních zážitků prožitých nejen vizuální formou, měl možnost poznat i tamější kulturu, byť krátce. Střet s jinou kulturou a jejími odlišnostmi jej nutily přemýšlet. Svě matce napsal drobné úvahy, které vykreslovali kulturní i náboženskou skutečnost, že tamější „fanatismus a nedbalost způsobují, že muslimové jsou lhostejnější a lidé jiné víry stěží, ale šťastnější. Mít větší toleranci je pravděpodobně tím největším ziskem, který z cest může získat pouze cestující Evropan, protože našel dostatečnou příležitost se o tom přesvědčit.“⁴²³ Tyto úvahy popisují kontrasty mentalit, což byl poměrně běžný jev mezi evropskými cestovateli. Orientální kultura vzbuzovala obdiv, ale i kritiku a zděšení, které však souviselo s pohledem daného cestovatele.

Z cest po Africe a konkrétně po Egyptě si mnozí cestovatelé přiváželi také spousty suvenýrů, výjimkou nebyly ani mumie. Jednu mumii si přivezl Bedřich a Josef Vratislav z Mitrovic. Mumie pak byla uložena na hradě Buchlově a stala se součástí sbírek hradního muzea.⁴²⁴ Do hradního muzea přibyly i jiné předměty přivezené z Afriky. Ve výčtu přírodnin nacházíme pro ilustraci například pštroší vejce, lví dráp, rysí drápy, rohy jednorozce, zbraň mečouna, žraločí zuby, jazyk krajty atd.⁴²⁵ Veškeré vyjmenované předměty byly darovány roku 1843 do muzea na hradě Buchlově a předány správci hradu Buchlova Bernardu Namiszlovi k příslušnému zařazení.⁴²⁶

⁴²² Taměž, s. 203–207.

⁴²³ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 49, inv. č. 284, *Dopisy Bedřicha Všemíra matce 1841–1842*, f. 362–367.

⁴²⁴ Tato mumie se stala součástí hradního muzea na Buchlově v roce 1848.; MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 67, inv. č. 347, *Katalog muzea na Buchlově pořizený Zikmundem Berchtoldem r. 1850*.

⁴²⁵ O berchtoldských sbírkách a vybavení hradního muzea psal KRÄMER, David: *Berchtoldské sbírky na hradě Buchlově a na zámku v Buchlovicích*. Masarykova univerzita, Brno 2009 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

⁴²⁶ Taměž, s. 37–40.

Cesta do Brazílie

Před pověstnou cestou do Brazílie hrabě navštívil roku 1844 Londýn, opakovaně pak roku 1851 při příležitosti velké průmyslové výstavy. Mimo to procestoval Anglii, Skotsko a Irsko.

Velmi odvážnou cestu do Jižní Ameriky uskutečnil znovu s vídeňskou cestovatelkou Idou Pfeiferovou v letech 1846–1847. Osobní setkání Bedřicha Berchtolda a Idy Pfeiferové (1797–1858) proběhlo v Praze roku 1846, kde si domluvili výchozí cestovní bod a tím se stal Hamburk. Idino vyprávění na Bedřicha dosti zapůsobilo a měl chuť hned společně s ní cestu uskutečnit, jak zmiňuje ve svém cestopise.⁴²⁷ Motivací cesty do Brazílie byla vidina obrovského přírodního bohatství, střetnutí s domorodými kulturami a nechvalně známým otroctvím, které zde našlo útočiště.

Na brazilské cestě mimo návštěv měst a poznávání tamějších zvyklostí, zdejší flory se jim velmi líbily botanické zahrady, kterých měli možnost několik navštívit. Ida ve svých poznámkách mnohdy detailněji uvádí, že při návštěvě botanických zahrad „byly pro nás nejzajímavější chlebovníky s jejich 10–25 Pfundy těžkými plody.“⁴²⁸ V Brazílii se měli možnost setkat se i s tamějším přírodovědcem, p. Beste a jeho ženou, který jim ukazoval soukromé sbírky zvířat, ptáků, hadů atd., jež je zamýšlel darovat tamějšímu vznikajícímu muzeu v Riu de Janeiru.⁴²⁹ Přes všechno, co zde vše šlo obdivovat, viděli bídu a otroky, kteří dřeli na plantážích nebo obsluhovali ubytovny. Žili v nelehkých podmínkách a jako základ stravy se jim dostávali například fazole či mouku z manioku, z níž si vařili jídlo. Cestu jim zkomplikovalo setkání s domorodým černochem, který je přepadl. Bedřich byl v sebeobraně zraněn, což mu zkomplikovalo další zdejší pobyt.

Jejich společné cesty se rozdělily v roce 1847 kvůli zhoršujícímu se Bedřichově poranění. Již nemohl dále dělat Idě na cestách společníka. Místo toho ji doprovodil na palubu lodi, která mířila z Rio de Janeira směrem do Chile (Valparaiso).⁴³⁰ Účel

⁴²⁷ PFEIFER, Ida: *Eine Frauenfahrt um die Welt*. 1. díl. Carl Herold. Wien 1850, s. 1.

⁴²⁸ Tamtéž, s. 63. (1 Pfund má zhruba 500g)

⁴²⁹ Tamtéž, s. 82.

⁴³⁰ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 47, inv. č. 278, *Zápisy z cest po vlasti, severských zemí, Jižní Americe a Egyptě*, f. 66–70. Zápisky jsou velmi podobné zápiskům Idy, které byly pak vydány. Souhlasí s tím také článek SOMERS HEIDHUES, Mary: *Woman on the Road : Ida Pfeiffer in the Indies*. Archipel. 2004, 68, s. 305.

brazilské cesty, který nejenom sama Ida takto pojmenovala, spočíval ve „sběru a uchovávání exemplářů místních rostlin.“⁴³¹

Bedřichovy cesty po světě návštěvou Brazílie nekončily. Pokračovaly cestou na velkou průmyslovou výstavu v Paříži roku 1853 a mezi lety 1855–1856 cestou přes Dalmatsko, Solnohradsko, Halič a Bukovinu. Poté ještě rok strávil v Drážďanech. Do Prahy se navrátil v roce 1858. Bylo mu již 78 let. Časopis Lumír, v němž byl v roce 1860 uveřejněn článek o historii rodu Berchtoldů, nevynechal zmínku ani o hraběti Bedřichu Všemírovi. Autor článku v něm vyzdvihl Bedřichovu aktivitu: „ačkoliv již 78 let svého věku překročil, velmi čilý stařec a pilný sběratel všech přírodnin.“⁴³² Berchtoldovy vřelé cestovní aktivity dokládají i jeho cestovní pasy.⁴³³ Zajímavostí těchto pasů jsou informace nejen o jeho vzhledu, ale také zaměstnání, kde měl uvedeno: Medicine Doctor.⁴³⁴

Cesty se staly objektivní příležitostí k shromažďování exponátů. Jejich filantropická stránka se vyvíjela v dalším čase jako příležitost k obdarování lidí nebo společenství za účelem šíření osvěty, vzdělání, kulturní výměny hodnot. To je primární účel cestovní filantropie. Cestovní filantropii můžeme v delším časovém rozptýlu považovat též za rozvojovou pomoc, která umožňuje, aby zdroje proudily přímo z cestovního ruchu do komunitního rozvoje a iniciativ ochrany přírody. To už je však otázkou následujícího století a též konkrétních filantropů, kteří chtějí být svědky svých investic.

Sen o Vlasteneckém muzeu

Sen o Vlasteneckém muzeu se pojí s problematikou produkce národa jako jeho mentální reprezentaci, tj. vyjednávání jeho podoby a dosahování kolektivních interpretačních vzorů ve vztahu k jazyku nebo prostoru, což je podle Marka Neukuly při tvorbě národa ve hře od samého počátku. Uplatnění nastává v sociální praxi, která se děje v prostorové

⁴³¹ Tamtéž, s. 305.

⁴³² DUNDER, Alexandr: *Rod hrabat Berchtoldů svobodných pánů z Uherčín*. 1860, 10, č. 45, s. 1073.

⁴³³ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 39, inv. č. 274, *Doklady 1803–1872*, f. 79–92.

⁴³⁴ V roce 1804 obdržel na Karlo-Ferdinadově univerzitě titul Med. Dr. Byl jedním z prvních šlechticů, kteří obdrželi a užívali vysokoškolský titul. Promoce se uskutečnila 4. září 1804. Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 39, inv. č. 274, *Doklady*, f. 189.

produkcí reprezentaci národa, kam mimo jiné spadá i sbírkové pojetí činnosti, vznik muzeí nebo ikonografická výzdoba staveb a další.⁴³⁵ Dříve než vznikne něco hmotného v praxi, objeví se na veřejnosti a vtělí do masového hnutí, děje se reprezentace národa v mentálních mapách. Pro české národní hnutí je v tomto smyslu důležitý důraz na literaturu, která je jedním z výrazů mentálních map. Uvědomování si hodnot českého jazyka a jeho role vzniklo již ve druhé polovině 18. století v důsledku tlaku, jehož výsledkem bylo zavádění němčiny v praxi. Tento proces vyvolával také protireakci v podobě obsah vzestupu a rehabilitaci českého jazyka. Vznikající české národní hnutí hledalo spojence, které našlo v zemské aristokracii, odkud pramenila šlechtická podpora prvním jazykovým snahám. V jazyku viděli důležitý atribut státnosti, ke které se hlásili. I přes tyto snahy zůstávala němčina stále nejvíce preferovaným komunikačním jazykem.⁴³⁶ Role literární historie a kritiky v procesu tvorby národa celkově proměňuje vztah k literárnímu publiku a transformuje veřejnost.⁴³⁷ Což souvisí i s formováním fází vlastenecké agitace, zejména první, která spadá přibližně do poloviny desátých let a čtyřicátých let 19. století. Tato fáze je u nás spojena s tváří Josefa Jungmanna a jeho okruhem, který se snažil o návrat češtiny do veřejného prostoru, jehož předpokladem bylo obohacení češtiny a změna postoje veřejnosti k ní prostřednictvím literatury. Do těchto literárních snah se zapojil i Bedřich Berchtold. Přiklání se ke kroužku českých buditelů, s nimiž na delší dobu navázal kontakty a dopisoval si s nimi. Patřili do něj zmíněný Josef Jungmann, Jan Evangelista Purkyně, bratři Jan a Karel Preslovi, Josef Dobrovský, Kašpar Šternberk, Václav Hanka.⁴³⁸ V tomto kroužku existovalo pouto sounáležitosti k zemskému patriotismu. Bedřich Berchtold se v těchto kroužcích nadchnul pro „národní“ myšlenku, z níž vyplynul nápad založit muzeum i účast na budování nového naučného slovníku, jehož myšlenka vyplynula od Josefa Jungmanna. Myšlenka, která hnala vznik tohoto slovníku byla chybějící odborná česká terminologie v řadě odvětví. Berchtold byl u jeho vzniku velmi blízko, navzájem se v kroužku korespondenčně radili a informovali se o postupu práci na slovníku i jejím úskalí. V dopise od Jana a Karla Bořivoje ze 6. 6.

⁴³⁵ NEKULA, Marek: *Smrt a zmrtvýchvstání národa: sen o Slavíně v české literatuře a kultuře*. Karolinum, Praha 2017, s. 38.

⁴³⁶ NOVÁKOVÁ, Tamara – DEVÁTÁ, Markéta – KOSTLÁN, Antonín – MÍŠKOVÁ Alena: *Mezi Čechy a Němci, mezi vědou a životem: k počtům historičky Aleny Míškové*. Univerzita Karlova. Praha 2020, s. 23.

⁴³⁷ NEKULA, Marek: *Smrt a zmrtvýchvstání národa: sen o Slavíně v české literatuře a kultuře*. Karolinum, Praha 2017, s. 43.

⁴³⁸ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 49, inv. č. 286, *Korespondence*.

1819 dostává Bedřich Berchtold například zprávu, ve které mu sdělovali, že: „Tento spis má být encyklopedický, všechny nauky obsahující, pořádkem abecedním spořádán, a jeho objem má se až na 10–15 dílů vztahovati. Vesměs má být následování slovníku encyklopedického od Broshausa v Lipsku německy vydaného, toliko, že by náš doplnil, co tento vynechal. ... Domnívali jsme se, že alfabetickým způsobem v terminologii prospějeme; a tj. ta největší, kterou musí každý český spis učený vydávající zaplatiti. Jestli si terminologii již utvořil, snadno onou bude systém celé nauky psáti, a snadněji nežli podle abecedy. V takových rozpacích vězíce, umínili jsme si Vaši Blahourozenost o radu a myšlenky prositi, abychom času nemařice hned to neb ono mohli začnouti, neboť čas zlata dražší.“⁴³⁹ Berchtold nezůstal jen u vzájemné spolupráce, ale sepisoval i své pojednání týkající se terminologického slovníku, který však zůstal jen rukopisem pod názvem „Rukopisné pojednání o příčinách kazů v českém jazyce ve formě slovníku“.⁴⁴⁰ Kromě spolupráce na vznikajícím slovníku se podílel na myšlence vzniku národního muzea. Jednalo se však o koncept National-Museum der Čechen (Národní muzeum Čechů), který vznikl v roce 1818, též jako koncept Vlasteneckého muzea.⁴⁴¹

Nápad skupiny kolem Jungmanna a Berchtolda byl však pro zmíněný koncept druhé skupiny, která měla též podobnou myšlenku a soustředila se kolem Kašpara Šternberka, nepřijatelný, neboť členové „Jungmannova spolku“ měli v úmyslu o českém jazyce a literatuře psát německy. Jeho horlivý zájem vyústil ve vypracování plánu pro tento spolek, který podle autora článku o Janu Svatoplukovi Preslovi nazval Bedřich Berchtold „Národní museum“.⁴⁴² Tento návrh byl napsán mezi lety 1817–1818 za přispění Josefa Jungmanna, jak se domnívá autor Bedřichova životopisu Alois Kučík.⁴⁴³ Hrabě Bedřich Berchtold společně s Josefem Jungmanem stáli o to, aby toto vznikající muzeum bylo založeno za účelem zachování českého jazyka, podpory české národní identity a rozvoje průmyslnictví. Toto muzeum mělo podle prozatímního plánu Bedřicha Berchtolda obsahovat pět oborů, které byly dále děleny na kabinety. V rámci

⁴³⁹ ŠOLLE, Zdeněk: *Ke stykům hraběte Bedřicha Všemíra Berchtolda z Uherčic s českými obrozenci*. Komise pro soupis rukopisů při ČSAV. sv. 18, (Praha) 1979, s. 162–163.

⁴⁴⁰ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 47, inv. č. 277, *Rukopisné pojednání o příčinách kazů v českém jazyce ve formě slovníku*.

⁴⁴¹ NEKULA, Marek: *Smrt a zmrtnýchvstání národa: sen o Slavíně v české literatuře a kultuře*. Karolinum. Praha 2017, s. 233.

⁴⁴² VLČEK, Václav: *Jan Svatopluk Presl*. In: *Osvěta*. roč. 21, č. 8, 1891, s. 677.

⁴⁴³ KUČÍK, Alois: *Bedřich Všemír, hrabě Berchtold*. Buchlovice 1944, s. 19.

personálního zajištění měli pro muzeum pracovat ti, kteří jsou znalí češtiny.⁴⁴⁴ Jeho dokument vycházel z dobrého jádra, taktéž byl pečlivě vypracován, avšak z hlediska praktičnosti připadal organizátorům muzea tento plán nesplnitelný.

Berchtoldův plán předložený správě muzea ze 30. 4. 1818 měl obsahovat:

Národní museum České mělo obsahovat 5 oborů:

I. Vlastenecké dějiny s 3 kabinety:

- a) kabinet starožitností,
- b) kabinet numismatický,
- c) kabinet diplomatický s historickým archívem;

II. Vlastenecké přírodniny:

- a) kabinet botanický,
- b) kabinet zoologický,
- c) kabinet mineralogický;

III. Vlastenecké výrobky; umělecké, průmyslové a technické:

- a) sbírka vynálezů českého původu,
- b) sbírka vlasteneckých přírodnin v technickém zpracování,
- c) sbírka mistrovských děl umělecko-průmyslových,
- cl) sbírka modelů,
- c) sbírka nástrojů k dobývání surovin;

IV. Vlastenecká díla:

1. krásných umění výtvarných:

- a) sbírka kreseb stavebních plánů, modelů,
- b) sbírka dřevorytín, mědirytín, kamenotisků,
- c) sbírka olejomalb,
- d) sbírka portrétů pamětihodných Čechů,
- c) sbírka obrazů z vlasteneckých dějin,

⁴⁴⁴ ZAPLETAL, Vladimír: *Berchtoldův plán Národního musea v Praze z roku 1818*. *Vlastivědný věstník moravský*, 21, 1969, č. 1, s. 54.

- f) sbírka obrazů krajin, míst, zajímavých předmětů,
- g) sbírka sochařská;

2. umění hudebního:

- a) sbírka hudebních děl v rkp. i se zřetelem k jiným slovanským národům,
- b) sbírka hudebních nástrojů jen Slovanům vlastních;

V. Vlastenecká literatura:

- 1. sbírka vlasteneckých spisovatelů, ať psali česky nebo jinou řečí,
- 2. sbírka nečeských spisovatelů, pokud jejich díla se týkají domácích dějin, řeči, literatury;

VI. Knihovna o 12 odděleních:

teologie, právnictví, lékařství, matematika, fyzika (s fyz. kabinetem), logika a metafyzika, obecný a vlastenecký dějepis a zeměpis, dějiny literatury, estetika, jazykozpyt, pedagogika.⁴⁴⁵

V roce 1818 vydává svolání k Vlasteneckému museu česká šlechta, jejichž koncept navazoval na sbírkovou činnost českých učených společností ve druhé polovině 18. století. Tato skupina se soustředila kolem Kašpara Šternberka, který s podobnou myšlenkou založení musea pracoval již v Řezně. Když věděl, že se bude vracet zpět do Čech, měl v úmyslu věnovat své sbírky českému muzeu, jakmile bude založeno. Proto již roku 1813 Šternberk Kašpar zveřejnil úmysl založit instituci, která by se věnovala přírodním vědám.⁴⁴⁶ Střetly se tu dvě skupiny s poněkud odlišným názorem na budoucí funkci českého muzea.

Berchtoldův i Jungmannův sen se neuskutečnil. Byl zavržen, protože členové „Jungmannova spolku“ měli v úmyslu o českém jazyce a literatuře psát německy.

⁴⁴⁵ Tamtéž, s. 53. Berchtold místnosti požadoval od státu, pokud by stát nemohl tento požadavek splnit, tak by požádal „velkodušnosti české šlechty, aby místnosti musejní“ propůjčila v neobydlených palácech, které ponechává zhoubě času.“

⁴⁴⁶ MAJER, Jiří: *Kašpar Šternberk a jeho doba, Komitét symposia Hornická Příbram ve vědě a technice*. Příbram 1988, s. 29.

Zatímco plán Kašpara Šternberka, kdy muzeum mělo plnit dvojí účel – vědecký i výchovný – především v přírodovědeckých oborech, se stal skutečností. V jeho budování viděl Kašpar Šternberk své poslání a službu národu. Již 15. dubna roku 1818 podepsal hrabě Kolovrat, coby nejvyšší purkrabí, svolání s názvem „Vlasteneckým přátelům věd“. Na slavnostní schůzi 18. dubna roku 1818 byly zveřejněny stanovy a účel Musea v Pražských novinách. Podle zakladatelů mělo Museum obsahovat vše „což příroda nebo lidská snaha v naší vlasti vyvedly.“⁴⁴⁷ Zakladatel Kašpar Šternberk usiloval o vědeckou profilaci. Zatímco Kašparu Šternberkovi se plán na založení muzea vyvedl díky shodám okolností, Berchtoldův plán statutu národního muzea upadl v zapomnění. Zdál se zřejmě náročným, nesplnitelným a též nepraktickým. Místo toho Bedřicha Všemíra zvolili třetím čestným členem „Národního musea.“ Jak plynul čas a měnily se požadavky i nároky na chod tohoto musea, bylo třeba museum postupně organizovat a zdá se, že některé body z původního Berchtoldova plánu se svým způsobem uskutečnily. Muzeum již nesloužilo jen pro uložení přírodovědných sbírek, ale rovněž jako kulturně-historické centrum, které by podle Františka Palackého umožňovalo poznávat zemi českou v bezprostředním zpřítomnění celého věčného u duchovního obsahu minulosti i přítomnosti.⁴⁴⁸

V knize Karla Tieftrunka *Dějiny Matice české* zhodnotil autor hlubší příčiny nezdaru rozvoje „Národního musea“, jehož hrabě Bedřich Berchtold zamýšlel svým sepsaným statutem, společně s přáteli, uskutečnit: „Nezdary záležely mimo jiné hlavně v nedostatečném tehdejší rozvoji národního vědomí; nechť Dobrovského a váhavost Nejedlého naproti otázce musejní byly jednotlivé toho zjevy, ovšem ve třídě veledůležitě.“⁴⁴⁹

K uskutečněnému návrhu Kašpara Šternberka na zřízení vlasteneckého muzea se Bedřich Berchtold neobrátil zády. Muzeu věnoval herbář českých rostlin. Mimo jiné byl v roce 1823 na prvním valném shromáždění zvolen jako čestný člen a posléze

⁴⁴⁷ K urychlení zřízení Vlasteneckého muzea pomohla rovněž i sbírka roku 1817, kterou organizovala „společnost ku podpoře nuzných“, která původně byla určena na nákup obilí na pomoc chudým. Vybraná částka nebyla použita celá, protože v tento rok, byla hojná úroda obilí. Zbývající částky se mnozí vzdali ve prospěch vlasteneckého účelu. In: *Přívodce sbírkami Musea Království českého v Praze*. Společnost Musea Království českého. Praha 1905, s. 2.

⁴⁴⁸ Svůj názor a pohled na účel národního muzea vylíčil v roce 1841 v jedné své úvaze i František Palacký. Srov. PALACKÝ, František: *O účelech vlasteneckého musea*. In: ČECH, Leander: *Františka Palackého spisy drobné. 3. díl – podpisy aesthetické a literární*. Bursík a Kohout. Praha 1903, s. 320.

⁴⁴⁹ TIEFTRUNK, Karel: *Dějiny Matice české*. František Řivnáč. Praha 1881, s. 10.

až v roce 1850 jako člen správního výboru.⁴⁵⁰ Ve fondu rodinného archivu Berchtoldů se dochoval pamětní list čestného členství ve Společnosti vlasteneckého muzea v Čechách.⁴⁵¹ Do vzniklého muzea se snažil přispět i hmotně. Například pro muzejní sbírku mincí daroval 3 zlaté egyptské mince, 8 stříbrných egyptských a tureckých mincí; do sbírky rukopisů daroval dva turecké rukopisy; pro sbírku starožitností věnoval „bronzovou modlu vykopanou na Moravě mezi Buchlovem a Hradištěm a pár lýčených stříveců z Bělehradu Srbského“.⁴⁵² Dále Bedřich Berchtold přislíbil darovat bohatý herbář českých rostlin.⁴⁵³

Vlastenecké museum plnilo svůj účel, a to být reprezentativním „obrazem vlasti“, myslelo se tím přírodní a kulturní bohatství země. V průběhu času se jeho koncepce i využití veřejné budovy vlivem myšlenek osobností kolem „národního obrození“ posunula ještě dál.⁴⁵⁴

Odborná vědecká činnost

Stát se vědcem přinejmenším v první polovině 19. století nebylo zcela obvyklé. Zájem o vědní disciplíny byl šlechtě blízký. Mnohé poznatky pak uplatňovali při správě svých majetků. Přístup do vědy jim umožňoval jednak sociální státu i movité jmění. Přesto existovaly v předběžnové době překážky, které zájem o rozvoj vědy zpomalovaly nebo omezovaly.⁴⁵⁵ Kontakty, které Bedřich Berchtold nabyt při svém pobytu v Praze, mu umožnily otevírat cestu na cestě k vědecké činnosti. Zároveň s jeho osobní podporou vznikajícího vlasteneckého muzea se mezitím již od roku 1820 věnoval společně s Janem Preslem vydávání *Rostlináře*. Hrabě Bedřich se na něm podílel i finančně. První díl vyšel v roce 1820 a další vycházely až do roku 1835, vyšlo celkem 49 sešitů. První vydání *Rostlináře* z roku 1820, na kterém se hodně podílel hrabě Bedřich Berchtold, obsahuje

⁴⁵⁰ NEBESKÝ, Václav: *Dějiny Musea království českého*. Antonín Renno. Praha 1868, s. 45–193.

⁴⁵¹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 39, inv. č. 274, *Osobní doklady*.

⁴⁵² *Zpráva o českém muzeu*. In: *Časopis českého Musea*, 18, Praha 1844, s. 155–156.

⁴⁵³ NEBESKÝ, Václav: *Dějiny Musea království českého*. Museum království českého. Praha 1868, s. 16.

⁴⁵⁴ Např. Například s osobou Františka Palackého a jeho memoranda z roku 1839 je spojeno muzeum s ideou národního pantheonu.

⁴⁵⁵ MORAWETZ, Michal: *Hrabě Jiří Buquoy: šlechtic vědcem v první polovině 19. století. Jihočeská univerzita*. České Budějovice 2022, s. 94–95.

všeobecné pojednání o botanice doprovázené obrazy.⁴⁵⁶ Snahou autorů bylo vyložit základní botanickou nauku a rozšířit výrazy i botanickou terminologii v českém jazyce. V *Ottově slovníku naučném* je zmínka, že hrabě Bedřich setrval u *Rostlináře* do vydání sešitu č. 38.⁴⁵⁷ Rostlinář však dokončen nebyl, protože jeho vydávání a rozsah byl poměrně nákladný a ani počet odběratelů neodpovídal této mravenčivé práci; rovněž k tomu přibyla nelehká úřední práce spojená s vydáváním. Místo toho ještě vyšlo v roce 1846 zkrácené dvoudílné dílo s názvem *Všeobecný rostlinopis*⁴⁵⁸ a k němu byl připojen všeobecný úvod s názvem *Počátky rostlinosloví*.

Mimo *Rostlináře* hrabě Bedřich přispěl i ke vzniku spisu *Flora Čechica*,⁴⁵⁹ který v roce 1819 vydali oba bratři Preslové. Spolupráce Bedřicha Berchtolda s Janem Preslem neskončila, nýbrž pokračovala. Bedřich Berchtold a Jan Presl si vyměňovali dopisy, ve kterých uzavírali další spolupráci, a tou byla finanční podpora nebo redigování Preslova vědeckého časopisu *Krok*, do kterého přispíval i hrabě Bedřich Berchtold.⁴⁶⁰

Jeho další publicistická činnost vedla k vydávání díla *Oekonomisch-technische Flora Böhmen* v letech 1836–1843 společně Václavem Benno Seidlem, F. M. Opitzem, Janem Pfundem a Franzem Xaverem Fieberem. Roku 1842 mu vyšla monografická stať *O bramborách*⁴⁶¹ v německém jazyce. Tato stať se zabývá dějinami, charakteristikou, užitečností a nemocí brambor a jejich využití v průmyslové výrobě. Dílo bylo přepracováno podle autorů Jassügera, Pfaffa, Biborga, Putsche, Bertucha. Hrabě Bedřich v tomto díle též vyjádřil svůj vědecký pohled i v souvislosti se společenskou situací, že je to „ten neocenitelný dar přírody, mana všech písčitých a horských oblastí, chléb země, je potravou pro miliony, spojuje čtyři vzácné ctnosti: výživný, zdravý, soběstačný a levný. Země i politici ekonomové nyní považují brambory za nejsladší z evropských rostlin, jejichž extenzivní pěstování je základem, na němž žije co největší počet obyvatel země; za palladium proti hladomoru, který dříve tak často pustošil tuto část světa následným morem a nejstrašnějšími epidemiemi. Je zdrojem příjmů, nejznamenitějším prostředkem k ušetření velkého množství obilí, k usnadnění a rozšíření chovu dobytka; jejich dobročinný stav hluboce zasahoval do běžného života a do blahobytu národů,

⁴⁵⁶ PROCHAZKA, Jan Svatopluk: *České hlavy – Jan Svatopluk Presl*. F. Topič. Praha 1920, s. 10.

⁴⁵⁷ OTTO, Jan: *Ottův slovník naučný*. Praha 1888, s. 642.

⁴⁵⁸ PRESL, Jan Svatopluk: *Všeobecný rostlinopis*. Kronberger a Řivnáč. Praha 1846.

⁴⁵⁹ PRESL, Jan Svatopluk – PRESL, Karel Bořivoj: *Flora Čechica*. J.G. Calvae. Pragae 1819.

⁴⁶⁰ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 49, inv. č. 286, *Korespondence*.

⁴⁶¹ BERCHTOLD, Bedřich.: *Die Kartoffeln*. Gottlieb Haase Söhne. Prag 1842.

do definice a technických, průmyslových živností. Takže tento solan se stal jednou z našich nepostradatelných plodin a jeho všeobecné rozšíření mezi národy Evropy způsobilo úplnou revoluci v našem systému krevního chovu.“⁴⁶²

Jeho pokročilý věk mu nebránil být stále aktivním. Významnou a mnohdy veřejně určující životní etapou hraběte bylo členství v několika spolcích, v nichž se patřičně angažoval či byl dopisujícím členem: patřil do Botanické společnosti v Edinburgu, byl členem Královské botanické společnosti v Řezně a Vlastenecko-hospodářské společnosti v Čechách, náležel též k Přírodovědně-historickému spolku Lotos a ke Společnosti pro zemědělství, vlastivědu a přírodovědu.⁴⁶³ Od roku 1851 redigoval časopis pro spolek Lotos. A nelze opomenout, že štědře přispíval na první svazky časopisu Krok.⁴⁶⁴

Hradní muzeum a regionální vlastenectví

Do Buchlovic přišel natrvalo až v roce 1859. Předtím do Buchlovic jezdil častěji na návštěvu za svým prasynovcem Zikmundem I., který za účast na uherském povstání dostal „domácí vězení“. Již před svým příchodem postupně věnoval věci ze svých cest hradu Buchlovu, protože v něm měl možnost uskutečnit svůj sen o založení muzea. Sběratelství ve šlechtickém postředí patřilo k nástrojům sebeidentifikace a sebeprezetace. Motivy sběratelství nelze zredukovat pouze na vnitřní prožitky, ale dotýkají se interakce jedince s vnějším prostředím, ať už se jedná o potvrzení sociálního statusu či podporu kulturotvorných prvků společně provozovaných a sdílených příslušnou komunitou. Podstatou takového sběratelství je jednak vztah ke shromážděným a uchovávaným předmětům. Intenzita a rozsah sbírek pak závisí na míře, do jaké zaujmou původci samotného sběratele.⁴⁶⁵ Zdá se, že ze sběratelství se pro Bedřicha Berchtolda stala vášeň

⁴⁶² Tamtéž, Vorwort.

⁴⁶³ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 39, inv. č. 274, *Doklady 1803–1872*, f. 6, 9, 13, 16, 20, 22, 25, 36, 42, 55.

⁴⁶⁴ Časopis Krok byl vydáván pod vedením Josefa Jungmann a Jana Presla společně s okruhem českých vědců a nadšenců. Obsahem Kroku byly odborné články. BERNARD, Alexander Josef: *Založení a význam Preslova „Kroka“*. In: Krok. 2, č. 8, 1888, s. 353.

⁴⁶⁵ JAGOŠOVÁ, Lenka – KIRSCH Otakar: *Nástin historie a současnosti vzájemných vztahů muzeí a jejich publika*. In: Muzejní profese a veřejnost. Masarykova univerzita, 1, Brno 2016, s. 6.

ovlivněná institucionálním sběratelstvím, reprezentované především akademickým a školským prostředím (např. Karlo-Ferdinandova univerzita, kterou vystudoval).⁴⁶⁶

Pobyt v Buchlovicích byl pro něj inspirativní. Těšily ho procházky na hrad Buchlov, v jehož archivu trávil hodně času. Na základě jeho poznámek z badatelské práce stavěli své knižní díla intelektuálové z okolí, které k sobě svým smýšlením, vzdělaností a dobrotivostí přitahoval. Za jeho podpory mnozí z nich se ujali sepsat jeho paměti, jako například Johann Miller, který sepsal knihu s názvem *Die Herrsburg Buchlau im gesegnetem Marchlande*.⁴⁶⁷ Podobným počinem o něco později byla kniha s názvem *Leopold Graf von Berchtold der Menschenfreund*. Sepsal ji společně s Františkem Pluskalem Moravičanským, s nímž Bedřicha Berchtolda pojilo přátelské pouto. V knize najdeme osobní předmluvu, kterou mu Moravičanský věnoval a z níž je patrný velký autorův obdiv vůči hraběti Berchtoldovi.⁴⁶⁸ Kniha byla vydána k 50. výročí úmrtí hraběte Leopolda I. Jejich přátelské pouto spojovala i oboustranná rozsáhlá korespondence. V archivu je uchováno 62 česky psaných dopisů Bedřicha Berchtolda určené Františku Moravičanskému.⁴⁶⁹ Kromě spolupráce na knize věnované životu Leopolda I. Berchtolda, spolupracoval František Moravičanský na popisování přírodovědných sbírek roku 1858.⁴⁷⁰

V Buchlovicích se příliš nezdržel, pokračoval na svých dalších studijních a poznávacích cestách. V roce 1860 projel jihovýchodní Moravu, poté zamířil do Dalmácie, kde objevil botanické zvláštnosti, které s sebou přivezl. Častěji pak střídal pobyt v Buchlovicích, v Praze nebo u příbuzného hraběte Josefa Vratislava v Janovicích.

Hrabě Zikmund I., syn Leopolda I. Berchtolda mezitím začal hrad Buchlov v polovině 19. století měnit na muzeum, které bylo v roce 1851 zpřístupněno veřejnosti. Velkou zásluhu na vzniku tohoto muzea měl Bedřich Berchtold, který hradní sbírku

⁴⁶⁶ Šlechtické sbírky mají svůj původ v 16. a 17. století. Zpočátku měly tyto sbírky povahu obrazáren, které však nesplňovaly dnešní kritéria kladená na muzea. Teprve v souvislosti s rozvojem přírodních věd v 18. století vznikají šlechtické sbírky nového typu. V těchto sbírkách převažovaly především přírodní vědy. In: KRÄMER, David: *Berchtoldské sbírky na hradě Buchtově a na zámku v Buchlovicích*. Brno 2009, s. 20. (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

⁴⁶⁷ MÜLLER, Johann: *Die Herrsburg Buchlau im gesegnetem Marchlande*. Johann Spurny. Prag 1837.

⁴⁶⁸ MORAVIČANSKÝ, Pluskal František: *Leopold Graf von Berchtold, der Menschenfreund*. R. Rohrer's Erben, Brünn 1859.

⁴⁶⁹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 49, inv. č. 277, *Korespondence – František Pluskal Saleský*.

⁴⁷⁰ MORAVIČANSKÝ, František: *Die Burg Buchlau, In naturhistorischer Beziehung beschrieben und Ursprung des Namens der Burg Buchlau*. In: *Notizen Blatt*, 1858, č. 1, 7–8.

obohatit o předměty, které si dovezl z cest. Na hradě dodnes najdeme i Bedřichův jedinečný herbář. Z doby, kdy Bedřich vybavoval hrad svými exponáty, se dochovalo alespoň torzo inventáře uměleckých předmětů, které se na hradě nacházely.⁴⁷¹ Kolem roku 1850, kdy muzeum začalo fungovat, podle inventáře bylo pro návštěvníky zpřístupněno 32 místností. Dokladem o fungování muzea je dochovaná jakási přírůstková kniha předmětů.⁴⁷² Hradní pokoje byly naplněny všelijakými předměty; tyto pokoje měly většinou i jména, která se vztahovala k významným osobnostem majitelů Buchlova nebo rodu Berchtoldů. Svůj „muzejní“ pokoj tam měl i Bedřich Všemír Berchtold. V pokoji se z určité části nacházely jeho osobní věci nebo věci, ke kterým měl vztah: například obrazy Josefa Jungmanna, cylindr, hůl, lékárnická skříň, dvě skříně s herbářem, obrazy krajin, obraz zámku Buchlovice, který sám maloval, tištěný plán Cařihradu atd.⁴⁷³

Hrabě Bedřich Všemír Berchtold byl oblíbeným členem rodiny, „milovaný strýček“, jak jej často oslovovali příslušníci rodiny v rámci osobní korespondence. Velmi vřelý vztah udržoval se ženou svého prasynovce Zikmuda I. Berchtolda – Ludmilou Berchtoldovou, rozenou Vratislavovou. Dokazuje to 87 dopisů z její strany, které si mezi sebou vyměnili ještě před příchodem do Buchlovic.⁴⁷⁴ Měli k sobě blízko, zřejmě proto, že Ludmila se velmi zajímala o myšlenky národního obrození a sama se účastnila některých akcí spojených s touto myšlenkou; byla i členkou spolků. Velmi podporovala myšlenku udržovat Vlastenecké muzeum a stala se jeho podporovatelkou skrze Matici českou.⁴⁷⁵ Mimo jiné též udržovala korespondenční vztah s předními českými obrozenci, např. s Václavem Hankou.⁴⁷⁶ Nesmíme ani opomenout, že pocházela z významného šlechtického rodu a její prastrýc byl Jeník z Bratřic, známý jako český vlastenec, sběratel nejrůznějších zajímavostí k české minulosti a též lidových písní a říkadel.

⁴⁷¹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 39, inv. č. 275, *Torzo inventáře uměleckých předmětů Bedřicha Všemíra Berchtolda*, f. 1–2.

⁴⁷² MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 67, inv. č. 347, *Katalog muzea na Buchlov pořizený Zikmundem Berchtoldem r. 1850*.

⁴⁷³ KRÄMER, David: *Berchtoldské sbírky na hradě Buchlově a na zámku v Buchlovicích*. Brno 2009, s. 100–101. (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

⁴⁷⁴ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 377, inv. č. 94, *Korespondence s Ludmilou Berchtoldovou 1830–1866*.

⁴⁷⁵ Je uvedena v seznamu podporovatelů v letech 1831–1890. *Jména pp. zakladatelů Matice české*, Matice česká, Praha 1891, s. 54

⁴⁷⁶ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 377, inv. č. 94, *Korespondence s Václavem Hankou 1830–1866*.

Přes všechnu zajímavou, ušlechtilou, dobročinnou i náročnou činnost zůstal hrabě sám. Nikdy se neoženil. Poslední léta svého života trávil na zámku v Buchlovicích. V této době se o něm traduje historka. Bylo o něm známo, že se nerad fotografoval nebo nechával malovat. Aby po něm zbyla obrazová památka, až jeho duše opustí svět, museli na něj jeho přátelé a blízcí vymyslet lest. Tato lest spočívala v zabavení společnosti u klidné činnosti a mezitím jej bude umělec nepozorovaně malovat nebo fotit.⁴⁷⁷ Umírá 3. dubna roku 1876 v požehnaném věku 95 let.

Jeho činný život odrážel v sobě lesk slávy nevlastního bratra Leopolda Berchtolda, a přece byl jeho profil v něčem jiný. Jeho filantropické zásluhy velkou měrou formovaly kulturní pole obrozeneckých snah. Poddaní na buchlovickém panství jej mají v paměti jako lidumilného doktora, který jim byl vždy laskavě ochoten pomoci. Jeho osobnosti a povahy si všímá například časopis *Světozor*, který nazýval hraběte Bedřicha doslova „zjevem nevšedním“, který vynikal všestrannými hlubokými znalostmi.⁴⁷⁸

Lidumilnost, se kterou je spojena i osobní vděčnost, vtělil hrabě také do vyplácení doživotní penze své věrné hospodyně Tekle Pavlínové z úroků jistiny. Po smrti této hospodyně bylo ze zbytků úroků zřízeno stipendium pro studenty. Vznikla studentská nadace pro rodinu hrabat Berchtoldů. Přáním hraběte před smrtí bylo založit studentskou nadaci pro studenty, což se mu skrze poslední vůli podařilo. Byly založeny dvě nadace:

- I. studentské nadání Dra Bedřicha hraběte Berchtolda pro rodinu hrabat Berchtoldů,
- II. studentské nadání Dra Bedřicha hraběte Berchtolda pro studující lékařství.

První nadace je pro členy rodu Bechtoldů, kteří budou navštěvovat podle přání zesnulého hraběte některou z fakult tehdejší pražské univerzity. V zakládací listině nadace se Bedřich Berchtold přikláněl k vyplácení nadačního příspěvku i v případě, že člen rodu bude studovat teprve gymnázium či jinou universitu v Čechách, na níž by se vyučovalo v českém jazyce. Udílené nadace vyhradil svým univerzálním dědicům. V jeho případě to byl Zikmund Berchtold II. Udělování nadačního stipendia bylo podle stanov promyšleno

⁴⁷⁷ Tuto životní příhodu uvádí ve své knize rodák z Buchlovic Alois Kučík (1882–1956). KUČÍK, Alois: *Bedřich Všemír, hrabě Berchtold*. Buchlovice 1944, s. 40–41.

⁴⁷⁸ *Hrabě Bedřich Berchtold z Uherčic*. Světozor, 3, 1869, č. 20, s. 167–168.

i v případě, že členové nebudou z řad rodu Berchtoldů.⁴⁷⁹ Druhá Bedřichova nadace vyplácela stipendium nemajetným a osiřelým studentům lékařství Pražské university po celou dobu jejich studií. Podmínkou bylo, aby takový student byl synem lékaře.⁴⁸⁰

Hrabě Bedřich Berchtold zemřel 3. dubna roku 1876 na zámku v Buchlovicích. Na jeho přání byl pochován za pomoci sedláků na místním hřbitově vedle kaple sv. Alžběty, ve které dříve měla Jednota bratrská svůj sbor. Možná bylo jeho přání více než symbolické. Bedřich Všemír Berchtold si od obyvatelstva panství vysloužil přízvisko – lidumil. Často se setkáváme v dobovém tisku se slovy chvály a úcty jako například v *Národní politice* z roku 1935: „...zůstává Berchtold dobrým českým vlastencem, překonává veškeré předsudky v urozeném příbuzenstvu“, zaznívají též slova, že jde o „pozoruhodného vlastence a lidumila.“⁴⁸¹ Vděčnosti za úctyhodnou filantropickou činnost se hraběti dostalo až o několik let později. V Tučapech u Tábora byla na školní budovu připevněna pamětní deska pamatující na jeho pobyt a lékařskou praxi. Ani v Buchlovicích na něj tamější obyvatelstvo nezapomnělo. Na jeho počest dal na zámku nad jeho pracovnu umístit Leopold II. Berchtold pamětní desku s českým nápisem upozorňující na jeho činný a obětavý život.

O úmrtí nestora Karlovy univerzity, lékaře a významného botanika se dobový tisk mnoho nezmiňuje. Zpětně o tom informoval, poněkud rozhořčeně vědecký časopis *Vesmír* v říjnovém čísle roku 1935: „Hrabě Berchtold je jedním ze zapomenutelných kamenů v základech budovy našeho národního bytí. Zapomenutý, vždyť když roku 1876 zemřel, české denní listy v Praze toho snad vůbec nevzpomněly.“⁴⁸²

Jeho filantropické snahy se nesly nejenom v duchu vědy, ale i lidskosti vůči chudým a potřebným charakterizovaných identitou šlechtice a rolí lékaře. Prolínání těchto identit a rolí v osobnosti hraběte Berchtolda otevírá další pohled na šlechtice v 19. století, kdy být vědcem i lékařem nebylo zcela obvyklé. Nabytí nových rolí byla svým způsobem

⁴⁷⁹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 67, inv. č. 347, *Studien-Stiftungen in Königreiche Böhmen. Band 8, 1969–1874, c.k. místodržitelství pro Čechy*. Praha 1900, č. 8, s. 226–239.

⁴⁸⁰ Nadace pro studující z rodu Berchtoldů byla podle přání v poslední vůli zřízena listinou ze 8. dubna roku 1873. Druhá nadace pro studenty lékařství 17. června roku 1879 s dodatkem, který schválilo vysoké ministerstvo kultu a vyučování ze dne 4. dubna 1883.

⁴⁸¹ MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů, kart. 377, inv. č. 94, *Korespondence s Václavem Hankou 1830–1866* HAMER, Adolf: *Vzpomínka na MUDr. Bedřicha Všemíra hr. Berchtolda z Uherčic*. *Národní politika*, 12. 9. 1935, č. 251.

⁴⁸² NĚMEC, Bohumil: *MUDr. Bedřich Všemír hrabě Berchtold*. *Vesmír*, 1. 10. 1935, č. 6, s. 33–39.

také reakce šlechty na novou situaci ve společnosti, kdy slábly její pozice z pohledu funkcionalistického obrazu, který byl více preferován a tvořen. Aktivní veřejnou činností si šlechta otevírala nové možnosti své sebe prezentace. A mnozí se také cítili být hodní této dráhy, poněvadž k tomu měli předpoklady, schopnosti i dostatek finančních zdrojů. Očekávali bychom, že pilné, vzdělané i štědré osoby, budou mít po smrti zajištěnou osobní prezentaci, přinejmenším formou okázalé rodinné hrobky. V případě Bedřicha Berchtolda, ale i jeho nevlastního bratra Leopolda Berchtolda tomu tak nebylo. Bedřichovo přání neodpovídalo šlechtické tradici zachování paměti. Bedřich si přál být pohřben mezi obyčejnými, chudými lidmi na buchlovickém hřbitově. Mezi nimi se cítil dobře, měl pro ně slabost, která plynula i z jeho lékařské role. Bedřich Berchtold tímto přáním odhalil význam šlechtictví v 19. století, jehož strategie se projevovala ve šlechetnosti, velkorysosti a uměním být patronem.⁴⁸³ Odměna za dobrodíní se pro Bedřicha Berchtolda po hmatatelné stránce nekonala.

⁴⁸³ ŠVARŤÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: *Šlechtic. Příklad Alfonse hraběte Mensdorff-Pouilly*. In: *Člověk na Moravě 19. století*. Centrum demokracie a kultury. 2. vyd. Brno 2008, s. 358.

6. Závěr

“Wealth is not new. Neither is charity. But the idea of using private wealth imaginatively, constructively, and systematically to attack the fundamental problems of mankind is new.”

John Garder

Druhá polovina 18. století je známá jako sféra sociálních, ekonomických a politických inovací. Následné 19. století je provázáno transformačními změnami, skrze něž spatřily světlo nové národy. Obě století však řešila sociální otázku, která se přinejmenším stala jedním z katalyzátorů vývoje a institucionalizace dobročinné péče. Oblastmi, kde se filantropie nejvíce projevovala, byly zejména ta zdravotní a sociální. Tento zájem s sebou nesl patřičné důvody. Jedním z nich, a můžeme říct tím nejpálčivějším, byla chudoba, která se v 19. století stala obrovským problémem.⁴⁸⁴ Mnoho států nebylo dobře vybaveno, aby se s tímto problémem dobře vypořádaly, ale existovaly malé či velké snahy v této nepříznivé životní situaci dělat kroky a mírnit následky. Ve druhé polovině 18. století filantropická činnost teprve dostává určité kontury, jelikož ještě neexistoval silný pocit zodpovědnosti státu. V dalším století již na svých bedrech stát tuto dobročinnou péči nese. Přesto by význam filantropické péče nedozrál do své jedinečné podoby, kdyby se do ní také nezapojily i jednotlivé vrstvy společnosti. Šlechta druhé poloviny 18. století k tomu měla velmi blízko a iniciovala v této oblasti řadu změn, což můžeme v této práci sledovat.

Filantropické cesty jsou v nadhledu cestami rozmanitými a není tedy divu, že k ní také existovaly i různé přístupy a postoje. Názorným příkladem v této práci je filantropická činnost Leopolda a Bedřicha Berchtolda, jež se stala do určité míry obrazem vlastního sebeuvědomování a porozumění s ohledem na vztahování se k hodnotám, kulturním vzorcům chování, užívání materiálních statků. Jejich činnost

⁴⁸⁴ RAPPORT, Michael: *Evropa devatenáctého století*. Vyšehrad. Praha 2011, s. 18.

patří mezi badateli k preferovaným předmětům zájmu. Je shrnuta do různých článků či statí, ale i přesto v ní stále vznikají místa domněnek a neshod v některých faktech. Toto tvrzení staví na problému nedostatku samotného nejen archivního materiálu nebo tendenci využívat jeho omezený rozsah. To je jedno z úskalí, které badatele se zájmem o dějiny rodu Berchtoldů potkává. Další úskalí spočívá v nízkém uvědomování si obsahu šlechtictví, které například Wolfgang Kaschuba definuje na jednu stranu jako značně proměnlivý kulturní model, v základních obrysech závazný. V tomto modelu je ukryt soubor sociálně určených a kulturně formovaných obvyklých postojů, návyků a mravních postojů zprostředkovávající sebeporozumění a sebeuvědomování, které se děje skrze materiální statky, hodnoty, přes kulturní vzorce chování.⁴⁸⁵ S tím se pojí i teorie Ruth Benedictové, která ve své úvaze o vztahu jednotlivce a kulturního vzorce objímá názor, že i přes základní obrysy života, kam patří i výše zmíněný soubor sociálně určených kulturně formovaných obvyklých postojů, návyků a mravních postojů, je člověk odkázán na prostředí, které mu poskytuje materiál, z něhož si vytváří vlastní život.⁴⁸⁶ V rámci této práce šlo o odkrytí těchto koncepcí v životě některých členů rodu Berchtoldů v souladu s filantropickou činností, která byla pro tento rod poměrně specifickou záležitostí. Úsilí jejich filantropické činnosti vycházelo jednak ze základních obrysů šlechtictví, které se však dokázalo proměňovat vlivem dobového diskurzu a prostředí, kterým byli obklopaní nebo se obklopovali. Tento poněkud jednoduchý závěr „kazí“ názor Paula Veyneho, že každé chování odkazuje ke skrytým důvodům než ke zvyku. Jednání se neprezentuje ve formě cíle, pro který bychom hledali prostředky k naplnění, ale je jako recept na lék, který se užívá, tak jak se hodí, abychom se posunuli dál, za mez poslední interpretace dané problematiky.⁴⁸⁷ Tato práce se snažila rozšířit ony interpretační hranice za pomoci využití nejen samotných pramenů, ale i jiných dobových žánrů, zpráv a úvah, jejichž obsah má pomoci v kontextu vymezeného období nejen aplikovat obecné principy habitů šlechty ve druhé polovině 18. a 19. století, ale též toto svým způsobem odvracet jako nutný důsledek skutečnosti chování diktovaného danou společností.

Zvolené téma filantropické činnosti Berchtoldů v kontextu doby poskytuje pohled na tuto problematiku filantropie odrážející se v osobitém rodovém společenském projevu.

⁴⁸⁵ KASCHUBA, Wolfgang: *Deutsche Bürgerlichkeit um 1800*. J. Kocka. 2 vyd. Göttingen 1995, s. 97–127.

⁴⁸⁶ BENEDICT, *Kulturní vzorce*, s. 229.

⁴⁸⁷ VEYNE, Paul: *Jak se píšou dějiny*. Pavel Mervart. Červený Kostelec 2010, s. 267–269.

Nešlo plně do detailů popsat jejich záměry, činy, ale pomocí dostupných materiálů a zvolené interpretační metody představit kousek tohoto obrazu skrze dobové kulturní vzorce, jejichž rysy nemusí být nutně společné všem v daném čase a místě i napříč společenskými strukturami.

Doposud ani nevznikla nějaká ucelenější práce, která by shrnovala jednak jejich život, ale i činnost v kontextu doby. Toto přání by mohlo do budoucna přinést další rozměr v pohledu na rakouskou šlechtu na přelomu 18. a 19. století. V souladu s filantropickou činností Berchtoldů bychom mohli v tomto smyslu očekávat rozšíření povědomí o jejich činnosti na poli vědecké práce, kultury a osvěty, kterou pěstovali v poměrně velkých rozměrech. Jejich životní příběh je veřejnosti stále nejčastěji znám jako příběhem známých cestovatelů, což je spíše jen jednostranný pohled, který čeká na rozvinutí skrze využití potenciálu rodového archivu, tak, aby využívané prameny poskytovaly další hlubší rekonstrukci či analýzu dobových skutečností a porozumění. Práce anglického historika Lesliho Stephena (1832–1904), který se zaměřoval na dějiny evropského myšlení, nastiňuje jeden z možných směrů, kterým by se mohlo ubírat i další bádání o Berchtoldech. Tento směr spočívá v tom, že bychom lépe využili jejich odkaz, je nutné dějiny zkoumat i v kontextu společenského postavení, politického vlivu a literárních projevů.⁴⁸⁸ Jedná se o jednu z možností, kterou by měla doprovázet též snaha přemýšlet o tom, jak rozvolnit hranice mezi obory, vůči kterým se tato navržená metoda zkoumání dějin vymezuje. Jak už bylo zde na začátku řečeno, je také třeba brát k prohloubení plastického historického obrazu v potaz i mezioborovou spolupráci a s pokorou přihlížet k jejím výsledkům. S tímto přístupem je pak možné „nově“ obohatit i metodologické nástroje historické vědy.⁴⁸⁹

Na příkladu jejich života je také možné ukázat prolínání myšlenek osvícenství a romantismu, které jako ideje prolínaly a ovlivňovaly do jisté míry i svět šlechticů, kteří coby jako aktéři své doby se s těmito idejemi ztotožňovali. Zatímco osvícenství předkládalo do centra pozornosti člověka, obhajobu jeho práv a důstojnosti, doba romantismu přinesla zase téměř až mystický obrat k přírodě a hledání vlastní kultury, což můžeme na těchto dvou osobnostech, jako byli Leopold I. a Bedřich Berchtoldové,

⁴⁸⁸ STEPHAN, Leslie: *History of English Thought in the Eighteenth Century*. Cambridge Press. 2011.

⁴⁸⁹ Srov. ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. NLN. Praha 2014, s. 31.

poznávat. V této práci nebyla věnována pozornost zdaleka všem otázkám, které s danou koncepcí souvisí. Prohloubit zde vyslovené myšlenky a ještě hlouběji koncipovat dílčí výstupy je úkolem dalšího výzkumu.

7. Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny:

Hrad Buchlov

Moravský zemský archiv Brno

- Rodinný archiv Berchtoldů
- Velkostatek Vizovice

Tištěné prameny:

BERCHTOLD, Leopold: *An Essay to Direct and Extend the Inquiries of Patriotic Travellers*. London 1789.

BERCHTOLD, Leopold: *Kurzgefaßte Methode alle Arten von Scheinbartodten wieder zu beleben, und der allergrauensamsten Mordthat, Lebendige in das Grab zu legen, vorzubeugen*, 1798. s. 1–2.

BERCHTOLD, Leopold: *Nachricht von dem im Sanct Antons-Spitale in Smirna mit dem allerbesten Erfolg gebrauchten einfachen Mittel, die Pest zu heilen, und sich vor selbiger zu bewahren*. Fr. Ant. Schrämb. Wien 1797, s. 28–31.

BERCHTOLD, Leopold: *Vergangenheit und Gegenwart der Herrenburg Buchlau im Mährischen Marsgebirge von Berchtold Leopold*. Rudolf M. Röher. Brünn 1893.

BERCHTOLD, Leopold: *Verhandlung. Hamburgische Adreß-Comptoir Nachrichten*. 1804, s. 465.

BERCHTOLD, Leopold.: *Versuch die Grenzen der Wohlthätigkeit gegen Menschen und Thiere zu erweitern*. J. Alberti's Witwe. Wien 1800.

BERCHTOLD, Leopold: *Zweite Nachricht an das Publikum der böhmischen prager humanitätsgesellschaft über ihre im Jahre 1799 und 1800 gemachten Fortschritte*. Prag 1801, s. 2–12.

BERNARD, Alexander: *Založení a význam Preslova „Kroka“*. In: *Krok*. roč. 2, č. 8, 1888, s. 353.

BERNT, Johan Joseph: *Vorlesungen über die Rettungsmittel beym Scheintode und in plötzlichen Lebensgefahren*. Wien 1919, s. 14.

BISINGER, Joseph Constantin: *General-Statistik des Österreichischen Kaiserthumes, Geistingers Buchhandlung*. Wien und Triest 1807, s. 112.

DUNDER, Josef: *Rod hrabat svobodných pánů z Uherčic*. Lumír, 1860, č. 45, s. 1072.

CHIMANI, Leopold: *Vaterländische Merkwürdigkeiten*. Verlags-Gewölbe der K.K. Schulbücher-Verschleiss-Administration. Wien 1819, 1, s. 167–168.

ILWOLF, Franz: *Oesterreichische Geschichte für das Volk XII*. Comissions-Verlage von Praudel und Ewald. Wien 1865, s. 34.

KAMPELÍK, František: *Hrabě Leopold Berchtold, Howard západních Slovanů*. Časopis českého muzea, Praha 1837, sv. 11.

KANT, Immanuel: *Anthropologie in Pragmatischer Hinsicht*. Verlag Immanuel Müller. Leipzig 1833, s. 12–13.

Kant, Immanuel: *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?*. Berlinische Monatschrift, Zwölftes Stück. Berlin 1784, s. 481–494.

KLAR, Alois: *Auswahl von Gedichten declamatorischen Uibungen nebst dem hergange des declamatorischen Uibungen an der Karl=Ferdinand Universität zu Prag*. Joseph Krausschen Buchnadtung. Prag 1829, s. 98–103.

MÁCHOVÁ, Kamila: *Dobročinné ústavy v Americe*. In: *Ženské listy*. 1894, 22, č. 8, s.149.

MORAVIČANSKÝ, František: *Leopold Graf von Berchtold, der Menschefreund*. R. Rohrer's Erben. Brünn 1859.

MÜLLER, Johann: *Die Herrnburg Buchlau im gesegneten Marchlande*. Johan Spurny. Prag 1837.

NEBESKÝ, Václav: *Dějiny Musea království českého*. Antonín Renno. Praha 1868.

NICHOLS, John: *Literary Anecdotes of the Eighteenth Century*. London 1815, sv. 9, s. IV.

PFEIFER, Ida: *Eine Frauenfart um die Welt*. 1. díl. Carl Herold. Wien 1850, s. 1.

PFEIFFER, Ida: *Visit to the Holy Land: Egypt and Italy*. Ingram Cooke and Copany. London 1852.

POPPE, Johann Heinrich: *Allgemeines Rettungsbuch oder Anleitung vielerlei Lebensgefahren ... zu Lande und zu Wasser ... vorzubeugen*. Verlag der helwingschen Handbuch, Hannover 1805, s. 6.

SEDLÁK, Jan: *Kterak vede teorie Smithova k atomisaci veškerého života společenského a jak ji národohospodářská soustava provedla?*. In: *Museum*. 1893, roč. 28, č. 1, s. 15.

SMILES, Samuel: *Základ blahobytu*. F. Šimáček. Praha 1890, s. 257–258.

SONNENFELS, Joseph: *Über die Liebedes Vaterlandes*. Verlag Kurzböck. 1771.

SOUTHEY, Robert: *Letters Written During a Short Residence in Spain and Portugal*. Vol. II., London 1808, s. 130.

SVOBODA, Vincenz: *Leopold hrabě Berchtold*. In: *Květy*, 1837, č. 7, s. 25–27.

TIEFTRUNK, Karel: *Dějiny Matice české*. František Řivnáč. Praha 1881, s. 10.

VAJDA, Josef: *Hrad Buchlov a dějiny jeho*. Vilém Foustka. Brno 1863.

VLČEK, Václav: *Jan Svatopluk Presl*. In: *Osvěta*. roč. 21, č. 8, 1891, s. 677.

WEISSENBACH, Alois: *Leopold Berchtold*. In: *Květy*. roč. 4, č. 7, 1837, s. 25.

WURZBACH, Constantin: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski. erster Theil. Wien 1856, s. 291.

YOUNG, Arthur: *The autobiography of Artur Young*. Smith, Elder & co., London 1898.

Periodika:

Časopis českého Musea

Lumír

Národní listy

Patriotisches Tageblatt

Světobzor

The Philosophical Magazine

Ženské listy

Literatura

ABUND-NASR, Jamil: *The Tunisian state in the eighteenth century*. In: *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*. Anné 1982, s. 33–34.

ARTETA, Antonio: *Dějiny Španělska*. NLN. Praha 2007, s. 331–342.

BABER, Tessa: *Ancient Corpses as Curiosities: Mummymania in the Age of Early Travel*. *Journal of Ancient Egyptian Interconnections*. 2016, s. 60–93.

BARTEČEK, Ivo: *Cestovatelé z českých zemí v Latinské Americe*. Scholaforum. Ostrava 1996, s. 425.

BAŽANT, Andrej: *Místo jako součást literatury - zámek ve Vrchotových Janovicích*. Praha 2006, s. 12.

BENEDICT, Ruth: *Kulturní vzorce*. Portál. 2. vyd. Praha 2019.

BENTHAM, Jeremy: *Introduction to Principles of Morals and Legislation*. Kitchener, 2000, s. 17.

BERNKOPF, Siegfried: *Geschichte des österreichischen Obstbaues*. Blaich, Graz 1994, s. 44–45.

BINDER, Filip: *Po stopách kultury, přírody i poznání: zahraniční cesty české a rakouské šlechty mezi osvícenstvím a romantismem a jejich důsledky*. NLN. Praha 2020.

BIRCH, Thomas: *An Analysis of Adam Smith's Theory of Charity and the Problems of the Poor*. *Eastern Economic Journal*. 1998, 24, č. 1, s. 27.

BLACK, Jeremy: *Italy and the Grand Tour: The British Experience in the Eighteenth Century*. Yale University Press. Yale 2003, s. 533.

BLÜMLOVÁ, Dagmar – KUBÁT, Petr: *Čas zdravého ducha ve zdravém těle*. In: TINKOVÁ, Daniela: *„Učit se vážit svého zdraví...“*. Jihočeské muzeum. České Budějovice 2009, s. 17.

BRÄUNER, Vilém – HAMERNÍKOVÁ, Anna: *Rodinný archiv*. Státní archiv. Brno 1970.

BRODIGER, Manuela: *Die Entwicklung des Rettungswesens ausgehend von der Zeit des aufgeklärten Absolutismus bis zur Schaffung des Berufsbildes „Sanitäter“ – eine rechtshistorische Analyse unter besonderer Berücksichtigung von Wien*. Universität Wien. Wien 2014, s. 55–56.

BUQUOY, Margarete: *Hrabě Jan Buquoy. Sociální reformátor doby osvícenství*. 2. vyd. *Buquoy*. Feldkirchen-Westerham 2007.

CERMAN, Ivo: *Bildungsziele – Reiseziele: die Kavaliertour im 18. Jahrhundert*. In: SCHEUTZ, Martin – SCHMALE, Wolfgang – ŠTEFANOVÁ Dana: *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich: Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des Achtzehnten Jahrhunderts*. Bochum 2004, s. 49–78.

CERMAN, Ivo: *Česká šlechta v době osvícenství*. In: *Šlechta v proměnách věků*. Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura. Brno 2011.

CERMAN, Ivo: *Habsburgischer Adel und Aufklärung*. Franz Steiner Verlag. Stuttgart 2010.

CERMAN, Ivo: *Šlechtická kultura*. NLN. Praha 2011.

CERMAN, Ivo: *Tváře osvícenství*. Národní památkový ústav. Kroměříž 2021, s. 27.

CONDORCET, Antoine: *Náčrt historického obrazu pokroků lidského ducha*, Academia. Praha 1968, s. 127.

COSMACINI, Giorgio: *Lékař*. In: *Člověk romantismu a jeho svět*. Vyšehrad. Praha 2010.

ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Nakladatelství Lidové noviny. Praha 2014.

ČÍHAL, Petr: *Nemocnice v Buchlovicích v letech 1807–1809*. In: *Léčení a léčitelství v lidové tradici*, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti. Uherské Hradiště, 2015 s. 204.

ČOUPEK, Lukáš: *Správa a samospráva poddanských vsí Uherskohradištska před zavedením obecního zřízení*. Masarykova univerzita. Brno 2010 (nepublikovaná disertační práce).

DAVIES, Rhodri: *The History of civic Philanthropy in the United Kingdom: What can we learn?* In: <https://www.cafonline.org> [cit. 18. 4. 2022].

DOLEŽALOVÁ, Antonie: *Příběh chudoby: mezi spravedlností, milosrdenstvím a statistikou*. In: *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*. Praha 2017, s. 67.

FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří: *Člověk na Moravě 19. století*. Centrum demokracie a kultury. Brno 2008. s. 354.

FERRO, Marc: *Dějiny Francie*. NLN. Praha 2006, s. 144–157.

FISCHER, Jan: *Leopold Graf Berchtold der Begründer der Rettungsanstalten in Österreich*. In: *Wiener medizinische Wochenschrift*, 1913, č. 37.

FLAMM, Heinz – VUTUC, Christian: *Geschichte der Pocken-Bekämpfung in Österreich*. In: Wiener klinische Wochenschrift. Springer-Verlag. Wien 2010 s. 267.

FORSTER, Christian: *Travellers in the Near East*, Stacey. International, London 2004.

FRASER, Stewart: *Count Leopold Berchtold: Eighteenth Century Educational Travel Counselor*. In: Peabody Journal of Education, 40, 1962.

FREY, Manuel: *Macht und Moral des Schenken*. B & S Siebenhaar Verlag. OHG Berlin 1999, s. 36.

GEORGIEV, Jiří: *Až do těch hrdel a statků?*. NLN. Praha 2011, s. 19.

GERBER, Jörg: *Recht und Utilitarismus: Joseph von Sonnenfels und das späte Naturrecht*. In: Joseph von Sonnenfels. Von Reinalter. Wien 1988, s. 101.

GEREMEK, Bronislaw: *Slitování a šibenice: dějiny chudoby a milosrdenství*. Argo. Praha 1999.

GILBERT, Keith: *Dyes*. In: Encyclopedia of Applied Plant Sciences. Elsevier. Amsterdam 2017, s. 368–373.

GREGOROVIČOVÁ Eva: *Rodinný archiv toskánských Habsburků. Pramen k historii řádu Svatého Štěpána*. In: Paginae historiae: sborník Národního archivu. Praha 2006, s. 106.

GRUBHOFFER, Václav: *Zdánlivá smrt jako kulturotvorný fenomén*. In: Historie – Otázky – Problémy, 11, 2019, č. 1, s. 178–179.

HALÍŘOVÁ, Martina: *Koncepty chudoby v dlouhém 19. století a podoby péče o chudé v Čechách*. In: Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení. Historický ústav. Praha 2013, s. 95.

HANUŠ, Jiří: *Národní museum a naše obrození: k stoletému jubileu založení musea*. Národní museum. Praha 1921–1923, s. 119.

HAUBELT, Jiří: *České osvícenství*. 2. vyd. Praha 2004, s. 566.

HELVÉTIUS, Claude Adrien: *Výbor z díla*. Státní nakladatelství politické literatury. Praha 1952, s. 9.

HIMMELFARB, Gertrude: *The Age of Philanthropy*. In: The Wilson Quarterly, 1997, 21, č. 2, s. 50.

HLAVAČKA, Milan - CIBULKA, Pavel – POKORNÝ, Jiří – FEJTOVÁ, Olga – BEK, Pavel: *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781-1939: ideje, legislativa, instituce*. Historický ústav. Praha 2015.

HLAVÁČKOVÁ, Ludmila – SVOBODNÝ, Petr: *Dějiny všeobecné nemocnice v Praze 1790–2000*. Karolinum. 2.vyd. Praha 2001, s. 13–14.

HLAVÁČKOVÁ, Ludmila – SVOBODNÝ, Petr: *Dějiny lékařství v českých zemích*. Triton, Praha 2004, s. 93.

HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: *Vltava a záchrana zdánlivě mrtvých*. In: *Město a voda*. Praha 2005, s. 433–437.

HOJDA, Zdeněk: *Organizované poutě do Palestiny v 19. století*. In: *Východočeský sborník historický*. Východočeské muzeum v Pardubicích. Pardubice 2013, sv. 23, s. 26–27.

HRUBOŠ, Jan: *"--Aby opravdově chudí byli zaopatřeni a žebrota přestala--": Úloha římskokatolické církve při potírání chudoby na přelomu 18. a 19. století*. In: *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*, Historický ústav. Praha 2013, s. 237–238.

CHATELET, Émile: *Rozprava o štěstí*. Dybbuk. Praha 2016, s. 67–68.

JAGOŠOVÁ, Lenka – KIRSCH Otakar: *Nástin historie a současnosti vzájemných vztahů muzeí a jejich publika*. In: *Muzejní profese a veřejnost*. Masarykova univerzita, 1, Brno 2016, s. 6.

KANT, Immanuel.: *Základy metafyziky mravů*, Oikoymenh. Praha 2014, s. 17.

KASCHUBA, Wolfgang: *Deutsche Bürgerlichkeit um 1800*. J. Kocka. 2 vyd. Göttingen 1995, s. 97–127.

KENNETH, Morgan: *Dějiny Británie*. NLN. Praha 2010, s. 375.

KHEL, Robert: *Leopold Fleckles a nemoci z povolání*. In: *Praktický lékař*, 44, 1964, č. 9, s. 616.

KIDD, Alan: *Philanthropy and the social history*. In: *Social History*. 1996, 21, č. 2, s. 184.

KONEČNÝ, Miroslav: *Zámek Buchlovice*. Národní památkový ústav. Kroměříž 2015, s. 33.

KRÄMER, David: *Berchtoldské sbírky na hradě Buchtově a na zámku v Buchlovicích*. Brno 2009 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

KRASNODEBSKI, Zdislaw: *Zánik myšlenky v pokrok*. Pavel Mervart. Červený Kostelec 2006, s. 64.

KREBS, Walter: *Die sozialen Probleme Österreichs in der politischen Publizistik der Vormärz*. Wien 1949.

KREISER, Klaus: *Dějiny Turecka*. NLN. Praha 2010, s. 148.

KROKER, Werner: *Schriften zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Duncker & Humblot. Berlin 1971, s. 64.

KROUPA, Jiří: *Alchymie štěstí*. Era. Brno 2006.

KUBEŠ, Jiří – LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ Zdeněk: *Proměny elit v moderní době* (dále jen *Proměny elit*). Historický ústav Jihočeské univerzity. České Budějovice 2003, s. 20.

KUBEŠ, Jiří: *Náročné dospívání urozených: kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*. Pelhřimov 2013, s. 100–105.

KUČÍK, Alois: *Bedřich Všemír, hrabě Berchtold*. Buchlovice 1944.

KUTTER, Ulli: *Reisen-Reisehandbücher-Wissenschaft: Materialien zur Reisekultur im 18. Jahrhundert*. Ars Una Verlag. Neuried 1996, s. 13.

LEIBETSEDER, Mathias: *Die Kavaliertour. Adelige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*. Böhlau Köln Verlag. Köln – Weimar – Wien 2004, s. 181–187.

LENDEROVÁ, Milena: *A ptáček se knížko má?*. Karolinum. Praha 2016, s. 123.

LENDEROVÁ, Milena. – KUBEŠ, Jiří: *Chvála deníků a dopisů*. In: *Osobní deník a korespondence*. Univerzita Pardubice. Pardubice 2004, s. 23.

LENDEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladimír: *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Nakladatelství Lidové noviny. Praha 2014, s. 269.

LENDEROVÁ, Milena: *Z dějin české každodennosti*. Karolinum. Praha 2017, s. 344.

LIEDKE, Rainer – WEBER, Klaus: *Religion und Philanthropie in den europäischen Zivilgesellschaften*. Ferdinand Schöningh. Paderborn 2009, s. 90.

LORENZOVÁ, Helena: *Hra na krásný život*. KLP. Praha 2005, s. 7–8.

LOEWENSTEIN, Bedřich: *Jak integrovat chudé?*. In: HLAVAČKA, Milan – CIBULKA, Pavel: *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén*. Praha 2013, s. 18.

MAJER, Jiří: *Kašpar Šternberk a jeho doba, Komitét sympozia Hornická Příbram ve vědě a technice*, Příbram 1988, s. 19.

MALEČKOVÁ, Jitka: *Z Istanbulu až na konec světa: Osmanské cestopisy z přelomu 19. a 20. století*. Academia. Praha 2019, s. 176–177.

MALÝ, Tomáš: *Konec barokní caritas?*. In: *Církev a zrod moderní racionality*, Historický ústav. Praha 2008, s. 165–182.

MADLOVÁ, Ivana: *"Ein Herr und Vater seiner Guts-Untertanen": sociální politika a řešení otázky chudinství na děčinském panství hraběte Františka Antonína Thuna v 1. polovině 19. století*. In: *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*. Historický ústav. Praha 2013, s. 245.

MAUSS, Marcel: *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. 2. vyd. Portál. Praha 2021, s. 92–93.

MAČÁKOVÁ, Jana – FIALA, Jiří a kol.: *Jezuitský konvikt, Univerzita Palackého v Olomouci*. Olomouc 2002, s. 137.

MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. Karolinum. Praha 2010.

MAŠEK, Petr: *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*. Argo. Praha 2008.

MAŠEK, Petr: *Zámecké knihovny ve Zlínském kraji*. Krajská knihovna Františka Bartoše. Zlín 2008, s. 54.

MESSINA, Rosario: *Dějiny charitativní činnosti*. Karmelitánské nakladatelství. Kostelní Vydří 2005.

METZ, Karl Heinrich: *Geschichte der sozialen Sicherheit*. Stuttgart 2009, s. 45–46.

MILLER, Eugene: *Philanthropy and Cosmopolitanism*. In: *The Good Society*. 2006, 15, č. 1, s. 52.

MOJŽÍŠ, Martin: *Putujeme spolu po svätej zemi*. Jaxx, Bratislava 2009, s. 60.

MORAWETZ, Michal: *Hrabě Jiří Buquoy: šlechtic vědcem v první polovině 19. století*. Jihočeská univerzita. České Budějovice 2022, s. 94–95

MORRISON, Kevin: *Women, Charity, and Philanthropy in the Long Nineteenth Century*. In: <https://www.routledgehistoricalresources.com/feminism/essays/women-charity-and-philanthropy-in-the-long-nineteenth-century> [cit. 21. 9. 2021].

- MÜLLER, Helmut: *Dějiny Německa*. NLN. Praha 1995, s. 167.
- NEKULA, Marek: *Smrt a zmrtvýchvstání národa: sen o Slavíně v české literatuře a kultuře*. Karolinum, Praha 2017.
- NĚMEC, Bohumil: *MUDr. Bedřich Všemír hrabě Bechtold*. Vesmír, 14, 1935, č. 2.
- NOSKO, Julius: *The role of the industrial doctor in Germany*. In: *Occup Med*, 44, 1993, s. 5.
- NOVÁKOVÁ, Tamara – DEVÁTÁ, Markéta – KOSTLÁN, Antonín – MÍŠKOVÁ Alena: *Mezi Čechy a Němci, mezi vědou a životem: k poctě historičky Aleny Míškové*. Univerzita Karlova. Praha 2020, s. 25.
- OKÁČ, Antonín: *Z veřejné činnosti a názorů moravského politika Egberta Belcrediho (1860–1984)*. In: *Časopis Matice moravské*, 112, 1993, č. 2, s. 295–296.
- ONDERKA, Pavel: *Africa and the Counts of Berchtold at Buchlau*, In: *Egypt and Austria 1*, Institute of Egyptology August. Praha 2005, s. 107–108.
- OVERHOFF, JÜRGEN: *Die Frühgeschichte des Philanthropismus (1715–1771): Konstitutionsbedingungen, Praxisfelder und Wirkung eines pädagogischen Reformprogramms im Zeitalter der Aufklärung*. Tübingen 2004, s. 114.
- OTTO, Jan: *Ottův slovník naučný*. Praha 1903.
- PALACKÝ, František: *O účelech vlasteneckého musea*. In: ČECH, Leander: *Františka Palackého spisy drobné. 3.díl – podpisy aestethické a literární*. Bursík a Kohout. Praha 1903, s. 320.
- PEŠLOVÁ, Lucie – SYSLOVÁ, Veronika: *Rodina hraběte Leopolda II. na cestách*. Národní památkový ústav. Kroměříž 2018. s. 18.
- PROCACCI, Giuliano: *Dějiny Itálie*. NLN. Praha 1997, s. 179–185.
- PROHAZKA, Jan Svatopluk: *České hlavy – Jan Svatopluk Presl*. F. Topič. Praha 1920, s. 10.
- RAPPORT, Michael: *Evropa devatenáctého století*. Vyšehrad. Praha 2011, s. 18.
- RATAJ, Tomáš: *Obraz Turka v raněnovověké literatuře z českých zemí*. Scriptorium. Praha 2004, s. 275–277.
- REICHEL, Eduard: *Johann II.: Fürst von u. zu Liechtenstein; sein Leben und Wirken*. Eisgrub. Sudetia 1932, s. 184–189.
- SCHLEIERMACHER, Friedrich: *Ausgewählte pädagogische Schriften*. Berlin. 1965. s. 7.

SCHEUFLER, Pavel: *Fotografové šlechtici v zemích Koruny české*. Národní památkový ústav. Praha 2017. s. 83–91.

SCHLENKRICH, Elke: *Paternalismus als Kalkül, Adlige Fürsorge in ländlichen Gesellschaften und der Oberlausitz. (18. und 19. Jahrhundert)*. In: *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*. Frankfurt am Main 2011, 59, č. 1, s. 35.

SOMERS HEIDHUES, Mary: *Woman on the Road : Ida Pfeiffer in the Indies*. *Archipel*. 2004, 68, s. 305.

STAGL, Joseph: *Leopold Graf Berchtold: Josephiner und Sozialforscher*. In: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*. Wien 1996, 99, s. 155.

STEPHAN, Leslie: *History of English Thought in the Eighteenth Century*. Cambridge Press. 2011.

STOLLBERG-RILINGER, Barbara: *Was ist Aufklärung*. Reclam. Stuttgart 2010, s. 71–73.

ŠOLLE, Zdeněk: *Ke stykům hraběte Bedřicha Všemira Berchtolda z Uherčic s českými obrozenci*. Komise pro soupis rukopisů při ČSAV. sv. 18, (Praha) 1979, s. 162–163.

ŠTAIF, Jiří: *Dva typy občanského sdružování v době předbřeznové. Akcionářská jednota pro české divadlo a sbírky na českou průmyslovou školu*. Skriptorium. Praha 2000, s. 141.

ŠUSTA, Josef: *Světová politika v letech 1874–1914*. In: *Vesmír*. Praha 1931, s. 102.

ŠÚTH, Petr: *Stará šlechta v moderní době: Život hraběte Heinricha Larisch-Mönnicha (1850–1918)*. MUNI. Brno 2017, s. 32.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*. Argo. Praha 2007, s. 42.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: *Šlechtic. Příklad Alfonse hraběte Mensdorff-Pouilly*. In: *Člověk na Moravě 19. století*. Centrum demokracie a kultury. 2. vyd. Brno 2008, s. 358.

TÉZÉ, Jean Marie: *Zjevení Krista*. Refugium. Olomouc 2007, s. 22.

TÖNSMEYER, Tatjana: *Adelige Moderne: Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918*. Böhlau 2012.

TRESILIAN, David: *Tourism from the 17th century to the 19th*. In: <https://english.ahram.org.eg/NewsContentP/50/445993/A1Ahram-Weekly/Tourism-from-the-th-century-to-the-th.aspx> [cit. 18. 7. 2022].

URBAN, Otto: *Česká společnost 1848–1918*. Svoboda. Praha 1982, s. 289.

VEYNE, Paul: *Jak se píšou dějiny*. Pavel Mervart. Červený Kostelec 2010, s. 267–269.

WEBER, Max: *Autorita, etika a společnost*. Pohled sociologa do dějin. Mladá fronta. Praha 1997, s. 96.

WONDRÁK, Eduard: *K obrazu vojenských nemocnic a jejich činnosti na Moravě za napoleonských válek*, In: https://www.primaplana.cz/news/k-obrazu-vojenskyh-nemocnic-a-jejich-cinnosti-na-morave-za-napoleonskych-valek/#_ftn41 [cit. 18. 4. 2022].

WONDRÁK, Eduard: *Leopold Berchtold a jeho nemocnice v Buchlovicích*. In: *Časopis lékařů českých*, 1974, č. 113, s. 1283.

TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná mefitis*. Argo. 2012.

ZAPLETAL, Vladimír: *Berchtoldův plán Národního musea v Praze z roku 1818*. *Vlastivědný věstník moravský*, 21, 1969, č. 1, s. 54.

ZEZULČÍK, Jaroslav: *Miscellanea zámku v Kuníně v roce 2012*. In: *Poodří: Časopis obyvatel horní Odry*, 15, 2012, č. 2, s. 68–76.

ZILBERSTEIN, Anya: *Inured to Empire: Wild Rice and Climate Change*. In: *The William and Mary Quarterly. Omohundro Institute of Early American History and Culture*, 72, 2015, č. 1, s. 127–129.

ŽÁKOVÁ, Michaela: *Tereziánský ústav šlechtičen na Pražském hradě*. Univerzita Karlova. Praha 2019, s. 52.

ŽUPANIČ, Jan: *Inflace titulů? Rakouské nobilitace v 19. století*. *Český časopis historický*, Praha 2015, 113, č. 2, 773–774.

ŽUPANIČ, Jan – STELLNER, František – FIALA, Michal: *Encyklopedie knížecích rodů*. Aleš Skřivan. Praha 2001.

ŽUPANIČ, Jan: *Nová šlechta*. Agentura Pankrác. Praha 2006. s. 230–233.

8. Resumé

The thesis offers the analysis of philanthropic activities of the Berchtold family, first of all Leopold Berchtold (1759–1809) and Bedřich Berchtold (1781–1876). Both of them are important representatives of cultur life in the Habsburg Monarchy, in area of Enlightenment and Romanticism. Both brothers were heavily involved in charity and they approached this work as lay people because of the development of European events at the turn of the 18th and 19th centuries.

The first part of the work generally deals with philanthropic activity, which, since the second half of the 18th century, was considered a new dimension of traditional care for the needy (*charitas*), the socially weak. In this work even lay people could be involved, not just the church itself, which had this dimension under its wings for many centuries. The thesis also maps the general development of philanthropic activity in connection with the transformation of the nobility, especially in the Habsburg Monarchy in the mentioned period. The core of the thesis is a discussion of the protagonists of the aforementioned nobility. In this period, the aristocracy seeks in this activity a certain continuity with the previous tradition, but at the same time, in a certain sense, it changes established customs in the spirit of supporting the general welfare, which in the second half of the 18th century was also closely connected with the definition of the functions of the state.

The second part of the work analyzes the topic of philanthropy and its transformation in the Berchtold family, where this attitude was passed down generation after generation to a certain extent. The relationship to philanthropy is approached through Leopold Berchtold's foreign travels and his related philanthropic literary activities and the subsequent creation of better living conditions for subjects on his estate based on travel experiences and enlightenment ideas. In the person of Bedřich Berchtold, we encounter educational and scientific activity in the field of botany and involvement in the process of national revival.

The contribution of this work lies in presenting a broader view of the philanthropic activities of the nobility at the end of the 18th century and at its turn. Philanthropic activities were an important part of the life of the upper society of the time, which through them responded in its own unique way to changes manifested especially in the field of

socio-cultural and mentalities. Based on a specific example of the life of nobles, the presented work offers a more detailed description and development of philanthropic activity related to personal interest, but also family heritage.